

Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου

Έκθεση Αναφοράς

**Δέουσα επιμέλεια για τα ανθρώπινα δικαιώματα
Κρατική δέσμευση και εταιρική συμμόρφωση
υπό την Οδηγία (ΕΕ) 2024/1760**

Φεβρουάριος 2025

Η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) είναι το ανεξάρτητο συμβουλευτικό όργανο της ελληνικής Πολιτείας και ο Εθνικός Θεσμός σε θέματα προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Έχει ιδρυθεί με το Ν. 2667/1998 βάσει κανόνων των Ηνωμένων Εθνών (Αρχές των Παρισίων) όπως αυτός αντικαταστάθηκε με τον Ν. 4780/2021. Σε αυτήν μετέχουν πρόσωπα οριζόμενα από είκοσι φορείς (ανεξάρτητες Αρχές, συνδικαλιστικές οργανώσεις, οργανώσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα και ερευνητικά ιδρύματα)

Νεοφύτου Βάμβα 6, 106 74 Αθήνα

T: + 30 210 72 33 221-2, W: www.nchr.gr, E: info@nchr.gr

Περιεχόμενα

Περιεχόμενα

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	4
i) Ο ρόλος και η αποστολή της ΕΕΔΑ	4
ii) Συμβολή της ΕΕΔΑ στην δέουσα επιμέλεια για τα ανθρώπινα δικαιώματα και την υπεύθυνη επιχειρηματική συμπεριφορά.....	7
iii) Σκοπός της Έκθεσης Αναφοράς σχετικά με τη δέουσα επιμέλεια για τα ανθρώπινα δικαιώματα.....	11
iv) Δομή, Μεθοδολογία και προτεραιότητες της Έκθεσης Αναφοράς σχετικά με τη δέουσα επιμέλεια για τα ανθρώπινα δικαιώματα.....	11
1. Εισαγωγή.....	13
2. Προστασία βασικών δικαιωμάτων στην ελληνική έννομη τάξη.....	15
Διαφορετικά επίπεδα νομοθετικής προστασίας των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στην Ελλάδα.....	15
1. <i>Ισότητα Φύλων.....</i>	<i>19</i>
2. <i>Περιβάλλον.....</i>	<i>21</i>
3. <i>Εργασιακά Δικαιώματα: Γενικά θέματα.....</i>	<i>24</i>
4. <i>Παιδική εργασία.....</i>	<i>27</i>
5. <i>Αναγκαστική εργασία.....</i>	<i>29</i>
6. <i>Συνδικαλιστική Ελευθερία.....</i>	<i>30</i>
7. <i>Υγεία και Ασφάλεια στο χώρο εργασίας.....</i>	<i>33</i>
8. <i>Απειλές κατά υπερασπιστών ανθρωπίνων δικαιωμάτων.....</i>	<i>35</i>
9. <i>Προστασία Μαρτύρων και Μάρτυρες Δημοσίου Συμφέροντος.....</i>	<i>37</i>
3. Ένδικα μέσα και βοηθήματα στα χέρια των θυμάτων παραβιάσεων	37
1. <i>Δημόσιο Δίκαιο και Τριτενέργεια.....</i>	<i>38</i>
2. <i>Αγωγή αποζημίωσης βάσει της προστασίας του Δικαιώματος Προσωπικότητας ά. 57 του Αστικού Κώδικα</i>	<i>39</i>
3. <i>Εργατικές Διαφορές.....</i>	<i>41</i>
4. <i>Προβλέψεις Ποινικού Δικαίου</i>	<i>42</i>

5. Προβλέψεις Διοικητικού Δικαίου	42
6. Μέσα προστασίας σχετικά με το περιβάλλον	46
7. Συνήγορος του Πολίτη	47
8. OECD Εθνικό Σημείο Επαφής.....	47
9. Υπερεθνικοί μηχανισμοί.....	48
4. Κατευθυντήριες Αρχές για τις Επιχειρήσεις στο πεδίο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων	50
α. Εισαγωγικό Πλαίσιο	50
β. Πρώτος Πυλώνας: Υποχρέωση του Κράτους να προστατεύει τα ανθρώπινα δικαιώματα	51
γ. Δεύτερος Πυλώνας: Ευθύνη των επιχειρήσεων να σέβονται τα ανθρώπινα δικαιώματα	54
δ. Τρίτος Πυλώνας: Πρόσβαση στη Δικαιοσύνη και την Επανόρθωση	62
5. Ευρωπαϊκή οδηγία για τη δέουσα επιμέλεια ως προς την εταιρική βιωσιμότητα.....	65
α. Εισαγωγή	65
β. Προσωπικό Πεδίο εφαρμογής.....	67
γ. Ουσιαστικό Πεδίο Εφαρμογής.....	69
δ. Αναγκαία Βήματα για τη Δέουσα επιμέλεια.....	76
<i>Βήμα 1: Ενσωμάτωση της δέουσας επιμέλειας στις οικείες πολιτικές και στα οικεία συστήματα διαχείρισης κινδύνων (ά. 7).....</i>	<i>78</i>
<i>Βήμα 2: Προσδιορισμός και αξιολόγηση πραγματικών ή δυνητικών δυσμενών επιπτώσεων ά. 8 της οδηγίας.....</i>	<i>78</i>
<i>Βήμα 3: Προσδιορισμός των κατάλληλων μέτρων για την πρόληψη, τον μετριασμό και τερματισμό των πραγματικών δυσμενών επιπτώσεων, ά. 10 επ.....</i>	<i>79</i>
<i>Βήμα 4: Προτεραιοποίηση και επεξήγηση του πλαισίου σύμφωνα με το οποίο οι εταιρείες καλούνται να λάβουν μέτρα σύμφωνα με την οδηγία</i>	<i>82</i>
<i>Βήμα 5: Μηχανισμός κοινοποίησης και υποβολής καταγγελιών (άρθρο 14).....</i>	<i>83</i>
<i>Βήμα 6: Παρακολούθηση Αποτελεσματικότητας (άρθρο 15).....</i>	<i>84</i>
<i>Βήμα 7: Επικοινωνία και Υποβολή Εκθέσεων (άρθρο 16).....</i>	<i>85</i>
<i>Βήμα 8: Ουσιαστική συνεργασία με ενδιαφερόμενα μέρη</i>	<i>86</i>
ε. Δέουσα Επιμέλεια και αλυσίδες παραγωγής.....	87

στ. Εποπτικές Αρχές	89
<i>Λειτουργική και θεσμική ανεξαρτησία των εποπτικών αρχών</i>	<i>90</i>
<i>Λογοδοσία και Διαφάνεια των εποπτικών αρχών.....</i>	<i>91</i>
<i>Επαρκείς πόροι.....</i>	<i>91</i>
<i>Εξουσίες της εποπτικής αρχής.....</i>	<i>92</i>
<i>Κυρώσεις.....</i>	<i>93</i>
<i>Τεκμηριωμένες ανησυχίες.....</i>	<i>94</i>
ζ. Αστική Ευθύνη.....	95
<i>Εύρος αποζημίωσης.....</i>	<i>96</i>
<i>Διαδικαστικά εμπόδια.....</i>	<i>96</i>
η. Σχέδια μετάβασης για τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής	98
θ. Προκλήσεις κατά την εφαρμογή της οδηγίας	100
Προτάσεις.....	102
Βιβλιογραφία	111

Δέουσα επιμέλεια για τα ανθρώπινα δικαιώματα Κρατική δέσμευση και εταιρική συμμόρφωση υπό την Οδηγία (ΕΕ) 2024/1760*

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

ι) Ο ρόλος και η αποστολή της ΕΕΔΑ

Η Εθνική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ), το ανεξάρτητο συμβουλευτικό όργανο της ελληνικής Πολιτείας σε θέματα προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και ο Εθνικός Θεσμός Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΘΑΔ) στην Ελλάδα, ιδρύθηκε με τον Ν. 2667/1998, κατ' εφαρμογή των Αρχών των Παρισίων που υιοθέτησε η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ με την απόφασή της 48/134 «Εθνικοί Θεσμοί για την προώθηση και την προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων» (ΕΘΑΔ) της 20ης Δεκεμβρίου 1993. Μετά από μία 20ετία και πλέον, η ιδρυτική νομοθεσία της ΕΕΔΑ τροποποιήθηκε με τον Ν. 4780/2021, του οποίου οι διατάξεις διέπουν σήμερα τη λειτουργία της Εθνικής Επιτροπής.

Με τον Ν. 4780/2021 η ΕΕΔΑ απέκτησε νομική προσωπικότητα, λειτουργική ανεξαρτησία, διοικητική και οικονομική αυτοτέλεια. Από το 2001, στην ΕΕΔΑ αναγνωρίζεται καθεστώς Α' (πλήρης συμμόρφωση με τις Αρχές των Παρισίων των Ηνωμένων Εθνών), ενδεικτικό της ανεξαρτησίας της και της αποτελεσματικής εκπλήρωσης του ρόλου της.

Σύμφωνα με το ιδρυτικό νόμο της, η κύρια αποστολή της Εθνικής Επιτροπής συνίσταται:

- στη διαρκή παρακολούθηση της εξέλιξης των θεμάτων προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου και τη συνεχή ενημέρωση και προώθηση της σχετικής έρευνας
- στην παροχή συμβουλευτικής προς την Κυβέρνηση, τη Βουλή και άλλες δημόσιες αρχές για νομοθετικά μέτρα, μέτρα πολιτικής και διοικητικά μέτρα με αντίκτυπο στα ανθρώπινα δικαιώματα

* Το παρόν κείμενο υιοθετήθηκε από την Ολομέλεια της ΕΕΔΑ στις 17.02.2025. Εισηγήτριες: Καθηγήτρια Μαρία Γαβουνέλη, Πρόεδρος ΕΕΔΑ και Έλλη Βαρχαλαμά, Αντιπρόεδρος Β' ΕΕΔΑ. Συντάκτρια και ερευνήτρια της Έκθεσης Αναφοράς: Ταυγέτη Μιχαλακέα, Δρ. Διεθνούς Δικαίου και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Η συγγραφή και έκδοση του παρόντος υποστηρίζεται από το Δανικό Ινστιτούτο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (DIHR) και αποτελεί μέρος του προγράμματος που εκπονεί η ΕΕΔΑ με τίτλο: "Strengthening Corporate Responsibility and Human Rights Compliance under the CSDDD in Greece".

- στην ανταλλαγή εμπειριών σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο με τους αρμόδιους διεθνείς οργανισμούς, όπως ο ΟΗΕ, το Συμβούλιο της Ευρώπης, η Ευρωπαϊκή Ένωση, ο ΟΑΣΕ, με τις ομόλογες Επιτροπές άλλων κρατών και με την Κοινωνία των Πολιτών,
- στη διαμόρφωση προτάσεων πολιτικής σε θέματα δικαιωμάτων του ανθρώπου, και
- στην εμπέδωση μιας κουλτούρας σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μέσα από εκπαιδευτικές δράσεις και καμπάνιες ευαισθητοποίησης και ενημέρωσης.

Ειδικότερα η ΕΕΔΑ έχει στο πλαίσιο της αποστολής της, την αρμοδιότητα για συνεχή επισήμανση σε όλα τα όργανα της Πολιτείας της ανάγκης αποτελεσματικής κατοχύρωσης των δικαιωμάτων του ανθρώπου, την ενημέρωση της κοινής γνώμης για τους σχετικούς κινδύνους παραβίασης που ελλοχεύουν και προπαντός την παροχή συμβουλών προς την Ελληνική Πολιτεία για τη χάραξη σωστής κεντρικής πολιτικής για θέματα που άπτονται των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Επιπρόσθετη εγγύηση της ανεξαρτησίας της είναι η **πλουραλιστική και πολυφωνική σύνθεση της Επιτροπής**, η οποία της επιτρέπει να καλλιεργεί ένα μοναδικό διάλογο μεταξύ των διαφόρων φορέων της Κοινωνίας των Πολιτών και της Πολιτείας. Επίσης η ΕΕΔΑ διατυπώνει **Παρατηρήσεις** στις Εκθέσεις που υποβάλλει η Ελλάδα κατά τον περιοδικό έλεγχο εφαρμογής από τη χώρα μας των διεθνών δεσμεύσεων που έχει αναλάβει από την προσχώρηση σε διεθνή κείμενα προστασίας δικαιωμάτων του ανθρώπου, ενώ παράλληλα υποβάλλει τις δικές της **ανεξάρτητες Εκθέσεις**.

Στην πράξη η ΕΕΔΑ, ως θεματοφύλακας των δικαιωμάτων του ανθρώπου σε διεθνές, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο, διαδραματίζει ρόλο **Γέφυρας** τόσο μεταξύ της Πολιτείας και της Κοινωνίας των Πολιτών, όσο και μεταξύ των διεθνών δεσμεύσεων της χώρας για την εφαρμογή των δικαιωμάτων του ανθρώπου και της ουσιαστικής απόλαυσής τους στην πράξη.

Η **ΕΕΔΑ**, στο πλαίσιο του διττού της ρόλου, ως ανεξάρτητο συμβουλευτικό όργανο της Ελληνικής Πολιτείας και Εθνικός Θεσμός Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, παρακολουθεί στενά από την ίδρυσή της τα ζητήματα **επιχειρήσεων και ανθρωπίνων δικαιωμάτων**, αποδίδοντας ύψιστη σημασία στην προστασία των δικαιωμάτων των εργαζομένων και όλων όσων επηρεάζονται από την επιχειρηματική δραστηριότητα.

Πέραν της παρακολούθησης του γενικού πλαισίου εταιρικής ευθύνης και βιωσιμότητας, η ΕΕΔΑ έχει ειδικότερα εστιάσει **στην προστασία των εργασιακών δικαιωμάτων, στις συνθήκες εργασίας, στη δίκαιη και ίση μεταχείριση των**

εργαζομένων, καθώς και στην πρόληψη καταχρηστικών επιχειρηματικών πρακτικών. Η Επιτροπή παρακολουθεί τα θέματα της εργασίας όσον αφορά

ευάλωτες κατηγορίες εργαζομένων, όπως μετανάστες/πρόσφυγες, άτομα με αναπηρίες, γυναίκες, Ρομά, ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα και άτυπα εργαζόμενους/ες. Ταυτόχρονα, η ΕΕΔΑ στηρίζει τη διαμόρφωση πολιτικών που διασφαλίζουν την **ισότιμη μεταχείριση στην εργασία, την καταπολέμηση των διακρίσεων, την προστασία από εργοδοτική αυθαιρεσία και την ενσωμάτωση της δέουσας επιμέλειας στις επιχειρηματικές πρακτικές.**

Έμπρακτη απόδειξη του ρόλου και της συμβολής της στην **προώθηση της υπεύθυνης επιχειρηματικής συμπεριφοράς, της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στον χώρο της εργασίας και της διασφάλισης των εργασιακών δικαιωμάτων** αποτελεί ο ίδιος ο πλουραλιστικός χαρακτήρας της **Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ)**. Η Επιτροπή ενσωματώνει στις εργασίες της τις απόψεις φορέων που σχετίζονται με **την προστασία των δικαιωμάτων των εργαζομένων, την ισότητα στην εργασία, τις συνθήκες απασχόλησης και τη δίκαιη αμοιβή**, συμβάλλοντας στον θεσμικό διάλογο για **την κοινωνικά υπεύθυνη επιχειρηματικότητα και τη διαμόρφωση πολιτικών που εγγυώνται τον σεβασμό των εργασιακών δικαιωμάτων.**

Πρέπει να σημειωθεί ότι μεταξύ των φορέων που υποδεικνύουν μέλη στην Ολομέλεια της ΕΕΔΑ συγκαταλέγονται οργανώσεις που δραστηριοποιούνται στην **προστασία των εργασιακών δικαιωμάτων και της δίκαιης απασχόλησης**. Στο ίδιο πλαίσιο, η Επιτροπή επιδιώκει τη συστηματική **παρακολούθηση των επιπτώσεων της επιχειρηματικής δραστηριότητας στα ανθρώπινα δικαιώματα σε όλο το εύρος τους όπως στην εργασία, την ισότητα των φύλων, στην κλιματική αλλαγή, καθώς και την προώθηση βιώσιμων και δίκαιων πρακτικών στην αγορά εργασίας, που διασφαλίζουν τη μη διάκριση, την ίση μεταχείριση και την αξιοπρεπή εργασία.**

Βασικό εργαλείο για την ανάδειξη της κατάστασης των **εργασιακών δικαιωμάτων και του ρόλου των επιχειρήσεων στην προάσπιση των δικαιωμάτων των εργαζομένων** αποτελούν, **οι δημόσιες συζητήσεις, τα ειδικά σεμινάρια/εργαστήρια**, που απευθύνονται σε εργοδότες, επαγγελματίες, συνδικαλιστικές οργανώσεις, εταιρείες, ακαδημαϊκά ιδρύματα και γενικότερα στην κοινωνία των πολιτών. Η **ΕΕΔΑ, στο πλαίσιο του θεσμικού της ρόλου, συνδιαλέγεται με θεσμικούς φορείς, επιχειρηματικούς συνδέσμους, εργατικές ενώσεις και κοινωνικούς εταίρους**, προκειμένου να αναδειχθούν κρίσιμα ζητήματα όπως η **προστασία των εργασιακών δικαιωμάτων, η εταιρική δέουσα επιμέλεια,**

η εξάλειψη των εργασιακών διακρίσεων, η ισότητα στην εργασία, οι δίκαιες αμοιβές και η ασφάλεια στον χώρο εργασίας.

Συμπληρωματικά, η ΕΕΔΑ αξιοποιεί ακροάσεις προσώπων και φορέων, διμερείς επαφές, συνεργασία με ακαδημαϊκά ιδρύματα και επιτόπιες έρευνες, εστιάζοντας σε ειδικά ζητήματα όπως η προστασία των ευάλωτων εργαζομένων, η καταπολέμηση της αναγκαστικής εργασίας, καθώς και η προώθηση ενός βιώσιμου και δίκαιου εργασιακού περιβάλλοντος για όλους και όλες.

ii) Συμβολή της ΕΕΔΑ στην δέουσα επιμέλεια για τα ανθρώπινα δικαιώματα και την υπεύθυνη επιχειρηματική συμπεριφορά

Η ΕΕΔΑ παρακολουθεί στενά τις τελευταίες εξελίξεις στον τομέα **Επιχειρήσεις και Ανθρώπινα Δικαιώματα (BHR)** σε διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο. Ιδιαίτερα σημαντικές θεωρούνται ο νέος [Κανονισμός 2024/3015](#) σχετικά με την απαγόρευση των προϊόντων καταναγκαστικής εργασίας στην αγορά της Ένωσης και την τροποποίηση της οδηγίας (ΕΕ) 2019/1937 καθώς και η [Οδηγία \(ΕΕ\) 2024/1760](#) του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Ιουνίου 2024, για την εταιρική δέουσα επιμέλεια όσον αφορά τη βιωσιμότητα, και για την τροποποίηση της οδηγίας (ΕΕ) 2019/1937 και του κανονισμού (ΕΕ) 2023/2859. Και οι δύο αυτές νομοθετικές πρωτοβουλίες είναι καθοριστικές για την προστασία των δικαιωμάτων των ευάλωτων ομάδων.

Συγκεκριμένα, ο **Κανονισμός (ΕΕ) 2024/3015** δημιουργεί το αναγκαίο πλαίσιο στο οποίο θα μπορεί να βασίζεται η έναρξη δικαστικών διαδικασιών για προϊόντα που παράγονται με καταναγκαστική εργασία στην εσωτερική αγορά της ΕΕ. Η Επιτροπή θα δημιουργήσει βάση δεδομένων για περιοχές ή προϊόντα που ενέχουν κίνδυνο καταναγκαστικής εργασίας, με σκοπό τη στήριξη του έργου των αρμόδιων αρχών για την αξιολόγηση πιθανών παραβάσεων του εν λόγω κανονισμού. Βάσει εκτίμησης πιθανών κινδύνων, θα μπορούν να κινούν έρευνα τόσο η Επιτροπή (σε περιπτώσεις χρήσης καταναγκαστικής εργασίας εκτός της ΕΕ) όσο και οι αρχές των κρατών μελών (σε περιπτώσεις χρήσης καταναγκαστικής εργασίας στην επικράτειά τους). Οι αρχές των κρατών μελών θα πρέπει να ανταλλάσσουν πληροφορίες με άλλα κράτη μέλη εάν υποπτεύονται ότι σημειώνονται παραβάσεις του κανονισμού σε άλλα μέρη της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή να ανταλλάσσουν πληροφορίες με την Επιτροπή εάν έχουν υποψίες για χρήση καταναγκαστικής εργασίας σε τρίτη χώρα. Την τελική απόφαση (δηλαδή απαγόρευση, απόσυρση και απόρριψη προϊόντος καταναγκαστικής εργασίας) θα λαμβάνει η αρχή που ήταν επικεφαλής της έρευνας. Κάθε απόφαση που λαμβάνεται από εθνική αρχή θα εφαρμόζεται σε όλα τα άλλα κράτη μέλη με βάση την αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης.

Από την άλλη, η **Οδηγία (ΕΕ) 2024/1760** (η οποία θα παρουσιασθεί αναλυτικά παρακάτω), η οποία έχει στόχο να διασφαλίσει ότι οι εταιρείες που δραστηριοποιούνται στην εσωτερική αγορά συμβάλλουν στη βιώσιμη ανάπτυξη και τη μετάβαση των οικονομιών και των κοινωνιών στη βιωσιμότητα, μέσω του προσδιορισμού και, εφόσον είναι αναγκαίο, της ιεράρχησης, της πρόληψης και του μετριασμού, του τερματισμού, της ελαχιστοποίησης και της επανόρθωσης των πραγματικών ή δυνητικών δυσμενών επιπτώσεων στα ανθρώπινα δικαιώματα και το περιβάλλον οι οποίες συνδέονται με τις δραστηριότητες των ίδιων των εταιρειών, τις δραστηριότητες των θυγατρικών τους και των επιχειρηματικών εταίρων τους στις αλυσίδες δραστηριοτήτων των εταιρειών, και μέσω της διασφάλισης ότι όσοι θίγονται από παράβαση του καθήκοντος αυτού έχουν πρόσβαση στη δικαιοσύνη και σε ένδικα μέσα. Η παρούσα οδηγία **δεν θίγει την ευθύνη των κρατών μελών να σέβονται και να προστατεύουν τα ανθρώπινα δικαιώματα και το περιβάλλον βάσει του διεθνούς δικαίου. Επιπρόσθετα η Οδηγία για την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 537/2014, της οδηγίας 2004/109/ΕΚ, της οδηγίας 2006/43/ΕΚ και της οδηγίας 2013/34/ΕΕ, όσον αφορά την υποβολή εκθέσεων βιωσιμότητας από τις εταιρείες (CSRD)** με σκοπό τη βελτίωση της υποβολής εκθέσεων βιωσιμότητας με το χαμηλότερο δυνατό κόστος, την ενίσχυση της σύγκρισης δεδομένων και την εναρμόνιση προτύπων, την διασφάλιση της αξιοπιστίας των δεδομένων και την αποφυγή του green washing, και ο **Ο Κανονισμός (ΕΕ) 2020/852 για την Ταξινόμηση της ΕΕ**, με σκοπό να θέσει τα κριτήρια με τα οποία προσδιορίζεται αν μια οικονομική δραστηριότητα χαρακτηρίζεται περιβαλλοντικά βιώσιμη, προκειμένου στη συνέχεια να προσδιοριστεί ο βαθμός στον οποίο μία επένδυση είναι περιβαλλοντικά βιώσιμη, επιχειρούν, μαζί με το λοιπό κανονιστικό πλαίσιο για τις επιχειρήσεις και τα ανθρώπινα δικαιώματα, να συγκροτήσουν σύστημα κατευθύνσεων που διαμορφώνει το πεδίο της εταιρικής βιωσιμότητας και της υπεύθυνης επιχειρηματικής συμπεριφοράς.

Στο πλαίσιο αυτών των εξελίξεων, η ΕΕΔΑ διοργάνωσε **διήμερο συνέδριο** τον Νοέμβριο 2024 με τίτλο: «**Επιχειρήσεις και Ανθρώπινα Δικαιώματα υπό την Ευρωπαϊκή Οδηγία 2024/1760 για τη εταιρική δέουσα επιμέλεια όσον αφορά τη βιωσιμότητα**», με συμμετοχή **36 ομιλητών/τριών** που εκπροσώπησαν την **ελληνική Πολιτεία, την Ευρωπαϊκή Ένωση, τον εταιρικό τομέα, την κοινωνία των πολιτών, εργοδοτικές οργανώσεις, διακρατικά ινστιτούτα, καθώς και ευρωπαϊκούς και διεθνείς οργανισμούς με εξειδίκευση, όπως το Δανικό Ινστιτούτο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (DIHR) και το Ελληνικό Δίκτυο του Οικουμενικού Συμφώνου των Ηνωμένων Εθνών για την εταιρική βιωσιμότητα (UN Global Compact Network Greece).**

Η διημερίδα, μαζί με την παρούσα Έκθεση εντάσσονται στο πρόγραμμα που υλοποίησε η ΕΕΔΑ σε συνεργασία με το Δανικό Ινστιτούτο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, με τίτλο: “**Strengthening Corporate Responsibility and Human Rights Compliance under the CSDDD in Greece**”. Στόχος της διημερίδας ήταν η παρουσίαση της Οδηγίας, η ανάδειξη στην πράξη της σημασίας του έγκαιρου διαλόγου μεταξύ όλων των ενδιαφερόμενων μερών για τη βέλτιστη ενσωμάτωσή της και η εξέταση των προκλήσεων κατά την εφαρμογή της, με ειδική εστίαση στην εποπτεία των εταιρειών που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της.

Η διημερίδα ανέδειξε μια κρίσιμη διάσταση για την ενσωμάτωση της Οδηγίας που αφορά την **καίρια σημασία της έγκαιρης και σταθερής θεσμικής συνεργασίας της Πολιτείας με την ΕΕΔΑ**, τον εθνικό θεσμό προστασίας και προώθησης των δικαιωμάτων του ανθρώπου, με στόχο την συμμόρφωση της χώρας με τις διεθνείς και ευρωπαϊκές υποχρεώσεις, την προώθηση της δέουσας επιμέλειας όσον αφορά τη βιωσιμότητα και την αποτελεσματική προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ελλάδα.

Οι εισηγήσεις και η συζήτηση που ακολούθησαν **ανέδειξαν περαιτέρω κρίσιμα ζητήματα** υπό την οπτική της ισορροπίας μεταξύ της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της προώθησης της επιχειρηματικότητας:

- Η Οδηγία αναμένεται να λειτουργήσει ως καταλύτης για την επιχειρηματική δράση και διεθνές σημείο αναφοράς σε θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων.
- Η ουσιαστική συμμόρφωση με την Οδηγία αποτελεί στρατηγική αναγκαιότητα για την επιχειρηματικότητα σε ένα διεθνές περιβάλλον με αυξανόμενες απαιτήσεις ανταγωνισμού, προωθώντας παράλληλα τη διάσταση των ίσων όρων προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου.
- Η αναπροσαρμογή της δημόσιας διοίκησης είναι κρίσιμη για την ενημέρωση, υποστήριξη και διευκόλυνση της επιχειρηματικής συμμόρφωσης με την Οδηγία στο νέο ρυθμιστικό περιβάλλον.
- Η αποτελεσματική άσκηση των αρμοδιοτήτων που προβλέπονται για τις εποπτικές Αρχές απαιτεί σαφές εξουσιοδοτικό πλαίσιο, επαρκείς πόρους και σύγχρονα εργαλεία για την παρακολούθηση, αξιολόγηση και επιβολή κυρώσεων.
- Η ισότητα, η διαφορετικότητα και η συμπερίληψη αποτελούν κλειδιά για την εφαρμογή της Οδηγίας, με την κοινωνία των πολιτών να διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο στην ανάδειξη του κοινωνικού διαλόγου ως βασικής σταθεράς για την διάγνωση και εκτίμηση των παραβιάσεων, με σκοπό την κατάλληλη προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Τον Νοέμβριο του 2024, η ΕΕΔΑ συμμετείχε στο **Ετήσιο Φόρουμ των Ηνωμένων Εθνών για τις Επιχειρήσεις και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα** στη Γενεύη, όπου τόνισε τη σημασία της **έγκαιρης και διαρκούς θεσμικής συνεργασίας μεταξύ του Κράτους και των Εθνικών Θεσμών Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΘΑΔ)**, όπως η ΕΕΔΑ, τόσο για την ουσιαστική τήρηση των διεθνών και ευρωπαϊκών υποχρεώσεων της χώρας όσο και για την αποτελεσματική προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ελλάδα. Ανέδειξε, επίσης, τα βασικά συμπεράσματα της διημερίδας, ενώ έκανε αναφορά στην υπο-εκπόνηση τότε ειδική έκθεση της ΕΕΔΑ, καθώς και στη συνεργασία της με το Ελληνικό Δίκτυο του Οικουμενικού Συμφώνου των Ηνωμένων Εθνών για την εταιρική βιωσιμότητα (UN Global Compact Network Greece). Επιπλέον, η ΕΕΔΑ συμμετέχει ενεργά στο Ευρωπαϊκό Δικτύου Εθνικών Θεσμών Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (European Network of National Human Rights Institutions, ENNHRI) **στην Ομάδα Εργασίας «Επιχειρήσεις και Ανθρώπινα Δικαιώματα»**, συμβάλλοντας στην ανταλλαγή βέλτιστων πρακτικών και την προώθηση πολιτικών ενσωμάτωσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο επιχειρηματικό περιβάλλον.

Στα τέλη Φεβρουαρίου 2025, η **Ευρωπαϊκή Επιτροπή** πρόκειται να παρουσιάσει την πρόταση **"Omnibus"**, η οποία θα επανεξετάσει ορισμένες πτυχές των **νέων κανονισμών της ΕΕ για την υπεύθυνη επιχειρηματική συμπεριφορά και τη βιώσιμη ανάπτυξη**. Σύμφωνα με τη **Πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Ursula von der Leyen**, ο στόχος της νέας πρότασης είναι η **μείωση του διοικητικού φόρτου μέσω της άρσης περιττών ή επικαλυπτόμενων απαιτήσεων αναφοράς**. Η πρόταση **"Omnibus"** θα επικεντρωθεί στην **Οδηγία για την Αναφορά Βιωσιμότητας των Επιχειρήσεων (CSRD)**, στον **Κανονισμό Ταξινόμησης και στην Οδηγία για τη δέουσα επιμέλεια όσων αφορά τη βιωσιμότητα (CSDDD)**.

Σε **ανοιχτή επιστολή** προς την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η ΕΕΔΑ, μαζί με **εννέα άλλους Ευρωπαϊκούς Εθνικούς Θεσμούς Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (NHRIs)**, αναγνώρισαν την ανάγκη **ενίσχυσης της συνοχής, της συνέπειας και της σαφήνειας των νομικών απαιτήσεων που σχετίζονται με τη βιωσιμότητα για τις επιχειρήσεις**. Ωστόσο, τόνισαν ότι η **ανακοίνωση της "Omnibus" πρότασης έχει δημιουργήσει αβεβαιότητα μεταξύ ενός ευρέος φάσματος εμπλεκόμενων φορέων**, με αποτέλεσμα να απαιτείται περαιτέρω θεσμικός διάλογος για τη διασφάλιση της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στον επιχειρηματικό τομέα.

Παράλληλα, η ΕΕΔΑ συμμετέχει στο **εκπαιδευτικό πρόγραμμα του UN Global Compact Network Greece (UNGCG) "Business and Human Rights Accelerator"**, επιδιώκοντας τη διαμόρφωση και την ενίσχυση ικανοτήτων σε επιχειρήσεις για την ενσωμάτωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις εταιρικές πρακτικές.

iii) Σκοπός της Έκθεσης Αναφοράς σχετικά με τη δέουσα επιμέλεια για τα ανθρώπινα δικαιώματα

Η παρούσα Έκθεση επιδιώκει να αναδείξει την εφαρμογή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο πλαίσιο της επιχειρηματικής δραστηριότητας στην Ελλάδα, υπό το φως της νέας Οδηγίας της ΕΕ για την εταιρική δέουσα επιμέλεια όσον αφορά τη βιωσιμότητα (CSDDD). Στοχεύει στην καταγραφή του υφιστάμενου κανονιστικού πλαισίου, στην ανάλυση των σύγχρονων προκλήσεων και την αξιολόγηση του εθνικού πλαισίου συμμόρφωσης με τις διεθνείς και ευρωπαϊκές δεσμεύσεις της χώρας. Παράλληλα, η Έκθεση επιδιώκει να παρέχει τεκμηριωμένη ενημέρωση απέναντι στο κράτος, τις επιχειρήσεις και την κοινωνία των πολιτών για τις νέες κανονιστικές απαιτήσεις που αφορούν τα ανθρώπινα δικαιώματα και την εταιρική ευθύνη.

Ειδικότερα, η Έκθεση αποσκοπεί στην εξέταση του πλαισίου των υποχρεώσεων της Πολιτείας για τη διαμόρφωση ενός ολοκληρωμένου και αποτελεσματικού μηχανισμού παρακολούθησης της συμμόρφωσης των επιχειρήσεων με τα πρότυπα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη χώρα, καθώς και της εφαρμογής του στην πράξη. Παράλληλα, επιδιώκεται η ενίσχυση της γνώσης και της ενημέρωσης σχετικά με διεθνή κείμενα, όπως οι Κατευθυντήριες Αρχές του ΟΗΕ για τις Επιχειρήσεις και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (UNGPs), η Οδηγία (ΕΕ) 2024/1760 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την εταιρική δέουσα επιμέλεια στη βιωσιμότητα (CSDDD), καθώς και οι σχετικές διεθνείς βέλτιστες πρακτικές.

Η Έκθεση φιλοδοξεί να συμβάλει στη διαμόρφωση ενός συνεκτικού και αποτελεσματικού πλαισίου εταιρικής ευθύνης στην Ελλάδα, το οποίο θα ενσωματώνει τις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης και της δέουσας επιμέλειας για τα ανθρώπινα δικαιώματα.

iv) Δομή, Μεθοδολογία και προτεραιότητες της Έκθεσης Αναφοράς σχετικά με τη δέουσα επιμέλεια για τα ανθρώπινα δικαιώματα

Η παρούσα Έκθεση έχει ως κύριο σκοπό την αποτύπωση της υφιστάμενης κατάστασης αναφορικά με την εφαρμογή των ανθρωπίνων και εργασιακών δικαιωμάτων στο πλαίσιο της επιχειρηματικής δραστηριότητας στην Ελλάδα, υπό το πρίσμα της νέας Οδηγίας της ΕΕ για την εταιρική δέουσα επιμέλεια όσον αφορά τη βιωσιμότητα (CSDDD). Η Έκθεση επικεντρώνεται στην αξιολόγηση του εθνικού πλαισίου συμμόρφωσης με τις διεθνείς και ευρωπαϊκές δεσμεύσεις της χώρας, παρέχοντας παράλληλα ενημέρωση και κατευθύνσεις σε κρατικούς φορείς, επιχειρήσεις και την κοινωνία των πολιτών.

Η Έκθεση διαρθρώνεται σε επιμέρους κεφάλαια που καλύπτουν τα εξής:

- Το ευρωπαϊκό και διεθνές ρυθμιστικό πλαίσιο για τις επιχειρήσεις και τα ανθρώπινα δικαιώματα.
- Την ελληνική νομοθεσία και τις θεσμικές παρεμβάσεις που σχετίζονται με την εταιρική δέουσα επιμέλεια και τη βιώσιμη ανάπτυξη.
- Τις πρακτικές συμμόρφωσης των επιχειρήσεων και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν.
- Τα διαθέσιμα μέσα έννομης προστασίας για θύματα επιχειρηματικών καταχρήσεων.
- Τις συστάσεις πολιτικής για την ενίσχυση της εταιρικής υπευθυνότητας στην Ελλάδα.

Για τη σύνταξη της παρούσας Έκθεσης αξιοποιήθηκαν όλα τα διαθέσιμα εργαλεία της ΕΕΔΑ, συμπεριλαμβανομένων των γνωμοδοτήσεων, συστάσεων, προτάσεων, εκθέσεων και θέσεων της σε ζητήματα που άπτονται της προστασίας των δικαιωμάτων στην εργασία, στο περιβάλλον και των ευάλωτων ομάδων, συμπεριλαμβανομένων αυτών που αφορούν την ισότητα των φύλων. Παράλληλα, λήφθηκαν υπόψη τα συμπεράσματα και τα πορίσματα που προέκυψαν από την επικοινωνία και συνεργασία με αρμόδια όργανα της ΕΕ, περιφερειακούς και διεθνείς οργανισμούς και βέβαια με το **Δανικό Ινστιτούτο Ανθρώπινων Δικαιωμάτων (DIHR)**.

Επιπλέον, η μεθοδολογία της Έκθεσης βασίζεται σε βιβλιογραφική έρευνα που περιλαμβάνει ανάλυση νομικών κειμένων και κειμένων πολιτικής, καθώς και σε συνεντεύξεις που διενεργήθηκαν κατά το διάστημα εκπόνησης της Έκθεσης και ιδίως κατά το τελευταίο τρίμηνο του 2024 με εκπροσώπους φορέων της κοινωνίας των πολιτών, συνδικαλιστικών οργανώσεων και επιχειρήσεων. Επιπλέον, το **δύήμερο συνέδριο που διοργάνωσε η ΕΕΔΑ**, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, παρείχε πολύτιμα συμπεράσματα και πορίσματα σχετικά με την μεταφορά και εφαρμογή της **Οδηγίας CSDDD**. Η συζήτηση που πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια του συνεδρίου ανέδειξε τις βασικές προκλήσεις, τις ανάγκες των ενδιαφερόμενων μερών, καθώς και τις προτεραιότητες που πρέπει να τεθούν για την ουσιαστική ενσωμάτωση της Οδηγίας στην ελληνική πραγματικότητα.

Με γνώμονα τις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης και της δέουσας επιμέλειας, η Έκθεση δίνει έμφαση στα ακόλουθα:

1. **Ενίσχυση της λογοδοσίας και της διαφάνειας των επιχειρήσεων** σχετικά με τις επιπτώσεις τους στα ανθρώπινα δικαιώματα και την εργασία.
2. **Διασφάλιση αξιοπρεπών συνθηκών εργασίας** και ενδυνάμωση των εργαζομένων μέσα από την υιοθέτηση υπεύθυνων επιχειρηματικών πρακτικών.
3. **Βελτίωση των μηχανισμών πρόσβασης στη δικαιοσύνη** για τα θύματα παραβιάσεων δικαιωμάτων από επιχειρηματικές δραστηριότητες.

4. **Συμβολή στην εφαρμογή της νέας Οδηγίας CSDDD** μέσω προτάσεων πολιτικής για την εθνική ενσωμάτωσή της.
5. **Διαμόρφωση ενός συνεκτικού πλαισίου συνεργασίας μεταξύ του κράτους, των επιχειρήσεων και της κοινωνίας των πολιτών** για την προώθηση βιώσιμων και υπεύθυνων επιχειρηματικών πρακτικών.

1. Εισαγωγή

Η παρούσα Έκθεση εξετάζει τη διάσταση της πρακτικής εφαρμογής και προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου στο πλαίσιο της λειτουργίας των επιχειρήσεων στην Ελλάδα, με σκοπό να παράσχει μια ολοκληρωμένη επισκόπηση του συγκεκριμένου πεδίου και να αναδείξει τις σύγχρονες εξελίξεις και ιδιαίτερες προκλήσεις στην εφαρμογή του. Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για την σύνταξή της Έκθεσης βασίζεται σε βιβλιογραφική έρευνα διεθνών και εγχώριων νομικών κειμένων, αναφορών διεθνών οργανισμών και μη κυβερνητικών οργανώσεων, και επιστημονικών άρθρων και βιβλίων. Επίσης, για τις ανάγκες της αναφοράς πραγματοποιήθηκαν, κατά τους μήνες Νοέμβριο και Δεκέμβριο του 2024, συνεντεύξεις με φορείς της κοινωνίας των πολιτών, ιδίως με φορείς που δραστηριοποιούνται σε ζητήματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, περιβάλλοντος και εργατικών ζητημάτων, καθώς και με εκπροσώπους εταιρειών που εδρεύουν στην Ελλάδα, ανεξάρτητα από το αν εμπίπτουν ή όχι στις διατάξεις της CSDDD. Καθώς το ζήτημα των επιχειρήσεων και ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι σε εμβρυακό στάδιο, δεν κατέστη εφικτό να ανευρεθούν συγκεντρωτικά δεδομένα, είτε από κρατικές αρχές είτε από την Κοινωνία των Πολιτών. Αυτή η Έκθεση αποτελεί την πρώτη προσπάθεια να εξεταστεί το πλαίσιο των υποχρεώσεων της Πολιτείας ως προς τη διαμόρφωση του κατάλληλου και συνεκτικού πλαισίου κανόνων παρακολούθησης της συμμόρφωσης των επιχειρήσεων στα πρότυπα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη χώρα και την παρακολούθηση της εφαρμογής του. Επιπλέον, αποσκοπεί στη διάδοση γνώσης και ενημέρωσης σχετικά με διεθνή κείμενα όπως οι Κατευθυντήριες αρχές του ΟΗΕ για τις Επιχειρήσεις και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (UNGPs), καθώς και η πρόσφατη Οδηγία (ΕΕ) 2024/1760 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 13ης Ιουνίου 2024 για την εταιρική δέουσα επιμέλεια όσον αφορά τη βιωσιμότητα (-CSDDD), καθώς και τις οικείες διεθνείς πρακτικές.

Η Ελλάδα είναι κράτος Μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης με πληθυσμό περίπου 10,4 εκατομμύρια ανθρώπους. Στη χώρα οι ΜμΕ αποτελούν την κύρια βάση της εθνικής οικονομίας. Ο εθνικός ναυτιλιακός τομέας είναι ένας από τους μεγαλύτερους στον κόσμο, ενώ ο τουρισμός αποτελεί έναν από τους κύριους τομείς οικονομικής δραστηριότητας. Άλλοι σημαντικοί τομείς της ελληνικής οικονομίας περιλαμβάνουν τη

γεωργία, τη βιομηχανία τροφίμων και ποτών, καθώς και την ενέργεια.¹ Όντας κομβικοί για την οικονομία της χώρας, οι επιχειρηματικοί αυτοί τομείς εγείρουν σημαντικά ζητήματα σχετικά με τη διαχείριση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από τις εταιρίες που δραστηριοποιούνται σε αυτούς, ιδίως σε περιπτώσεις εκμετάλλευσης εργαζομένων ή περιβαλλοντικών επιπτώσεων από τις δραστηριότητες των επιχειρήσεων. Τα προβλήματα οξύνονται στις περιπτώσεις εργατικού δυναμικού μεταναστευτικής ή προσφυγικής προέλευσης, λόγω της μειωμένης πρακτικής εφαρμογής προστατευτικών διατάξεων στους πληθυσμούς αυτούς. Κατά συνέπεια, η διάδοση γνώσης και καλών πρακτικών σχετικά με την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κατά την τέλεση επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, κρίνεται αναγκαία από όλους τους κοινωνικούς εταίρους.

Σημαντικός παράγοντας για την κατανόηση του ελληνικού πλαισίου αποτελεί, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, το γεγονός ότι η συντριπτική πλειοψηφία των επιχειρήσεων στην Ελλάδα είναι μικρομεσαίου μεγέθους. Αυτό δημιουργεί συγκεκριμένες προκλήσεις στην εφαρμογή και την παρακολούθηση των αρχών που αφορούν τα ανθρώπινα δικαιώματα στον επιχειρηματικό τομέα. Οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις συχνά δεν διαθέτουν τους ανθρώπινους και οικονομικούς πόρους, ούτε τις υποδομές για να εφαρμόσουν κατάλληλα προσαρμοσμένα και ολοκληρωμένα πρότυπα διαχείρισης και λογοδοσίας για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, κάτι που καθιστά πιο δύσκολη την εκπλήρωση των διεθνών προτύπων. Αυτή η κατάσταση προκαλεί επιπλέον δυσκολίες στην προώθηση και διάδοση της υπεύθυνης επιχειρηματικότητας και της κοινωνικής ευθύνης, ενώ παράλληλα, οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις καλούνται να συμβιβάσουν την οικονομική βιωσιμότητα με τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των εργαζομένων και της κοινωνίας εν γένει.

Ιδιαίτερα σημαντικός παράγοντας είναι, επίσης, η υπερδεκαετής οικονομική κρίση που πέρασε η χώρα και η οποία είχε σημαντικές επιπτώσεις στους τομείς της απασχόλησης, των εργασιακών σχέσεων και των κοινωνικών δικαιωμάτων. Η οικονομική κρίση άφησε το αποτύπωμά της σε πολλούς τομείς της καθημερινότητας, με εμφανείς επιπτώσεις στα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως η ανεργία, η ανασφάλεια στον εργασιακό χώρο, η έξαρση των ανισοτήτων, τα εργατικά ατυχήματα και η αδυναμία πρόσβασης σε κοινωνικές υπηρεσίες. Αυτή η συγκυρία επηρέασε τους διαμένοντες στη χώρα όσο όσο και τον επιχειρηματικό τομέα, καθώς οι επιχειρήσεις αναγκάστηκαν να προσαρμοστούν σε δυσμενείς συνθήκες, συχνά εις βάρος της προστασίας των εργαζομένων και της εφαρμογής υπεύθυνων επιχειρηματικών πρακτικών, ενώ στο δημόσιο διάλογο συχνά η ανάγκη προσέλκυσης επενδύσεων υπερσκέλιζε την

¹ [OECD Economic Surveys: Greece 2024](#), OECD Publishing, (2024), Paris.

υποχρέωση συμμόρφωσης με το προστατευτικό πλαίσιο των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ατομικών και κοινωνικών².

Τα επόμενα κεφάλαια θα παρουσιάσουν συνοπτικά τις προστατευτικές διατάξεις για κάποιες βασικές θεματικές δικαιωμάτων (κεφάλαιο 2), τα υπάρχοντα εθνικά ένδικα μέσα διάφορων τομέων του δικαίου (κεφάλαιο 3), τις Κατευθυντήριες Αρχές του ΟΗΕ για τις Επιχειρήσεις και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (κεφάλαιο 4), την πρόσφατη Οδηγία (ΕΕ) 2024/1760 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 13ης Ιουνίου 2024 για την εταιρική δέουσα επιμέλεια όσον αφορά τη βιωσιμότητα (κεφάλαιο 5). Η αναφορά θα κλείσει με συστάσεις προς τους σχετικούς φορείς, κρατικούς και μη.

2. Προστασία βασικών δικαιωμάτων στην ελληνική έννομη τάξη³

Διαφορετικά επίπεδα νομοθετικής προστασίας των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στην Ελλάδα

Τα ανθρώπινα δικαιώματα στην Ελλάδα προστατεύονται σε διαφορετικά επίπεδα. Σε πρώτο επίπεδο, το ελληνικό Σύνταγμα περιέχει διατάξεις προστατευτικές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ενώ τα τελευταία διαπνέουν μέσω εφαρμοστικών διατάξεων και τους τομείς του εργατικού, ποινικού και αστικού δικαίου, όπως θα αναλυθεί λεπτομερώς παρακάτω. Σε επίπεδο εθνικής πολιτικής η Ελλάδα δεν έχει εκπονήσει Σχέδιο Δράσης για τα ανθρώπινα Δικαιώματα αλλά έχει υιοθετήσει Εθνικά Σχέδια Δράσης για διάφορα πεδία ανθρωπίνων δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένων της Καταπολέμησης Εμπορίας Ανθρώπων (2021-2025), της Αντιμετώπισης

² Βλ. ενδεικτικά τα κείμενα της ΕΕΔΑ για την κρίση του κόστους ζωής στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη στα οποία η ΕΕΔΑ επανειλημμένως τονίζει ότι τη σημασία της **Αξιολόγησης των Επιπτώσεων στα Ανθρώπινα Δικαιώματα (HRIA)** ως βασικού εργαλείου για την κατανόηση, την εκτίμηση και την αντιμετώπιση των επιπτώσεων που έχουν τα κυβερνητικά μέτρα και οι οικονομικές πολιτικές στα ανθρώπινα δικαιώματα. Η ΕΕΔΑ θεωρεί ότι η HRIA είναι ζωτικής σημασίας για τη συμμόρφωση της Ελλάδας με τις διατάξεις της **Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Χάρτας (ESC)**, ιδίως όσον αφορά τα κοινωνικά και εργασιακά δικαιώματα. Παρά την επανειλημμένη σύσταση της ΕΕΔΑ για την ενσωμάτωση μεθοδολογιών HRIA στη χάραξη πολιτικής, το σωρευτικό αντίκτυπο των οικονομικών μέτρων στην κοινωνία δεν έχει αξιολογηθεί επαρκώς. Η ΕΕΔΑ ζητά τη **συστηματική ενσωμάτωση της HRIA** στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, προκειμένου να εξασφαλιστεί ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα προστατεύονται αποτελεσματικά. Θεωρεί αναγκαία την ανάπτυξη συγκεκριμένων **δεικτών**, που θα περιλαμβάνουν τη λογοδοσία των επιχειρήσεων για τις επιπτώσεις τους στα ανθρώπινα δικαιώματα και την εργασία, την προστασία των δικαιωμάτων των εργαζομένων, ιδίως των ευάλωτων ομάδων, τη βελτίωση των μηχανισμών προσφυγής για τα θύματα επιχειρηματικών καταχρήσεων, την αποτελεσματική εφαρμογή της νέας Οδηγίας CSDDD, την καθιέρωση μόνιμου θεσμικού διαλόγου μεταξύ κράτους, επιχειρήσεων και κοινωνίας των πολιτών.

³ Για τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα στην Ελλάδα βλ. Χρυσόγονος, Κ., Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, 5η έκδ., 2023, Εκδόσεις Σάκκουλα.

Περιβαλλοντικών Κινδύνων που Απειλούν την Υγεία (2008 – 2012), των Δικαιωμάτων των Ατόμων με Αναπηρία (2021-2027), της Κοινωνικής Συμπερίληψης και της Μείωσης της Φτώχειας (2021-2027), των Δικαιωμάτων του Παιδιού, της Κοινωνικής Ένταξης των Ρομά (2021-2030), της Ισότητας των Φύλων (2021-2025), της Ισότητας των ΛΟΑΤΚΙ+ ατόμων (2020-2025), το Εθνικό Σχέδιο Δράσης κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας⁴ και την Εθνική Στρατηγική για την Κοινωνική Ένταξη του 2022.

Δυστυχώς σε ευρύτερους τομείς πολιτικής, που σχετίζονται και με τη λειτουργία των επιχειρήσεων, όπως η πολιτική για την απασχόληση και η πολιτική για την κοινωνική προστασία, δεν έχουν εκπονηθεί Εθνικά Σχέδια Δράσης, εάν και έχουν συσταθεί προς τούτο κεντρικά συλλογικά όργανα. Λαμβάνοντας υπόψη, την επικρατούσα αυτή κατάσταση, σε συνδυασμό επίσης και με τις διαρκείς μεταβολές ή τον κατακερματισμό της κρατικής αρμοδιότητας σε κρίσιμα χαρτοφυλάκια, όπως πχ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της ισότητας φύλων, της κοινωνικής ένταξης, η χώρα αντιμετωπίζει την πρόκληση ανταπόκρισης στις διεθνείς εξελίξεις ως προς την εκπόνηση Εθνικού Σχεδίου Δράσης για τις επιχειρήσεις και τα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως αποτυπώνονται στις εκκλήσεις προς τούτο εκ μέρους του Συμβουλίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ, των οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) και του Συμβουλίου της Ευρώπης. Ο συντονισμός των επιμέρους εθνικών αρμοδιοτήτων σε σχέση με τις υποχρεώσεις των επιχειρήσεων ως προς την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην κατεύθυνση της εκπόνησης κατ'αρχάς ενός Οδικού Χάρτη και ακολούθως ενός Εθνικού Σχεδίου Δράσης αποτελεί κρίσιμο βήμα στην κατεύθυνση της συμμόρφωσης με τις διεθνείς και ευρωπαϊκές κατευθυντήριες γραμμές και κανονισμούς.⁵

Σε ό,τι αφορά στην υποχρέωση συμμόρφωσης με το συναφές ενωσιακό πλαίσιο, η Ελλάδα δεσμεύεται και οφείλει να συμμορφώνεται με τα Δικαιώματα και τις Ελευθερίες του Χάρτη των Θεμελιωδών Ελευθεριών της ΕΕ, αλλά και με την έμπρακτη εφαρμογή των Οδηγιών που περιέχουν ρυθμίσεις για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Σε ό,τι αφορά στο πεδίο της εταιρικής δέουσας επιμέλειας για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, η Ελλάδα καθυστέρησε σημαντικά την ενσωμάτωση της Οδηγίας 2022/2464 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 14ης Δεκεμβρίου 2022 για την υποβολή εκθέσεων βιωσιμότητας από τις εταιρείες (ακολούθως και “CRSD”)⁶, με αποτέλεσμα η Ευρωπαϊκή Επιτροπή να

⁴ Βλ. [Hellenic Republic, Ministry of Foreign Affairs, Human Rights, International Framework on the Protection of Human Rights](#)

⁵ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τα εθνικά Σχέδια Δράσης για τις επιχειρήσεις και τα ανθρώπινα δικαιώματα, βλ. [UN, National action plans on business and human rights Working Group on Business and Human Rights](#), και [National Action Plans on Business and Human Rights](#).

⁶ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. [EU Commission, Infringement decisions, Commission takes action to ensure complete and timely transposition of EU directives](#), 26 Σεπτεμβρίου 2024.

κινήσει διαδικασία παραβίασης κατά της Ελλάδας. Τελικά, τον Νοέμβριο του 2024, κατατέθηκε κατατέθηκε το νομοσχέδιο του μετέπειτα νόμου 5164/2024 (Α'202/21.12.2024) που περιέχει διατάξεις συμμόρφωσης στην Οδηγία αυτή, οι οποίες περιέχουν περαιτέρω εξουσιοδοτικές ρυθμίσεις για την έκδοση των απαιτούμενων εφαρμοστικών μέτρων. Με βάση αυτή την οδηγία, από τα οικονομικά έτη που ξεκινούν την ή μετά την 1η Ιανουαρίου 2024, οι μεγάλες εταιρείες συντάσσουν καταστάσεις βιωσιμότητας σύμφωνα με τα Ευρωπαϊκά Πρότυπα Αναφοράς Αειφορίας (ESRS).⁷ Σε περιφερειακό επίπεδο, στην Ελλάδα έχει κυρώσει αρχικά τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη και ακολούθως τον αναθεωρημένο ΕΚΧ και έχει εξουσιοδοτήσει την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για τα Κοινωνικά Δικαιώματα να αποφασίζει επί συλλογικών παραπόνων εναντίον της.

Επίσης, ως μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης (Council of Europe), η Ελλάδα έχει κυρώσει την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) και αρκετά από τα Πρωτόκολλα αυτής, τη Σύμβαση για την Πρόληψη και την Καταπολέμηση της Βίας εναντίον των Γυναικών και την ενδοοικογενειακή βία, τη Σύμβαση για την Καταπολέμηση της Εμπορίας Ανθρώπων και την Σύμβαση για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας. Οι πολιτικές και οι πρακτικές της για τα ανθρώπινα δικαιώματα επιβλέπονται από τον Επίτροπο του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, ενώ είναι δυνατή και η προσφυγή στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου κατά του ελληνικού κράτους για παραβίαση των διατάξεων της ΕΣΔΑ.

Σε επίπεδο Ηνωμένων Εθνών ('ΗΕ'), η χώρα έχει κυρώσει τις ακόλουθες συνθήκες:

- ο το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ICCPR) (1997)⁸
- ο το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (ICESCR) (1985)
- ο Τη Σύμβαση κατά των Βασανιστηρίων και άλλης Σκληρής, Απάνθρωπης ή Εξευτελιστικής Μεταχείρισης (CAT) (1988)
- ο Τη Διεθνή Σύμβαση για την προστασία όλων των ατόμων από αναγκαστική εξαφάνιση (CED) (2015)
- ο Τη Διεθνή Σύμβαση για την Εξάλειψη όλων των μορφών Διακρίσεων εναντίον των Γυναικών (CEDAW) (1983)
- ο Τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρίες (CRPD) (2012)

⁷ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την Οδηγία αυτή και τη σχέση της με άλλα συναφή νομοθετήματα, βλ. Danish Institute for Human Rights, [How Do The Pieces Fit In The Puzzle? Making sense of EU regulatory initiatives related to business and human rights](#), Απρίλιος 2024.

⁸ Έχει επίσης κυρωθεί και το Δεύτερο Προαιρετικό Πρωτόκολλο του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, με σκοπό την κατάργηση της θανατικής ποινής.

- ο Τη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (CRC) (1993)
- ο Τη Διεθνή Σύμβαση για την Εξάλειψη όλων των μορφών Φυλετικών Διακρίσεων (CERD) (1970)

Η Ελλάδα έχει καθήκον να υποβάλει εθνικές εκθέσεις εφαρμογής στα αντίστοιχα όργανα των ΗΕ τα οποία έχουν συσταθεί βάσει των συνθηκών αυτών, προκειμένου να περιγράψει τα μέτρα που έλαβε για να εφαρμόσει τις διατάξεις των Συνθηκών. Επιπρόσθετα η Ελλάδα έχει κυρώσει προαιρετικά πρωτόκολλα και έχει προβεί σε κατάλληλες διακηρύξεις που επιτρέπουν σε άτομα να υποβάλουν παράπονα εναντίον του κράτους λόγω παραβιάσεων του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, της Σύμβασης ενάντια στα Βασανιστήρια και άλλης Σκληρής, Απάνθρωπης ή Εξευτελιστικής Μεταχείρισης, της Σύμβασης για την Εξάλειψη όλων των μορφών Διακρίσεων εναντίον των Γυναικών και της Σύμβασης για την Εξάλειψη όλων των μορφών Φυλετικών Διακρίσεων.⁹

Σε επίπεδο Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (ILO) η Ελλάδα έχει κυρώσει 73 Διεθνείς Συμβάσεις Εργασίας (Δ.Σ.Ε.) και ένα Πρωτόκολλο, ανάμεσα στις οποίες και οι 9 από τις 10 θεμελιώδεις Δ¹⁰.Σ.Ε. και συγκεκριμένα:

- Τη Δ.Σ.Ε. 29, Περί αναγκαστικής ή υποχρεωτικής εργασίας (1930)
- τη Δ.Σ.Ε. 87, Περί συνδικαλιστικής ελευθερίας και προστασίας του συνδικαλιστικού δικαιώματος (1948)
- τη Δ.Σ.Ε. 98, Περί εφαρμογής των αρχών του δικαιώματος οργανώσεως και συλλογικής διαπραγματεύσεως (1949)
- τη Δ.Σ.Ε. 100, Περί ισότητας της αμοιβής μεταξύ αρρένων και θηλέων εργαζομένων δι' εργασίαν ίσης αξίας (1951)
- τη Δ.Σ.Ε. 105, Περί καταργήσεως της αναγκαστικής εργασίας (1957)
- τη Δ.Σ.Ε. 111, Για τη διάκριση στην απασχόληση και το επάγγελμα (1958)

⁹ Οι ως άνω Συνθήκες επιτρέπουν στα αντίστοιχα όργανα των Ηνωμένων Εθνών να κινούν διαδικασίες διερεύνησης τυχόν σοβαρών ή συστηματικών παραβιάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Για αναλυτικότερη παράθεση των Συνθηκών που κυρώθηκαν από την Ελλάδα, την αποδοχή διαδικασιών ατομικών παραπόνων καθώς και την αποδοχή της διαδικασίας διερεύνησης για την Ελλάδα βλ. UN UN, [United Nations Treaty Bodies, Treaty Body Database](#).

¹⁰ ILO Country Profile, Greece
https://normlex.ilo.org/dyn/nrmlx_en/f?p=1000:11200:0::NO:11200:P11200_COUNTRY_ID:102658.

- τη Δ.Σ.Ε. 138, Περί του κατωτάτου ορίου ηλικίας εισόδου εις την απασχόλησιν (1973)
- τη Δ.Σ.Ε. 182, Για την απαγόρευση των χειρότερων μορφών εργασίας των παιδιών και την άμεση δράση με σκοπό την εξάλειψή τους (1999)
- τη ΔΣΕ 187, για το Πλαίσιο Προώθησης της Ασφάλειας και της Υγείας στην Εργασία (2021)

Αξίζει να σημειωθεί ότι τον Ιούνιο του 2024, η Ελλάδα με δήλωσή της προσχώρησε στον Παγκόσμιο Συνασπισμό για την Κοινωνική Δικαιοσύνη (Global Coalition for Social Justice – GCSJ). Σκοπός του Συνασπισμού είναι η ενίσχυση της πολυμερούς συνεργασίας και των συνεργειών, προκειμένου να επιδιωχθεί ο σκοπός της προώθησης της κοινωνικής δικαιοσύνης και της αξιοπρεπούς εργασίας για όλους και παντού, επιταχύνοντας, με τον τρόπο αυτό, την επίτευξη των Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης. Απώτατος στόχος είναι η επίτευξη μεγαλύτερης ισορροπίας μεταξύ των οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών διαστάσεων της βιώσιμης ανάπτυξης. Προς την κατεύθυνση αυτή, μεταξύ άλλων, ο Συνασπισμός θα επιδιώξει να παίξει ρόλο κλειδί στην αναγνώριση της κοινωνικής δικαιοσύνης στην πολυμερή ατζέντα, ιδίως στην επερχόμενη Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Μέλλον (2024) αλλά και στην Παγκόσμια Κοινωνική Διάσκεψη, το 2025.

Η Ελλάδα έχει υποχρέωση υποβολής εθνικών εκθέσεων εφαρμογής στον κύκλο ελέγχου των επιμέρους Δ.Σ.Ε., ωστόσο η συμμόρφωση με τις θεμελιώδεις Δ.Σ.Ε. ελέγχεται κατ' έτος.

1. Ισότητα Φύλων

Σύμφωνα με το άρθρο 4 παρ. 2 του Ελληνικού Συντάγματος: «Οι Έλληνες και οι Ελληνίδες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις.» Το Κράτος μεριμνά για την άρση των ανισοτήτων που υφίστανται στην πράξη σε βάρος των γυναικών και λαμβάνει θετικά μέτρα για την προώθηση πραγματικής ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών (άρθρο 116 παρ. 2 του Συντάγματος). Επίσης, η ισότητα των φύλων προστατεύεται και προωθείται σε επίπεδο εθνικής νομοθεσίας, και μάλιστα χωρίς την αίρεση της ελληνικής υπηκοότητας, από το ν. 4604/2019 (ΦΕΚ 50/Α'/26.3.2019) περί προώθησης της ουσιαστικής ισότητας των φύλων, πρόληψης και καταπολέμησης της έμφυλης βίας και το νόμο 4443/2016 σχετικά με την προώθηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης και την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω – μεταξύ άλλων - σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου, πραγματικών ή νομιζόμενων. Διάφορα περαιτέρω νομοθετήματα ορίζουν ποσοστώσεις για συμμετοχή

γυναικών σε όργανα δημοσίων φορέων,¹¹ καθιερώνουν παρεμφερείς προστατευτικές διατάξεις για γυναίκες που ασκούν αυτοτελή επαγγελματική δραστηριότητα.¹² κατοχυρώνουν το δικαίωμα γονικής άδειας,¹³ και προστατεύουν τη μητρότητα και τη γονεϊκότητα, καθώς τις γυναίκες από καταγγελία της σύμβασης εργασίας τους κατά την εγκυμοσύνη, καθώς και για δεκαοκτώ μήνες μετά.¹⁴

Σχετικά με τις επιχειρήσεις, ιδιαίτερα σημαντικοί είναι αφενός ο νόμος 3488/2006 (ΦΕΚ 191/Α'/11-9-2006) που θεσπίζει την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση στην απασχόληση και στις εργασιακές σχέσεις, και ορίζει μέτρα για την καταπολέμηση της σεξουαλικής παρενόχλησης στους εργασιακούς χώρους. Αφετέρου, εξίσου σημαντικός είναι και ο νόμος 3896/2010 που θεσπίζει την ισότητα των αμοιβών μεταξύ γυναικών και ανδρών, την ίση μεταχείριση στα επαγγελματικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης, την ίση μεταχείριση σε σχέση με την πρόσβαση στην απασχόληση στην επαγγελματική εξέλιξη και κατάρτιση και τους όρους εργασίας.¹⁵

Σε επίπεδο εταιρικής διακυβέρνησης, ο ισχύων νόμος 4706/2020 προβλέπει συμμετοχή γυναικών τουλάχιστον κατά 25% στα διοικητικά συμβούλια όλων των εισηγμένων σε ρυθμισμένη αγορά στην Ελλάδα ανωνύμων εταιρειών. Επίσης, προκειμένου να ενσωματωθεί στην ελληνική έννομη τάξη η οδηγία (ΕΕ) 2022/2381 του Ευρωπαϊκού

¹¹ Με το άρθρο 6, παρ. 1, του Ν. 2839/2000 (ΦΕΚ 196/Α'/2000) «Ρυθμίσεις θεμάτων του Υπουργείου Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης και άλλες διατάξεις», καθιερώθηκε η υποχρεωτική, κατ' ελάχιστο στο 1/3, συμμετοχή κάθε φύλου στα υπηρεσιακά συμβούλια και στα συλλογικά όργανα του Δημοσίου, των Δημοσίων Οργανισμών και των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης.

¹² Ο νόμος 4097/2012 (ΦΕΚ 235/Α'/3-12-2012) με τίτλο «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών κατά την άσκηση αυτοτελούς επαγγελματικής δραστηριότητας – Εναρμόνιση της νομοθεσίας με την Οδηγία 2010/41/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου» εξασφαλίζει την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών που ασκούν αυτοτελή επαγγελματική απασχόληση ή συμβάλλουν στην άσκηση τέτοιας απασχόλησης.

¹³ Σύμφωνα με το Ν. 4075/2012 (ΦΕΚ 89/Α'/11-4-2012) «Θέματα Κανονισμού Ασφάλισης ΙΚΑ – ΕΤΑΜ, Ασφαλιστικών Φορέων, προσαρμογή της νομοθεσίας στην Οδηγία 2010/18/ΕΕ και λοιπές διατάξεις» σχετικό κεφάλαιο ΣΤ' (Άρθρα 48 – 54) κατοχυρώνεται το δικαίωμα γονικής άδειας και καθορίζονται το πεδίο εφαρμογής και οι σχετικές προϋποθέσεις αναγνώρισης του, με στόχο την εναρμόνιση γονεϊκών και επαγγελματικών ευθυνών.

¹⁴ Το άρθρο 36, όπως ισχύει, του Ν. 3996/2011(ΦΕΚ 170/Α'/5-8-2011) «Αναμόρφωση του Σώματος Επιθεωρητών Εργασίας, ρυθμίσεις θεμάτων Κοινωνικής Ασφάλισης και άλλες διατάξεις» θεσπίζει την απαγόρευση και την απόλυτη ακυρότητα καταγγελίας σύμβασης εργασίας, τόσο κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης της όσο και για το χρονικό διάστημα δεκαοκτώ (18) μηνών μετά τον τοκετό ή κατά την απουσία της για μεγαλύτερο χρόνο, λόγω ασθένειας που οφείλεται στην κύηση ή τον τοκετό, εκτός εάν υπάρχει σπουδαίος λόγος για καταγγελία (βλ. σχετικά και άρθρο 281 του Κώδικα Ατομικού Εργατικού Δικαίου, ΠΔ 80/2022).

¹⁵ Νόμος 3896/2010 (ΦΕΚ 207/Α'/8-12-2010) για την «Εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης – Εναρμόνιση της κείμενης νομοθεσίας με την Οδηγία 2006/54/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Ιουλίου 2006 και άλλες συναφείς διατάξεις».

Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 23ης Νοεμβρίου 2022 σχετικά με τη βελτίωση της ισόρροπης εκπροσώπησης των φύλων σε θέσεις διευθυντικών στελεχών των εισηγμένων εταιρειών, υιοθετήθηκε νόμος που προβλέπει συμμετοχή γυναικών κατ' ελάχιστο κατά 33% στο σύνολο των μελών του ΔΣ και περιλαμβάνεται κατά τρόπο δεσμευτικό και ένα (1) τουλάχιστον εκτελεστικό μέλος από το 'υποεκπροσωπούμενο' φύλο.

Τέλος, ο ν. 4604/2019 προβλέπει την απονομή του σήματος ισότητας σε επιχειρήσεις του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα, που διακρίνονται για την εφαρμογή των πολιτικών ισότητας και με βάση συγκεκριμένα κριτήρια που αφορούν την ίση μεταχείριση, την ισότητα στη λήψη αποφάσεων, τη συμφιλίωση επαγγελματικής και ιδιωτικής ζωής για άντρες και γυναίκες και την ευρύτερη επιχειρησιακή πολιτική.¹⁶

Η ΕΕΔΑ αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στην προώθηση και προστασία της ισότητας των φύλων, ιδιαίτερα στον τομέα της εργασίας και της συμμετοχής των γυναικών στην οικονομική και δημόσια ζωή. Από την ίδρυσή της, η Επιτροπή έχει επανειλημμένα επισημάνει, μέσω εκθέσεων, δηλώσεων και συστάσεων, τους κινδύνους που απειλούν την ισότιμη μεταχείριση των γυναικών και έχει υποβάλει προτάσεις πολιτικής για την ουσιαστική εφαρμογή των αρχών της ισότητας στην Ελλάδα.¹⁷ Η ΕΕΔΑ έχει καταγράψει τη **δυσανάλογη επίπτωση των μέτρων λιτότητας και των έκτακτων πολιτικών σε περιόδους κρίσεων – οικονομικών και υγειονομικών** – στα δικαιώματα των γυναικών, ιδιαίτερα στον εργασιακό τομέα. Μέσα από θεματικές εκθέσεις και δηλώσεις της, ανέδειξε τη **διαχρονική οπισθοδρόμηση** στην προστασία των εργασιακών δικαιωμάτων των γυναικών λόγω περιοριστικών μέτρων, έλλειψης μηχανισμών υποστήριξης και αδυναμίας πρόσβασης σε αποτελεσματικά μέτρα κοινωνικής προστασίας.

2. Περιβάλλον

Σύμφωνα με το άρθρο 24 παρ. 1 του Συντάγματος «Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός.»¹⁸ Συνεπώς, η προστασία του περιβάλλοντος είναι συνταγματικά

¹⁶ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο, βλ. την [ιστοσελίδα](#) της Γενικής Γραμματείας Ισότητας του Υπουργείου Κοινωνικής Συνοχής και Οικογένειας.

¹⁷ Για την πλήρη επισκόπηση των θέσεων της ΕΕΔΑ για την ισότητα των φύλων βλ. [ΕΕΔΑ - Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου - ΙΣΟΤΗΤΑ ΦΥΛΩΝ](#), και την [Έκθεση Αναφοράς της ΕΕΔΑ για την κατάσταση των Γυναικών στην Ελλάδα](#).

¹⁸ Σχετικά με το νομικό πλαίσιο προστασίας του περιβάλλοντος στην Ελλάδα, βλ. Σιούτη Γ., Εγχειρίδιο δικαίου περιβάλλοντος, 4η έκδ., 2022, Εκδόσεις Σάκκουλα; Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Αλ., Μπρεδήμας Α., Σισιλιάνος Λίνος-Αλ. (επιμ.), Η Προστασία του Περιβάλλοντος στο Δίκαιο και στην Πράξη, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008; Χαϊνταρλής Μ., Περιβαλλοντική νομοθεσία, Νομική Βιβλιοθήκη, 2014;

κατοχυρωμένη, και έχει αναχθεί σε ατομικό δικαίωμα. Μια πλειάδα νομοθετημάτων¹⁹ προστατεύει το περιβάλλον και καθορίζει διάφορα στάδια περιβαλλοντικής αδειοδότησης,²⁰ με πιο σημαντικό στάδιο την Έγκριση Περιβαλλοντικών Όρων.²¹

Ιδιαίτερης σημασίας για τον τομέα των επιχειρήσεων και ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την διαβούλευση με τους φορείς που προβλέπουν οι UNGPs και η Οδηγία CSDDD, είναι οι υπουργικές αποφάσεις που καθορίζουν και εξειδικεύουν τον τρόπο ενημέρωσης του κοινού και των ενδιαφερόμενων μερών κατά τη διάρκεια της περιβαλλοντικής αδειοδότησης σημαντικών έργων και δραστηριοτήτων,²² καθώς και η δημιουργία ηλεκτρονικού περιβαλλοντικού μητρώου,²³ και η ενσωμάτωση των οικείων οδηγιών σχετικά με τον καθορισμό του πλαισίου κανόνων, μέτρων και διαδικασιών για την ολοκληρωμένη πρόληψη και τον έλεγχο της ρύπανσης του περιβάλλοντος από βιομηχανικές δραστηριότητες.²⁴

Πιο συγκεκριμένα, δυνάμει του ν. 4685/2020, ιδρύθηκε ο Οργανισμός Φυσικού Περιβάλλοντος και Κλιματικής Αλλαγής, ενώ σύμφωνα με τον Εθνικό Κλιματικό Νόμο 4936/2022 εγκαθιδρύθηκε η ηλεκτρονική πλατφόρμα για την υποβολή των Εκθέσεων Ανθρακικού Αποτυπώματος. Η πλατφόρμα αυτή όμως, σύμφωνα με περιβαλλοντικές οργανώσεις, λειτουργεί με τρόπο που δεν ευνοεί τη διαφάνεια και τον έλεγχο από την Κοινωνία των Πολιτών, καθώς δεν είναι γνωστά τα σαφή στοιχεία που κατατίθενται στο μητρώο από τις επιχειρήσεις, στερώντας τη δυνατότητα περαιτέρω ελέγχου.

Μπουρμάς Γ., Ποινική Προστασία Περιβάλλοντος Ερμηνευτικές προσεγγίσεις & ειδικότεροι δογματικοί προβληματισμοί, Νομική Βιβλιοθήκη, 2020.

¹⁹ Βλ., φερ' ειπείν Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας, [Περιβαλλοντική Αδειοδότηση Έργων](#).

²⁰ Μεταξύ άλλων, βλ. νόμο 4685/2020 για τον εκσυγχρονισμό της περιβαλλοντικής νομοθεσίας.

²¹ Βλ. νόμο 4014/2011 (ΦΕΚ Α'209/21.9.2011) για την περιβαλλοντική αδειοδότηση έργων και δραστηριοτήτων, καθώς και τις οικείες υπουργικές αποφάσεις.

²² Υ.Α. Οικ.: 1649/45/2014 (Φ.Ε.Κ. 45/Β' 14.1.2014) σχετικά με την εξειδίκευση των διαδικασιών γνωμοδοτήσεων και τρόπου ενημέρωσης του κοινού και συμμετοχής του ενδιαφερόμενου κοινού στη δημόσια διαβούλευση κατά την περιβαλλοντική αδειοδότηση έργων και δραστηριοτήτων της Κατηγορίας Α'.

²³ Υ.Α. ΥΠΕΝ/ΔΙΠΑ/84932/5821/2022 (Φ.Ε.Κ. 4418/Β' 19.8.2022) «Εξειδίκευση των προδιαγραφών, του τρόπου παροχής και συντήρησης, των διαδικασιών και αδειών ηλεκτρονικής πρόσβασης και εισαγωγής πληροφοριών καθώς και κάθε αναγκαίας λεπτομέρειας για την οργάνωση, υλοποίηση και λειτουργία του Ηλεκτρονικού Περιβαλλοντικού Μητρώου (ΗΠΜ), σύμφωνα με τα οριζόμενα στην παρ. 5 του άρθρου 18 του ν. 4014/2011 (Α' 209)».

²⁴ Κ.Υ.Α. 36060/1155/Ε.103/13 (Β' 1450) «Καθορισμός πλαισίου κανόνων, μέτρων και διαδικασιών για την ολοκληρωμένη πρόληψη και τον έλεγχο της ρύπανσης του περιβάλλοντος από βιομηχανικές δραστηριότητες, σε συμμόρφωση τις διατάξεις της οδηγίας 2010/75/ΕΕ "περί βιομηχανικών εκπομπών (ολοκληρωμένη πρόληψη και έλεγχος της ρύπανσης)" του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 24ης Νοεμβρίου 2010».

Την πρόσβαση σε -περιβαλλοντικές- πληροφορίες σε εθνικό επίπεδο ρυθμίζουν μία σειρά νομοθετημάτων.²⁵ Ειδικότερα, το ΠΔ 28/2015 ορίζει την έννοια της “περιβαλλοντικής πληροφορίας” και προβλέπει ότι κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο έχει δικαίωμα, ύστερα από γραπτή αίτησή του στις δημόσιες αρχές, να λαμβάνει γνώση ή /και να ζητά τη χορήγηση πληροφοριών σχετικά με το περιβάλλον χωρίς να επικαλείται την ύπαρξη εννόμου συμφέροντος, οι οποίες υποχρεούνται να απαντούν εντός συγκεκριμένης προθεσμίας.

Σημειωτέον ότι ο νόμος 4042/2012 (ΦΕΚ Α'24/13.02.2012) για την ποινική προστασία του περιβάλλοντος και την εναρμόνιση με την Οδηγία 2008/99/ΕΚ προβλέπει την ευθύνη φυσικών προσώπων που κατέχουν διευθυντικές θέσεις σε νομικά πρόσωπα, για τις περιβαλλοντικές παραβάσεις που συνδέονται με τη δραστηριότητά των τελευταίων. Σύμφωνα με αυτόν, τα φυσικά πρόσωπα που βρίσκονται σε διευθυντικές θέσεις (π.χ. πρόεδροι, διευθύνοντες σύμβουλοι, διαχειριστές) υποχρεούνται να εποπτεύουν και να ελέγχουν τη συμμόρφωση των υφισταμένων τους με τους κανόνες προστασίας του περιβάλλοντος. Σε περίπτωση πρόκλησης περιβαλλοντικής ζημιάς λόγω παράλειψης εποπτείας ή ελέγχου εκ μέρους τους, τιμωρούνται ποινικά, είτε ενήργησαν από πρόθεση είτε από αμέλεια. Παράλληλα, αν η παράβαση έγινε προς όφελος του νομικού προσώπου, επιβάλλονται πρόσθετες κυρώσεις στο ίδιο το νομικό πρόσωπο, όπως:

- Διοικητικό πρόστιμο (έως τριπλάσια της αξίας του οφέλους).
- Προσωρινή ή μόνιμη απαγόρευση λειτουργίας.
- Αποκλεισμός από δημόσιες ενισχύσεις.
- Υποχρεωτική δημοσίευση της καταδικαστικής απόφασης.

Ιδιαίτερα σημαντική εξέλιξη, που πιθανόν να πυροδοτήσει θετικές εξελίξεις στο μέλλον, αποτελεί η απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην υπόθεση *Cannavacciuolo κατά Ιταλίας*, η οποία εκδόθηκε τον Ιανουάριο του 2025.26 Το Δικαστήριο έκρινε για πρώτη φορά ότι η μη επαρκής αντιμετώπιση της περιβαλλοντικής ρύπανσης, λόγω εκτεταμένης παράνομης απόρριψης και καύσης αποβλήτων στην περιοχή της Καμπανίας, παραβίασε το δικαίωμα στη ζωή των Ιταλών προσφευγόντων, ακόμη και αν προκλήθηκε από ιδιωτικούς φορείς,

Η ΕΕΔΑ αναγνωρίζει τη θεμελιώδη σημασία του **δικαιώματος σε ένα υγιές περιβάλλον**, το οποίο αποτελεί συνταγματικά κατοχυρωμένη υποχρέωση του κράτους (άρθρο 24 του Συντάγματος) και εργάζεται συστηματικά για τη διασφάλιση της συμμόρφωσης της Ελλάδας με τις διεθνείς και ευρωπαϊκές δεσμεύσεις της²⁷. Η Επιτροπή επισημαίνει την αναγκαιότητα της αυστηρής εφαρμογή των UNGPs και του

²⁵ Βλ. ιδιαίτερα τα άρθρ. 5Α και 10 παρ. 3 Συντάγματος, το άρθρο 5 Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας, τα άρθρα 1, 3, 44 και 48 του Π.Δ. 28/2015 (Α' 34), το άρθρο 4 ν. 4727/2020 (Α' 184), τα άρθρα 4 και 5 ν. 3422/2005 (Α' 303) για την κύρωση της Σύμβασης για την πρόσβαση σε πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά θέματα.

²⁶ ECtHR, *Cannavacciuolo and Others v. Italy* - 39742/14, 51567/14, 74208/14 et al. Judgment 30 January 2025.

²⁷ Βλ. αναλυτικά [ΕΕΔΑ - Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου - ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ](#).

κανονιστικού πλαισίου για την περιβαλλοντική προστασία και επισημαίνει την ανάγκη αξιολόγησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων των βιομηχανικών δραστηριοτήτων, με την ΕΕΔΑ να υπογραμμίζει την ανάγκη αυστηρής τήρησης των κανόνων πρόληψης και ελέγχου της ρύπανσης. Παράλληλα, παρακολουθεί στενά τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), αναλύοντας τις αποφάσεις που συνδέουν τα περιβαλλοντικά ζητήματα με την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

3. Εργασιακά Δικαιώματα: Γενικά θέματα

Σε διεθνές επίπεδο, η Ελλάδα, όπως αναφέρθηκε παραπάνω έχει κυρώσει τις θεμελιώδεις Δ.Σ.Ε.. όπως και επιμέρους Συμβάσεις που προστατεύουν επιμέρους δικαιώματα στην εργασία, όπως η μητρότητα (Δ.Σ.Ε. 3, 103), η γονεϊκότητα και οι οικογενειακές υποχρεώσεις (Δ.Σ.Ε. 156), ο χρόνος εργασίας (Δ.Σ.Ε. 1,6,14,90,106) , ο μισθός (Δ.Σ.Ε. 95), η ετήσια άδεια αναψυχής (Δ.Σ.Ε. 52), τα κατώτατα όρια κοινωνικής ασφάλισης (Δ.Σ.Ε. 102), η αποζημίωση από εργατικό ατύχημα (Δ.Σ.Ε. 17,19), η εργασία σε περιβάλλον απαλλαγμένο από βία και παρενόχληση (Δ.Σ.Ε. 190).

Σε εθνικό επίπεδο,²⁸ οι γενικές αρχές δικαίου για την παροχή εργασίας περιέχονται στον Αστικό Κώδικα (άρθρα 648-680), ενώ πληθώρα νομοθετημάτων και διατάξεων ρυθμίζει τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις από την παροχή εργασίας, το είδος των συμβάσεων εργασίας, την έννοια των κατωτάτων ορίων αμοιβής και εργασίας, τον τρόπο διαμόρφωσης του κατώτατου μισθού, την καταγγελία των συμβάσεων εργασίας, το ύψος της οφειλόμενης αποζημίωσης και τα όρια που τίθενται από την προστασία ειδικών κατηγοριών εργαζομένων, το πλαίσιο απουσίας των εργαζομένων λόγω ετήσιας άδειας αναψυχής, αναρρωτικών αδειών και λοιπών αδειών, όπως η άδεια (μετ)εκπαίδευσης, τον χρόνο εργασίας, την παροχή πρόσθετης εργασίας (πχ υπερωρίες, εξαιρέσιμες ημέρες) και τον χρόνο υποχρεωτικής ανάπαυσης των εργαζομένων, την προστασία της μητρότητας, της πατρότητας και των οικογενειακών υποχρεώσεων, την ίση μεταχείριση των εργαζομένων κατά την παροχή ίδιας ή συναφούς εργασίας, την υγεία και την ασφάλεια των εργαζομένων κατά την παροχή εργασίας.²⁹ Κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης και της υλοποίησης των όρων

²⁸ Το ελληνικό νομικό πλαίσιο σε σχέση με την εργασία αναλύεται εκτενώς από Κουκιάδης Ι., Ατομικό και συλλογικό εργατικό δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, 8^η Έκδοση 2021 και Παπαδημητρίου Κ., Ατομικό Εργατικό Δίκαιο, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2^η Έκδοση 2022.

²⁹ Σημαντικά νομοθετήματα του τομέα περιλαμβάνουν τους ακόλουθους νόμους: ν. 3863/2010 (ΦΕΚ Α'115/15.7.2010) Νέο Ασφαλιστικό Σύστημα και συναφείς διατάξεις, ρυθμίσεις στις εργασιακές σχέσεις; ν. 3899/2010 (ΦΕΚ 212/17.12.2010), Επείγοντα μέτρα εφαρμογής του προγράμματος στήριξης της ελληνικής οικονομίας; ν. 4808/2021, κωδικοποιημένος με τον 5149/2024, Για την Προστασία της Εργασίας; Ν. 3302/2004 σχετικά με τον κανονισμό ετήσιας άδειας για τους εργαζόμενους και άλλων παροχών; Προεδρικό διάταγμα 80/2022, κωδικοποιημένο με τον 5089/2024 Κώδικας Ατομικού Εργατικού Δικαίου; ν. 3850/2010 για την Κύρωση του Κώδικα νόμων για την υγεία και την ασφάλεια

διεθνούς δανεισμού της Ελλάδας, υιοθετήθηκε σημαντικός αριθμός διατάξεων, κατά κύριο λόγο διάσπαρτων σε διαφορετικά νομοθετήματα, με τα οποία επιδιώχθηκε η ενίσχυση της ευελιξίας στην παροχή εργασίας και η απομείωση του προστατευτικού χαρακτήρα της εργατικής νομοθεσίας.

Ιδιαίτερα σημαντικό είναι ότι ο νόμος 4443/2016 (όπως ισχύει μετά τις τροποποιήσεις του και την κωδικοποίηση του ατομικού εργατικού δικαίου με το Προεδρικό Διάταγμα 80/2022)³⁰ καθιερώνει την αρχή της ίσης μεταχείρισης και της καταπολέμησης των διακρίσεων στον τομέα της εργασίας και απασχόλησης, τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα. Ο νόμος αυτός (όπως τροποποιήθηκε με το Νόμο 5089/2024) απαγορεύει κάθε μορφή διάκρισης βάσει φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικού υπόβαθρου, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας ή χρόνιων ασθενειών, οικογενειακής ή κοινωνικής κατάστασης, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας, χαρακτηριστικών ή έκφρασης φύλου στον τομέα της εργασίας και απασχόλησης. Ως άμεση διάκριση ορίζεται η λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση ενός ατόμου βάσει των παραπάνω λόγων σε σχέση με ένα άλλο άτομο σε παρόμοια κατάσταση, και ως έμμεση διάκριση η δυσμενέστερη θέση – σε σύγκριση με άλλα άτομα – ενός ατόμου με ορισμένα από τα παραπάνω χαρακτηριστικά ως αποτέλεσμα μιας εκ πρώτης όψευς ουδέτερης διάταξης, κριτηρίου ή πρακτικής. Ο νόμος απαγορεύει οποιαδήποτε ανεπιθύμητη συμπεριφορά που σχετίζεται με έναν από τους παραπάνω λόγους, με σκοπό την προσβολή της αξιοπρέπειας ενός ατόμου και τη δημιουργία ενός εκφοβιστικού, εχθρικού, ταπεινωτικού, εξευτελιστικού ή προσβλητικού περιβάλλοντος.

Εξίσου σημαντικό είναι ότι βάσει των διατάξεων του Νόμου 4808/2021, ο οποίος κύρωσε τη Σύμβαση Νο 190 της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας για την εξάλειψη της βίας και της παρενόχλησης στον κόσμο της εργασίας, οι ιδιωτικές εταιρείες που απασχολούν περισσότερους από 20 εργαζομένους αναμένεται να υιοθετήσουν προληπτικές πολιτικές για την καταπολέμηση της βίας και της παρενόχλησης, συμπεριλαμβανομένης της σεξουαλικής παρενόχλησης, και να δημιουργήσουν εσωτερικούς μηχανισμούς για την αποτελεσματική διαχείριση σχετικών καταγγελιών. Σημειωτέον, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 9 του Ν. 4990/2022, οι επιχειρήσεις που απασχολούν ταυτόχρονα πενήντα (50) ή περισσότερους εργαζόμενους έχουν υποχρέωση να ορίσουν Υπεύθυνο Παραλαβής και Παρακολούθησης Αναφορών σχετικά με παραβιάσεις ενωσιακού δικαίου.

των εργαζομένων; ν.4093/2012 (ΦΕΚ Α'222/12.12.2012) Έγκριση Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013-2016 - Επείγοντα Μέτρα Εφαρμογής του Ν. 4046/2012 και του Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013-2016.

³⁰ Βλ. Παρατηρήσεις της ΕΕΔΑ επί του Σχεδίου Νόμου του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκευτικών ή άλλων.

Σύμφωνα με το άρθρο 22 του ελληνικού Συντάγματος, οι γενικοί όροι εργασίας, όπως καθορίζονται από τη νομοθεσία, συμπληρώνονται από τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας (ΣΣΕ) συναπτόμενες με ελεύθερες διαπραγματεύσεις και, αν αυτές αποτύχουν, με τους κανόνες που θέτει η διαιτησία. Ο εφαρμοστικός του Συντάγματος νόμος 1876/1990 (Α'27), όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει, περιέχει το βασικό πλαίσιο ρύθμισης της διαδικασίας των συλλογικών διαπραγματεύσεων, τα είδη των συλλογικών συμβάσεων εργασίας (ΣΣΕ) και τα ρυθμιζόμενα με αυτές πεδία, την ικανότητα και την αρμοδιότητα για τη σύναψή τους και τη διαδικασία επίλυσης των συλλογικών διαφορών μέσω των διαδικασιών συμφιλίωσης, μεσολάβησης και διαιτησίας (βλ παρακάτω). Στην Ελλάδα, επί πολλές δεκαετίες τα ελάχιστα όρια αμοιβής και όρων εργασίας (χρόνος εργασίας, άδειες εργαζομένων, υγεία και ασφάλεια κλπ) ρυθμιζόνταν μέσω του κεντρικού είδους ΣΣΕ, της Εθνικής Γενικής ΣΣΕ με καθολική ισχύ για το σύνολο των εργαζομένων στην ελληνική επικράτεια.³¹

Αξίζει να επισημανθεί ότι κατά στα οικεία πεδία προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην εργασία, τόσο σε επίπεδο ενωσιακού, όσο και σε επίπεδο διεθνούς δικαίου, ενθαρρύνεται η διαδικασία βελτίωσης της παρεχόμενης προστασίας μέσω ενημέρωσης και διαβούλευσης με τους εκπροσώπους των εργαζομένων ή/και την κατάρτιση Κανονισμών Εργασίας και τη σύναψη ΣΣΕ.

Η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) έχει αναγνωρίσει διαχρονικά τη θεμελιώδη σημασία των εργασιακών δικαιωμάτων ως αναπόσπαστο

³¹ Η Εθνική Γενική ΣΣΕ αποτέλεσε κορυφαίο εργαλείο προώθησης με κανονιστικές ρυθμίσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου με όρους ισότητας, πριν καν το ίδιο το Κράτος ρυθμίσει τα ζητήματα αυτά. Οι ρυθμίσεις αυτές παραμένουν σε ισχύ μέχρι σήμερα (ΕΓΣΣΕ 2024-2025, άρθρο 1). Χαρακτηριστικές είναι οι ρυθμίσεις για:

- Εφαρμογή της αρχής της ίσης αμοιβής σε άνδρες και γυναίκες εργαζόμενους (ΕΓΣΣΕ 1975) .
- Μείωση της νόμιμης διάρκειας της εβδομαδιαίας εργασίας αρχικά σε 45 ώρες (ΕΓΣΣΕ 1975), σε 41 ώρες (ΕΓΣΣΕ 1982) και εν τέλει σε 40 ώρες (ΕΓΣΣΕ 1984).
- Βελτίωση των προϋποθέσεων για την διεύρυνση της ετήσιας κανονικής άδειας των εργαζομένων. Βελτίωση των διευκολύνσεων για την δια βίου εκπαίδευση (ΕΓΣΣΕ 1998-99 και επόμενες).
- Πρωτοπόρες ρυθμίσεις για την προώθηση της ισότητας φύλων, τη συμφιλίωση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής και την καταπολέμηση των διακρίσεων στην εργασία σε θεσμικό επίπεδο. Η ΕΓΣΣΕ αποτέλεσε πρότυπο (πilotικό μοντέλο) για τα υπόλοιπα είδη ΣΣΕ, ιδιαίτερα σε θέματα αδειών γονέων, αναδόχων γονέων, μονογονέων, μειωμένου ωραρίου για γονείς μικρών παιδιών και αδειών μητρότητας και σε περίπτωση παρένθετης μητρότητας, όρων εργασίας των ΑμεΑ, μερικής απασχόλησης, αδειών εργαζομένων με HIV-AIDS, σεξουαλικής και ηθικής παρενόχλησης στον εργασιακό χώρο, ρατσισμού και μισαλλοδοξίας, (ΕΓΣΣΕ 1993 και επόμενες).
- Ένταξη στην εθνική έννομη τάξη των ευρωπαϊκών Συμφωνιών - Πλαίσιο, που συμφωνούνται αντίστοιχα σε κορυφαίο ευρωπαϊκό επίπεδο από τις οργανώσεις εργαζομένων και εργοδοτών και αποτελούν μέρος της διαδικασίας νομοθέτησης σε επίπεδο ΕΕ (πχ για τη μερική απασχόληση, τις γονικές άδειες, τις συμβάσεις ορισμένου χρόνου, την τηλεργασία, την παρενόχληση και τη βία στους χώρους εργασίας, την πρόληψη και καταπολέμηση των αποκλεισμών στην αγορά εργασίας).
- Διαμόρφωση πολιτικής και δράσεων για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής στη χώρα, και ειδικότερα αυτών που αφορούν τη διαδικασία δίκαιης μετάβασης των επιχειρήσεων και των εργαζομένων σε μια οικονομία χαμηλότερων εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου.

μέρος της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και έχει υπογραμμίσει την ανάγκη αξιολόγησης των σωρευτικών επιπτώσεων των περιοριστικών μέτρων στις συνθήκες εργασίας. Στο πλαίσιο αυτό, η ΕΕΔΑ επισημαίνει ότι η Οδηγία (ΕΕ) 2022/2041 για τους επαρκείς κατώτατους μισθούς αποτελεί ευκαιρία για την προάσπιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην εργασία και τη διαμόρφωση ενός δίκαιου και αξιοπρεπούς πλαισίου αμοιβής.

Η ΕΕΔΑ έχει επανειλημμένα τονίσει τις απορρυθμίσεις στο πεδίο των συλλογικών εργασιακών δικαιωμάτων, ιδιαίτερα κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης και της εφαρμογής περιοριστικών μέτρων. Έχει επισημάνει ότι σημαντικός αριθμός νομοθετικών παρεμβάσεων για την αγορά εργασίας δεν είναι σε συμμόρφωση με το Σύνταγμα και δεσμευτικούς διεθνείς κανόνες προστασίας των εργαζομένων, ενώ παράλληλα έχει ζητήσει την αποκατάσταση των μέτρων προστασίας των ατομικών και συλλογικών δικαιωμάτων. Παράλληλα η ΕΕΔΑ έχει επισημάνει τη θέσπιση μηχανισμού αξιολόγησης των επιπτώσεων στα ανθρώπινα δικαιώματα (HRIA), προκειμένου να εξεταστεί η επίδραση των διαδοχικών κρίσεων στην αγορά εργασίας, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στους εργαζομένους σε άτυπες ή επισφαλείς μορφές εργασίας (εργασία σε πλατφόρμες, συμβάσεις μηδενικών ωρών κ.λπ.).³²

4. Παιδική εργασία

Σύμφωνα με το άρθρο 21 του Ελληνικού Συντάγματος, η παιδική ηλικία τελεί υπό την προστασία του κράτους, ενώ ο νόμος 2918/2001 κυρώνει τη Σύμβαση 182 της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας για την απαγόρευση των χειρότερων μορφών εργασίας των παιδιών και την άμεση δράση με σκοπό την εξάλειψή τους. Ως ανήλικοι νοούνται όσοι δεν έχουν συμπληρώσει το 18ο έτος της ηλικίας τους. Στην Ελλάδα, η εργασία των ανηλίκων υπόκειται σε περιορισμούς που αποσκοπούν στην απαγόρευση απασχόλησής τους σε εργασίες επικίνδυνες, βαριές ή ανθυγιεινές, καθώς και σε εργασίες που βλάπτουν την ψυχική τους υγεία και γενικά εμποδίζουν την ελεύθερη ανάπτυξη της

³² Βλ. ΕΕΔΑ, Αποφάσεις-Θέσεις, Πεδία «Οικονομική κρίση», «Δικαίωμα στην εργασία», «Πρόσφυγες/Μετανάστες», και Δήλωση για την επίδραση των συνεχιζόμενων μέτρων λιτότητας στα δικαιώματα του ανθρώπου, ιδίως Επείγουσα Δήλωση ΕΕΔΑ Σχετικά με τα εργασιακά και κοινωνικοασφαλιστικά δικαιώματα στην Ελλάδα, Θεματικό δελτίο της ΕΕΔΑ για τις Επιπτώσεις των Πολιτικών Οικονομικής Μεταρρύθμισης και των Μέτρων Λιτότητας στα Δικαιώματα του Ανθρώπου (2024) Κείμενο Συμπληρωματικών Πληροφοριών - Παρατηρήσεων της ΕΕΔΑ προς την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων του Συμβουλίου της Ευρώπης επί της ad hoc Εθνικής Έκθεσης αναφορικά με την κρίση του κόστους ζωής στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη (2024), Θεματικό δελτίο της ΕΕΔΑ για τις Επιπτώσεις των Πολιτικών Οικονομικής Μεταρρύθμισης και των Μέτρων Λιτότητας στα Δικαιώματα του Ανθρώπου (2020), Προτάσεις της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου για την κοινωνική ένταξη δικαιούχων διεθνούς προστασίας (2022), Οι εξαιρετικοί καιροί απαιτούν εξαιρετικές απαντήσεις - Έκθεση αναφοράς για τις επιπτώσεις της πανδημίας και των μέτρων για την αντιμετώπισή της στα δικαιώματα του ανθρώπου και συστάσεις προς την Πολιτεία (2021).

προσωπικότητάς τους. Ειδικότερα, απαγορεύεται να απασχοληθούν σε οποιαδήποτε εργασία, ανήλικοι που δεν έχουν συμπληρώσει το 15ο έτος της ηλικίας τους.³³ Εξαιρέση αποτελεί η απασχόληση ανηλίκων σε πολιτιστικές και συναφείς δραστηριότητες, υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις.³⁴

Με βάση το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο,³⁵ οι ανήλικοι δεν επιτρέπεται να απασχολούνται σε εργασίες επικίνδυνες, βαριές ή ανθυγιεινές, καθώς και σε εργασίες που βλάπτουν τη ψυχική τους υγεία και γενικά εμποδίζουν την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους. Οι εργασίες αυτές καθορίζονται με απόφαση του Υπουργού Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης. Επίσης, καθορίζονται τα χρονικά όρια εργασίας ανηλίκων εργαζομένων και η αμοιβή τους, ενώ για την έκδοση βιβλιαρίου εργασίας απαιτείται ιατρική πιστοποίηση ότι από την απασχόληση, που επέλεξαν οι ανήλικοι δεν διατρέχει κίνδυνο η υγεία τους ή η σωματική ή η πνευματική ανάπτυξή τους και ότι ο εργοδότης οφείλει να λαμβάνει και πρόσθετα μέτρα προστασίας των ανηλίκων στο εργασιακό τους περιβάλλον. Τέλος, σε κάθε Επιθεώρηση Εργασίας τηρείται μητρώο των ανηλίκων που έχουν εφοδιαστεί από αυτή με βιβλιάριο εργασίας.³⁶

Η ΕΕΔΑ υπογραμμίζει την ανάγκη αυστηρής προστασίας των ανηλίκων από κάθε μορφή εκμετάλλευσης, σύμφωνα με το άρθρο 21 του Συντάγματος και τη Σύμβαση 182 της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας, που η Ελλάδα έχει κυρώσει. Παρότι η παιδική εργασία απαγορεύεται αυστηρά, εξακολουθούν να υπάρχουν κενά στην εφαρμογή της νομοθεσίας, ιδιαίτερα όσον αφορά τις παράνομες μορφές απασχόλησης ανηλίκων και τη λειτουργία ελεγκτικών μηχανισμών. Η ΕΕΔΑ έχει επισημάνει την ανάγκη φια αυστηρότερη επιτήρηση της αγοράς εργασίας, επιβολή αποτελεσματικών κυρώσεων στους εργοδότες που παραβιάζουν τη νομοθεσία και ενίσχυση των κοινωνικών υπηρεσιών για την προστασία των ευάλωτων παιδιών. Παράλληλα, επισημαίνει τη σημασία της εκπαίδευσης ως μέσου πρόληψης της παιδικής εργασίας και της διασφάλισης ίσων ευκαιριών για όλα τα παιδιά. Στο πλαίσιο της διεθνούς συνεργασίας, η ΕΕΔΑ παρακολουθεί τις υποδείξεις της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (ILO), τις

³³ Βλ. Άρθρο 51 παρ.1 ν. 3850/2010.

³⁴ Βλ. Άρθρο 52 ν. 3850/2010.

³⁵ Το ελληνικό νομικό πλαίσιο σε σχέση με την εργασία αναλύεται εκτενώς από Κουκιάδης Ι., Ατομικό και συλλογικό εργατικό δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, 8^η Έκδοση 2021 και Παπαδημητρίου Κ., Ατομικό Εργατικό Δίκαιο, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2^η Έκδοση 2022.

³⁶ Οι οικείες προστατευτικές διατάξεις περιλαμβάνουν το ν.1837/1989, το Π.Δ. 62/1998 (ΦΕΚ 67/Α' 26.3.1998) σχετικά με τα μέτρα για την προστασία των νέων κατά την εργασία σε συμμόρφωση με την οδηγία 94/33/ΕΚ, το ν. 3850/2010, το ν. 3144/2003 και την Υ.Α. Οικ. 130621/2003 (ΦΕΚ 875/Β' 2.7.2003) που ορίζει τις Εργασίες, έργα και δραστηριότητες στις οποίες απαγορεύεται να απασχολούνται ανήλικοι. Για μία πληρέστερη παράθεση των προστατευτικών διατάξεων για τους ανήλικους εργαζόμενους βλ. και Επιθεώρηση Εργασίας, [Κατάλογος Νομοθεσίας για την Προστασία Ανηλίκων](#).

συστάσεις της Επιτροπής Δικαιωμάτων του Παιδιού του ΟΗΕ και συνεργάζεται με το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Συνηγόρων του Παιδιού (ENOC).³⁷

5. Αναγκαστική εργασία

Το ελληνικό νομικό πλαίσιο, μέσω του Νόμου 3064/2002 και του Προεδρικού Διατάγματος 233/2003, απαγορεύει τη διεθνική σωματεμπορία και την καταναγκαστική εργασία, και σε περίπτωση παραβάσεων επιβάλλει ποινές φυλάκισης έως 10 έτη ή πρόστιμα που κυμαίνονται από περίπου €14.000 έως €70.000. Το νομικό πλαίσιο δεν καθιερώνει κανένα περιορισμό για τους εργαζομένους όταν επιθυμούν να αλλάξουν εργασία ή να παραιτηθούν από αυτή.

Η ΕΕΔΑ έχει επανειλημμένα επισημάνει την ανάγκη για αυστηρότερη προστασία κατά της σωματεμπορίας και της καταναγκαστικής εργασίας³⁸, υπογραμμίζοντας τις υποχρεώσεις της Ελλάδας βάσει του Ν. 3064/2002 και του Π.Δ. 233/2003. Παρότι το νομοθετικό πλαίσιο απαγορεύει τη διεθνική εμπορία ανθρώπων και προβλέπει ποινές φυλάκισης έως 10 έτη, οι μηχανισμοί εντοπισμού και δίωξης τέτοιων παραβιάσεων παραμένουν ανεπαρκείς, ενώ οι μετανάστες εργάτες βρίσκονται συχνά εκτεθειμένοι σε επισφαλείς συνθήκες εργασίας χωρίς αποτελεσματική προστασία.

Η ΕΕΔΑ έχει τονίσει τη σημασία της υπόθεσης Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα (ΕΔΔΑ, 2017), γνωστής ως «Υπόθεση Μανωλάδας», η οποία αποκάλυψε σοβαρές παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων και εργασιακής εκμετάλλευσης μεταναστών εργατών στον αγροτικό τομέα. Η Επιτροπή έχει εκδώσει συστάσεις προς την Πολιτεία, ζητώντας τη δημιουργία αποτελεσματικών ελεγκτικών μηχανισμών, τη βελτίωση της πρόσβασης των θυμάτων στη δικαιοσύνη και την ενίσχυση του νομικού πλαισίου για την προστασία των εργαζομένων από καταναγκαστική εργασία.

Παράλληλα, η ΕΕΔΑ παρακολουθεί την εφαρμογή των διεθνών δεσμεύσεων της Ελλάδας στο πλαίσιο της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (ILO) και του Συμβουλίου της Ευρώπης, τονίζοντας την ανάγκη για αυστηρότερη επιβολή κυρώσεων στους εργοδότες που εκμεταλλεύονται εργαζόμενους υπό εξαναγκαστικές συνθήκες. Πάγια

³⁷ Βλ. [Συστάσεις για την Προστασία της Παιδικής Ηλικίας: «Υγεία και Πρόνοια \(2014\)](#).

³⁸ Βλ. ενδεικτικά: [ΕΕΔΑ - Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου - Συμβολή για την αξιολόγηση του επιπέδου συμμόρφωσης της Ελλάδας με τις συστάσεις της ΕΕΔΑ σχετικά με την απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου - υπόθεση Μανωλάδα \(Ανακοίνωση βάσει του άρθρου 9\(2\) για την εκτέλεσή της στην απόφαση Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα \(21884/15\) προς την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης\), Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα - Σύνοψη Συστάσεων για την ουσιαστική συμμόρφωση της ελληνικής Πολιτείας, ΕΕΔΑ - Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου - Προτάσεις για το θέμα της εμπορίας ανθρώπων και η κατάσταση στην Ελλάδα, ΕΕΔΑ, Chowdury και λοιποί κατά Ελλάδα.](#)

σύσταση της ΕΕΔΑ, στο πλαίσιο αυτό για την πρόληψη της εμπορίας ανθρώπων για σκοπούς εργασιακής εκμετάλλευσης και της αναγκαστικής εργασίας είναι η ενίσχυση του νομικού πλαισίου μέσω της κύρωσης του Πρωτοκόλλου στη Σύμβαση αριθ. 29 της ΔΟΕ για την κατάργηση της καταναγκαστικής εργασίας. Ζητά, επίσης, την εφαρμογή μέτρων αποκατάστασης και κοινωνικής ένταξης για τα θύματα εργασιακής εκμετάλλευσης καθώς και την ενίσχυση της επιτήρησης των τομέων υψηλού κινδύνου, να διασφαλίσει ότι τα θύματα έχουν πρόσβαση σε δικαιοσύνη και να προχωρήσει σε ουσιαστική συμμόρφωση με την απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση Chowdury, προωθώντας ένα αποτελεσματικό σύστημα πρόληψης και καταπολέμησης της αναγκαστικής εργασίας.

6. Συνδικαλιστική Ελευθερία

Η συνδικαλιστική ελευθερία κατοχυρώνεται στο Ελληνικό Σύνταγμα.³⁹ Περαιτέρω, σύμφωνα με το νόμο 1264/1982 αναγνωρίζεται το δικαίωμα των εργαζομένων για την ίδρυση και συμμετοχή σε συνδικαλιστικές οργανώσεις της επιλογής τους οι οποίες μπορούν να διαμορφώνουν ελεύθερα τα καταστατικά τους, να οργανώνουν σύμφωνα με αυτά τη λειτουργία τους και να εκλέγουν ελεύθερα τα όργανα εκπροσώπησής τους. Ούτε το Κράτος, ούτε ο εργοδότης μπορούν να εμποδίσουν την ελεύθερη άσκηση του δικαιώματος των εργαζομένων για την ίδρυση ή συμμετοχή τους σε συνδικαλιστικές οργανώσεις. Σημαντική εγγύηση για την ελεύθερη συνδικαλιστική δράση των συνδικάτων είναι η οικονομική τους αυτονομία, εξ' ου και περιγράφονται ενδελεχώς στο νόμο οι πόροι των συνδικαλιστικών οργανώσεων, αλλά και η απαγόρευση ενισχύσεων από εργοδότες, κόμματα ή άλλες πολιτικές οργανώσεις. Η περιουσία του σωματείου δεν μπορεί να κατασχεθεί. Στον ίδιο νόμο περιγράφονται και οι προϋποθέσεις άσκησης του δικαιώματος στην απεργία.

Ο νόμος 4808/2021, προβλέπει, μεταξύ άλλων, τη σύσταση Γενικού Μητρώου Συνδικάτων Εργαζομένων που τηρείται υπό τη μορφή ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων στο πληροφοριακό σύστημα «ΕΡΓΑΝΗ» του Υπουργείου Εργασίας. Οι σχετικές με το

³⁹ Το άρθρο 23 του Συντάγματος προβλέπει ότι: «1. Το Κράτος λαμβάνει τα προσήκοντα μέτρα για τη διασφάλιση της συνδικαλιστικής ελευθερίας και την ανεμπόδιστη άσκηση των συναφών μ' αυτή δικαιωμάτων εναντίον κάθε προσβολής τους, μέσα στα όρια του νόμου. 2. Η απεργία αποτελεί δικαίωμα και ασκείται από τις νόμιμα συστημένες συνδικαλιστικές οργανώσεις για τη διαφύλαξη και προαγωγή των οικονομικών και εργασιακών γενικά συμφερόντων των εργαζομένων. Απαγορεύεται η απεργία με οποιαδήποτε μορφή στους δικαστικούς λειτουργούς και σ' αυτούς που υπηρετούν στα σώματα ασφαλείας. Το δικαίωμα προσφυγής σε απεργία των δημόσιων υπαλλήλων και των υπαλλήλων της τοπικής αυτοδιοίκησης και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, καθώς και του προσωπικού των κάθε μορφής επιχειρήσεων δημοσίου χαρακτήρα ή κοινής ωφέλειας, που η λειτουργία τους έχει ζωτική σημασία για την εξυπηρέτηση βασικών αναγκών του κοινωνικού συνόλου, υπόκειται στους συγκεκριμένους περιορισμούς του νόμου που το ρυθμίζει. Οι περιορισμοί αυτοί δεν μπορούν να φθάνουν έως την κατάργηση του δικαιώματος της απεργίας ή την παρεμπόδιση της νόμιμης άσκησής του.»

σύστημα αυτό διατάξεις υποβάλλουν τα συνδικάτα σε υποχρεωτική εγγραφή και χορηγούν μόνο στις εγγεγραμμένες οργανώσεις νομική προσωπικότητα και το δικαίωμα άσκησης των συνταγματικών τους δικαιωμάτων. Οι διατάξεις αυτές κρίθηκαν μη συμβατές με το Σύνταγμα, το ενωσιακό και το διεθνές πλαίσιο προστασίας των αντίστοιχων θεμελιωδών δικαιωμάτων γεγονός που δυνητικά μπορεί να εμποδίσει τη λειτουργία των συνδικαλιστικών οργανώσεων.⁴⁰

Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις διακρίνονται ως προς το επίπεδο εκπροσώπησής τους, σε πρωτοβάθμιες, δευτεροβάθμιες και τριτοβάθμιες. Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις εργαζομένων, εφόσον έχουν ικανότητα σύμφωνα με το νόμο, δύνανται να υπογράψουν Συλλογικές Συμβάσεις Εργασίας (ΣΣΕ) προκειμένου να καθοριστούν οι όροι αμοιβής και εργασίας και οι μεταξύ των συμβαλλομένων αμοιβαίες υποχρεώσεις.⁴¹ Τα είδη των ΣΣΕ σχετίζονται με το είδος των συνδικαλιστικών οργανώσεων (επιχειρησιακές, κλαδικές, ομοιοεπαγγελματικές). Οι όροι ατομικών συμβάσεων εργασίας, που αποκλίνουν από τους κανονιστικούς όρους συλλογικών συμβάσεων εργασίας, είναι επικρατέστεροι, εφόσον παρέχουν μεγαλύτερη προστασία στους εργαζόμενους.

Ο νόμος απαγορεύει επί της αρχής τις διακρίσεις λόγω συνδικαλιστικής δράσης, χωρίς όμως να παρέχει επαρκή μέσα προστασίας από αυτές. Σχετικά με το δικαίωμα στην απεργία, αυτό είναι συνταγματικά κατοχυρωμένο αλλά υπόκειται σε σημαντικούς περιορισμούς τόσο για τους εργαζόμενους στον ιδιωτικό τομέα, όσο και για τους δημοσίους υπαλλήλους.⁴² Επίσης, ο κατάλογος «βασικών υπηρεσιών» στις οποίες το δικαίωμα στην απεργία απαγορεύεται ή περιορίζεται αυστηρά είναι εξαιρετικά μακρύς,⁴³ και οι διατυπώσεις για την προκήρυξη απεργίας είναι υπερβολικά περίπλοκες ή χρονοβόρες,⁴⁴ κάτι που καθιστά την απεργία δυσχερή στην πράξη, όταν αυτή τελείται νομότυπα. Σημειώνεται ότι εκτενείς περιορισμοί στο δικαίωμα απεργία και την αστική και ποινική ευθύνη των εκπροσώπων των εργαζομένων και των απεργών τέθηκαν το 2021 και το 2023.

Οι όροι και η διαδικασία σύναψης συλλογικών συμβάσεων εργασίας διέπονται από τον κεντρικό Ν.1876/1990, όπως έχει τροποποιηθεί εκτεταμένα με περιοριστικές των συλλογικών δικαιωμάτων κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα και των μέτρων εφαρμογής των όρων του διεθνούς δανεισμού της χώρας, αλλά και μετά

⁴⁰ ΣτΕ 2175/2022 Τμ.Δ.

⁴¹ Οι όροι και η διαδικασία σύναψης Σ.Σ.Ε. διέπονται από τον Ν.1876/1990, όπως έχει τροποποιηθεί με τους Νόμους 3899/2010, 4024/2011, 4046/2012, 4093/2012, 4475/2017 και 4635/2019.

⁴² Ν. 1264/1982.

⁴³ Ν. 1264/1982.

⁴⁴ Ν. 4808/2021.

από την έξοδο από αυτήν. Μία από τις κεντρικές παρεμβάσεις στο σύστημα των ΣΣΕ ήταν η ανάληψη από το Κράτος της ρύθμισης του κατώτατου μισθού, η οποία επήλθε μέσω της κατάργησης το 2012 της διαμόρφωσης του κατώτατου μισθού μέσω συλλογικών διαπραγματεύσεων από το είδος ΣΣΕ που επί δεκαετίες εισήγαγε κατώτατα όρια αμοιβής και εργασίας με καθολική κανονιστική ισχύ (την Εθνική Γενική ΣΣΕ) και η έναρξη από το 2019 της εφαρμογής της διαδικασίας αυτής. Οι παρεμβάσεις της περιόδου 2010-2019 σε βασικές αρχές του συστήματος των ΣΣΕ, όπως η αρχή της εύνοιας, σε συνδυασμό με τη πολυετή αναστολή της δυνατότητας αύξησης των μισθών μέσω ΣΣΕ, είχαν ως σκοπούμενο αποτέλεσμα τη μείωση του μισθολογικού κόστους και την αποκέντρωση των συλλογικών ρυθμίσεων σε επίπεδο επιχείρησης⁴⁵.

Αλλαγές επήλθαν στο σύστημα των ατομικών και ομαδικών απολύσεων, ο χρόνος εργασίας ελαστικοποιήθηκε και τα ωράρια απελευθερώθηκαν, ενώ μεταβλήθηκαν επί τα χείρω. Οι επιχειρησιακές συλλογικές συμβάσεις εργασίας⁴⁶ επέτρεψαν αποκλίσεις από τις κλαδικές συλλογικές συμβάσεις εργασίας και έδωσαν την ευκαιρία σε επιχειρήσεις, εγχώριες και αλλοδαπές που δραστηριοποιούνται στη χώρα, να μειώσουν την προστασία και να δημιουργήσουν πιο ευνοϊκούς για αυτές όρους σχετικά με την παρεχόμενη εργασία.

Η ΕΕΔΑ έχει εκφράσει σοβαρές ανησυχίες για τις παρεμβάσεις του κράτους στη συνδικαλιστική ελευθερία και τις ελεύθερες συλλογικές διαπραγματεύσεις στην Ελλάδα.⁴⁷ Παρότι το Σύνταγμα και ο Ν. 1264/1982 εγγυώνται την ελευθερία ίδρυσης και συμμετοχής σε συνδικαλιστικές οργανώσεις, νομοθετικές πρωτοβουλίες των τελευταίων ετών, όπως η υποχρεωτική εγγραφή των συνδικάτων στο Γενικό Μητρώο

⁴⁵ Βλ. ΕΕΔΑ - Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου - Κείμενο Συμπληρωματικών Πληροφοριών - Παρατηρήσεων της ΕΕΔΑ προς την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων του Συμβουλίου της Ευρώπης επί της ad hoc Εθνικής Έκθεσης αναφορικά με την κρίση του κόστους ζωής στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη (2024), ΕΕΔΑ - Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου - Θεματικό δελτίο της ΕΕΔΑ για τις Επιπτώσεις των Πολιτικών Οικονομικής Μεταρρύθμισης και των Μέτρων Λιτότητας στα Δικαιώματα του Ανθρώπου (2019).

Καραγεώργου, Α. και Γούσης Κ., *Η μεγάλη εργασιακή απορρύθμιση: Συζητώντας με τον Γ. Κουζή για τα 30+ χρόνια προς το ευέλικτο πρότυπο*, eteron.org, 17 Μαΐου 2024.

⁴⁶ Ν.3899/2010 (ΦΕΚ 212/17.12.2010) «Επείγοντα μέτρα εφαρμογής του προγράμματος στήριξης της ελληνικής οικονομίας.»

⁴⁷ *Συνεισφορά της ΕΕΔΑ στην Οικουμενική Περιοδική Ανασκόπηση της Ελλάδας του Συμβουλίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ, Σεπτέμβριος 2015, Παρατηρήσεις της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) στο Σχέδιο Νόμου του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων «Για την Προστασία της Εργασίας - Σύσταση Ανεξάρτητης Αρχής «Επιθεώρηση Εργασίας» - Κύρωση της Σύμβασης 190 της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας για την εξάλειψη της βίας και παρενόχλησης στον κόσμο της εργασίας - Κύρωση της Σύμβασης 187 της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας για το Πλαίσιο Προώθησης της Ασφάλειας και της Υγείας στην Εργασία - Ενσωμάτωση της Οδηγίας (ΕΕ) 2019/1158 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 20ής Ιουνίου 2019 για την ισορροπία μεταξύ της επαγγελματικής και της ιδιωτικής ζωής», 14 Ιουνίου 2021.*

Συνδικαλιστικών Οργανώσεων (ΓΕΜΗΣΟΕ) μέσω του Ν. 4808/2021, έχουν επιφέρει σοβαρούς περιορισμούς στην άσκηση των συνδικαλιστικών δικαιωμάτων. Η ΕΕΔΑ τονίζει ότι η κρατική παρέμβαση στη λειτουργία των συνδικαλιστικών οργανώσεων και η περιορισμένη κανονιστική ισχύς των συλλογικών συμβάσεων εργασίας έχουν οδηγήσει στη διεύρυνση του μισθολογικού χάσματος και στην υποβάθμιση των εργασιακών δικαιωμάτων, ιδίως για τις γυναίκες και τις ευάλωτες ομάδες εργαζομένων. Παράλληλα, οι αυστηροί περιορισμοί στο δικαίωμα της απεργίας, οι οποίοι εντάθηκαν με τις νομοθετικές αλλαγές του 2021 και του 2023, καθιστούν δυσχερή την αποτελεσματική συνδικαλιστική δράση. Σε διεθνές επίπεδο, η ΕΕΔΑ υπογραμμίζει ότι οι παρεμβάσεις αυτές έχουν ήδη προκαλέσει επανειλημμένες συστάσεις από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων και το Συμβούλιο της Ευρώπης, καθώς και ανησυχίες από τον Διεθνή Οργανισμό Εργασίας (ILO). Η Επιτροπή έχει καλέσει την Πολιτεία να διασφαλίσει την ανεξαρτησία των συνδικάτων, να αποκαταστήσει την ελευθερία των συλλογικών διαπραγματεύσεων και να εναρμονίσει το θεσμικό πλαίσιο με τα διεθνή και ευρωπαϊκά πρότυπα προστασίας των συνδικαλιστικών δικαιωμάτων.

7. Υγεία και Ασφάλεια στο χώρο εργασίας

Ο Κώδικας Νόμων για την Υγεία και την Ασφάλεια των Εργαζομένων (Ν. 3850/2010, Α'84) κατάφερε σε σημαντικό βαθμό να συγκροτήσει ένα πλήθος νομοθετημάτων με ρυθμίσεις για την υγεία και την ασφάλεια στην εργασία.⁴⁸ Βασική αρχή των διατάξεων του πεδίου αυτού είναι ότι, οι εργοδότες έχουν πλήρη ευθύνη για την προστασία της υγείας, της ασφάλειας και της ευημερίας των εργαζομένων στους χώρους εργασίας. Μεταξύ άλλων, οι εργοδότες οφείλουν να:

1. Αξιολογούν τακτικά τους κινδύνους και να διαχειρίζονται τα ζητήματα ασφάλειας.
2. Λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα για την εξάλειψη ή την ελαχιστοποίηση των κινδύνων για την υγεία και ασφάλεια των εργαζομένων.
3. Εκπαιδεύουν και να ενημερώνουν τους εργαζομένους, χρησιμοποιώντας κατάλληλους τρόπους και γλώσσα που κατανοούν.
4. Συζητούν τα οικεία θέματα με τους εργαζομένους.
5. Εκπονούν σχέδια έκτακτης ανάγκης.

⁴⁸ Βλ. νόμο 1568/1985, το Προεδρικό Διάταγμα 16/1996 (για τις ελάχιστες προδιαγραφές ασφάλειας και υγείας στον χώρο εργασίας) και το Προεδρικό Διάταγμα 17/1996 (για τα μέτρα βελτίωσης της υγείας και ασφάλειας των εργαζομένων κατά την εργασία).

6. Διατηρούν αρχείο ατυχημάτων που συμβαίνουν στους χώρους εργασίας.

Αξίζει να σημειωθεί ότι στην Ελλάδα ο κύριος φορέας συγκέντρωσης και διάχυσης γνώσης για την Υγεία και Ασφάλεια της Εργασίας (ΥΑΕ) με βασικό αντικείμενο την επιστημονική και τεχνική υποστήριξη της πολιτικής για τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας στη χώρα αποτελεί το Ελληνικό Ινστιτούτο για την Υγεία και την Ασφάλεια στην Εργασία, το οποίο έχει ιδρυθεί με πρωτοβουλία των εθνικών κοινωνικών εταίρων, οι οποίοι και το διοικούν.⁴⁹ Με δράσεις και πρωτοβουλίες στην έρευνα, την πληροφόρηση, τη συμβουλευτική υποστήριξη και την εκπαίδευση, στηρίζει εργαζόμενους και επιχειρήσεις στις προσπάθειές τους για τη δημιουργία ενός ασφαλούς και υγιούς εργασιακού περιβάλλοντος.

Η ΕΕΔΑ έχει επανειλημμένως τονίσει⁵⁰ τη θεμελιώδη σημασία της υγείας και ασφάλειας στην εργασία ως προϋπόθεση για την προστασία των εργασιακών δικαιωμάτων και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Η ΕΕΔΑ επισημαίνει ότι η οικονομική κρίση και τα μέτρα λιτότητας έχουν υποβαθμίσει τους ελεγκτικούς μηχανισμούς και την εφαρμογή των κανόνων προστασίας στην εργασία, ενώ η πανδημία COVID-19 επέφερε νέες προκλήσεις, όπως η ανεπαρκής προστασία των τηλεεργαζομένων και η αυξημένη επισφάλεια. Παράλληλα, η Επιτροπή εκφράζει ανησυχίες για την ανεπαρκή εφαρμογή των κανόνων ασφάλειας στους εργαζόμενους σε επικίνδυνες ή ανθυγιεινές εργασίες, καθώς και για την ελλιπή προστασία των εργαζομένων σε ευάλωτες ομάδες, όπως οι μετανάστες και οι εποχικοί εργαζόμενοι. Η ΕΕΔΑ με τις παρατηρήσεις της καλεί την Πολιτεία να ενισχύσει τη εφαρμογή των κανόνων υγείας και ασφάλειας στην εργασία, να διασφαλίσει αποτελεσματικούς ελέγχους και να εναρμονίσει το εθνικό πλαίσιο με τα διεθνή και ευρωπαϊκά πρότυπα. Παράλληλα, υποστηρίζει την ανάγκη για εκπαίδευση και ενημέρωση των εργαζομένων σχετικά με τα δικαιώματά τους, καθώς και για θεσμική ενίσχυση του Ελληνικού Ινστιτούτου για την Υγεία και την Ασφάλεια στην Εργασία. Σε διεθνές επίπεδο, η ΕΕΔΑ συνεργάζεται με το Συμβούλιο της Ευρώπης και τη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας (ILO) για την προστασία των δικαιωμάτων των εργαζομένων σε ζητήματα υγείας και ασφάλειας. Επισημαίνει ότι η Ελλάδα οφείλει να συμμορφωθεί με τις παρατηρήσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων, που έχει επανειλημμένα ζητήσει τη βελτίωση των εργασιακών συνθηκών, την προστασία των εργαζομένων σε επικίνδυνες εργασίες και την

⁴⁹ Βλ. ΕΛΙΝΥΑΕ, <https://www.elinyae.gr/poioi-eimaste>, <https://www.elinyae.gr/istoriki-anadromi>.

⁵⁰ Βλ. ΕΕΔΑ - Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου - ΥΓΕΙΑ και ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΣΦΑΛΕΙΑ, ιδίως Κείμενο παρατηρήσεων της ΕΕΔΑ επί της 5ης Ελληνικής Έκθεσης για την εφαρμογή του Αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη (2022), ΕΕΔΑ - Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου - Οι εξαιρετικοί καιροί απαιτούν εξαιρετικές απαντήσεις: Έκθεση αναφοράς της ΕΕΔΑ για τις επιπτώσεις της πανδημίας και των μέτρων για την αντιμετώπισή της στα δικαιώματα του ανθρώπου και συστάσεις προς την Πολιτεία (2021).

αποκατάσταση των δικαιωμάτων που υποβαθμίστηκαν κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης.

8. Απειλές κατά υπερασπιστών ανθρωπίνων δικαιωμάτων

Στην Ελλάδα, δεν υπάρχουν ειδικές διατάξεις προστασίας των υπερασπιστών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, πλην όμως αυτοί και τα δικαιώματά τους προστατεύονται, όπως και οι λοιποί πολίτες. Σχετικά με τους δημοσιογράφους, η ελευθερία του Τύπου προστατεύεται τόσο από τις διεθνείς συνθήκες που η χώρα έχει κυρώσει, το ενωσιακό δίκαιο και το ελληνικό Σύνταγμα (άρθρο 14 του Συντάγματος). Μολαταύτα, ο Παγκόσμιος Δείκτης Ελευθερίας του Τύπου, που δημοσιεύεται κάθε χρόνο από τους Δημοσιογράφους Χωρίς Σύνορα, κατέταξε την Ελλάδα στην 107η θέση, έναντι φερ' ειπείν της 70ής που κατείχε το 2021,⁵¹ ενώ ανησυχίες εκφράστηκαν και από το Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 7ης Φεβρουαρίου 2024 σχετικά με το κράτος δικαίου και την ελευθερία των μέσων ενημέρωσης στην Ελλάδα.⁵²

Οι δημοσιογράφοι αντιμετωπίζουν ολοένα και περισσότερες επιθέσεις, από δολοφονίες που παραμένουν ανεξερεύνητες,⁵³ έως στρατηγικές αγωγές κατά της συμμετοχής του κοινού (SLAPPs). Οι αγωγές αυτές στοχεύουν κυρίως στα μέσα ενημέρωσης και τους δημοσιογράφους που ερευνούν υποθέσεις διαφθοράς⁵⁴ αλλά και δημοσιογράφων και οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών που ερευνούν την ευθυγράμμιση ή μη επιχειρηματικών πρακτικών με τα προτάγματα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την προστασία του περιβάλλοντος⁵⁵. Σημειωτέον, ότι το 2022, ένα σκάνδαλο υποκλοπών συγκλόνισε το ελληνικό πολιτικό και νομικό γίνεσθαι καθώς αποκαλύφθηκε παρακολούθηση δημοσιογράφων που ερευνούσαν θέματα διαφθοράς και

⁵¹ Για την κατάταξη του 2023 βλ. [Reporters without Borders, Press Freedom Index](#).

⁵² European Parliament, [Resolution of 7 February 2024 on the rule of law and media freedom in Greece \(2024/2502\(RSP\)\)](#).

⁵³ European Centre for Press and Media, [Giorgos Karaivaz: One year later, targeted killing remains unresolved](#), 7 Απριλίου 2022.

⁵⁴ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Commission Staff Working Document, 2022 Rule of Law Report, Country Chapter on the rule of law situation in Greece, SWD(2022) 508 final.

⁵⁵ Βλέπε την αγωγή SLAPP που κατατέθηκε κατά της δημοσιογράφου Σταυρούλας Πουλημένη για ρεπορτάζ σχετικό με την καταδίκη δύο στελεχών της Hellas Gold για ρύπανση υδάτων. European Centre for Press and Media Freedom, [Press freedom on trial in Greece: support Alterthess' appeal](#), 19 Σεπτεμβρίου 2024. Βλ. επίσης την αγωγή SLAPP που κατατέθηκε κατά του Παρατηρητηρίου Περιβάλλοντος Σύρου λόγω της έρευνάς του για τη μόλυνση του υδροφόρου ορίζοντα από τη λειτουργία του ναυπηγείου. [Short chronicle of lawsuits against EQOS](#), 8 Νοεμβρίου 2022.

μετανάστευσης, καθώς και πολιτικών, με χρήση του λογισμικού κατασκοπείας Predator.⁵⁶

Μέχρι στιγμής δεν υπάρχει κάποια νομοθετική πρωτοβουλία για την ενσωμάτωση της πρόσφατης υπ' αριθμόν 2024/1069 Οδηγίας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 11ης Απριλίου 2024 για την προστασία υπερασπιστών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και δημοσιογράφων από στρατηγικές αγωγές με σκοπό την αποθάρρυνση της συμμετοχής του κοινού (SLAPP - Strategic Lawsuits Against Public Participation).

Βαρύνουσας σημασίας, αν και δεν έχει υιοθετηθεί εγχώρια κανένα σχετικό μέτρο, είναι επίσης ο κανονισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο οποίος θα είναι εφαρμοστέος από τον Αύγουστο του 2025, που αφορά την απαγόρευση χρήσης κατασκοπευτικού λογισμικού κατά δημοσιογράφων, την υποχρέωση όλων των μέσων μαζικής ενημέρωσης να δημοσιοποιούν πληροφορίες για το ιδιοκτησιακό τους καθεστώς και την εγκαθίδρυση μηχανισμού που αποτρέπει τις πολύ μεγάλες διαδικτυακές πλατφόρμες από το να περιορίζουν την ελευθερία του Τύπου.⁵⁷

Η Επιτροπή απαντώντας σε διεθνή όργανα έχει επισημαίνει την απουσία εξειδικευμένου νομοθετικού πλαισίου προστασίας των υπερασπιστών ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ελλάδα, παρά τις διεθνείς δεσμεύσεις της χώρας. Η Επιτροπή έχει ήδη εγκρίνει την υιοθέτηση νομοσχεδίου για την αναγνώριση και προστασία των υπερασπιστών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, με στόχο να διασφαλιστεί ότι οι ακτιβιστές, δημοσιογράφοι και οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών λειτουργούν σε ασφαλές και υποστηρικτικό περιβάλλον, απαλλαγμένο από επιθέσεις και αυθαίρετους περιορισμούς. Παράλληλα, η ΕΕΔΑ έχει προειδοποιήσει ότι η ποινικοποίηση ανθρωπιστικών επιχειρήσεων διάσωσης στη θάλασσα, όπως προβλέπεται στον Ν. 4825/2021, έρχεται σε αντίθεση με το διεθνές δίκαιο της θάλασσας. Η Επιτροπή, μέσω του Δικτύου Καταγραφής Ρατσιστικής Βίας (RVRN), τεκμηριώνει ετήσια περιστατικά επιθέσεων κατά υπερασπιστών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ενώ έχει καταγράψει την αύξηση βίαιων επιθέσεων εναντίον ατόμων που δραστηριοποιούνται στην υποστήριξη προσφύγων, μεταναστών και ευάλωτων ομάδων γενικότερα. Στο πλαίσιο της διεθνούς συνεργασίας, η ΕΕΔΑ παρακολουθεί την εφαρμογή της Οδηγίας 2024/1069 της ΕΕ για την προστασία των δημοσιογράφων από στρατηγικές αγωγές και καλεί την Πολιτεία να προχωρήσει στην άμεση ενσωμάτωσή της στο εθνικό δίκαιο. Επίσης, επισημαίνει τη σημασία του νέου Κανονισμού της ΕΕ (2025) για την προστασία των δημοσιογράφων

⁵⁶ Stamouli, N., [Enemy of the state: The investigator tackling Greece's spy scandal](#), 28 February 2023; Cossé, E. [Greece's Surveillance Scandal Puts Rights At Risk Public Inquiry Needed to Tackle Chilling Effect on Media Freedom](#), 7 November 2022.

⁵⁷ Κανονισμός (ΕΕ) 2024/1083 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Απριλίου 2024, σχετικά με τη θέσπιση κοινού πλαισίου για τις υπηρεσίες μέσω ενημέρωσης στην εσωτερική αγορά και την τροποποίηση της οδηγίας 2010/13/ΕΕ ("Ευρωπαϊκός κανονισμός για την ελευθερία των μέσων ενημέρωσης").

από κατασκοπευτικό λογισμικό και ζητά την πλήρη συμμόρφωση της Ελλάδας με τις νέες υποχρεώσεις. Επιπρόσθετα, η Επιτροπή καλεί την Πολιτεία να θεσπίσει άμεσα ένα σαφές νομικό πλαίσιο προστασίας των υπερασπιστών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, να ενισχύσει τους μηχανισμούς διασφάλισης της ελευθερίας του Τύπου και να εγγυηθεί ένα ασφαλές περιβάλλον για τη δράση της κοινωνίας των πολιτών.⁵⁸

9. Προστασία Μαρτύρων και Μάρτυρες Δημοσίου Συμφέροντος

Ο ν. 4990/2022 (ΦΕΚ Α' 210/11.11.2022) προβλέπει την προστασία των μαρτύρων δημοσίου συμφέροντος (whistleblowers), δηλαδή των προσώπων που, όντας άμεσα συνδεδεμένα με ορισμένη επιχείρηση ή οργανισμό, κατά τη διάρκεια της εργασιακής τους σχέσης και εν γένει στο πλαίσιο της επαγγελματικής δραστηριοποίησής τους, λαμβάνουν γνώση γεγονότων που βλάπτουν το δημόσιο συμφέρον και την κοινωνική ευημερία και προβαίνουν σε γνωστοποίηση των γεγονότων αυτών. Πιο πρόσφατα, μέσα στο 2024, η προστασία αυτή καταστρατηγήθηκε στην πράξη στην πολύκροτη υπόθεση Novartis, με την αποκάλυψη των ονομάτων των προστατευόμενων μαρτύρων.⁵⁹

Σχετικά με την προστασία μαρτύρων, ο θεσμός του προστατευόμενου μάρτυρα εισήχθη για πρώτη φορά στη ελληνική έννομη τάξη για μάρτυρες σχετικά με πράξεις της συγκρότησης ή συμμετοχής σε εγκληματική οργάνωση,⁶⁰ και εν συνεχεία επεκτάθηκε στις αξιόποινες πράξεις εμπορίας ανθρώπων,⁶¹ παράνομης διακίνησης μεταναστών,⁶² καθώς και για το αδίκημα της δωροδοκίας πολιτικών αξιωματούχων, υπαλλήλων, και δικαστικών λειτουργών.⁶³ Πρόσφατα, ο ν. 5090/2024 εισήγαγε πρόβλεψη περί διαρκούς εξέτασης της προσφορότητας και αναγκαιότητας μέτρων προστασίας μαρτύρων και δυνατότητας ανάκλησης ή τροποποίησής τους, γεγονός που εγείρει ανησυχίες σχετικά με τη σωστή και αμερόληπτη εφαρμογή της προστασίας των μαρτύρων.

3. Ένδικα μέσα και βοηθήματα στα χέρια των θυμάτων παραβιάσεων

Οι περιπτώσεις παραβιάσεων δικαιωμάτων από εταιρίες είναι πολλές και περιλαμβάνουν ζητήματα όπως η εκμετάλλευση εργαζομένων, η παραβίαση

⁵⁸ Βλ. [GNCHR reply to the call for inputs of the UN Special Rapporteur on the situation of human rights defenders \(2022\)](#), [Presentation of the RVRN at the new ENNHRI resource for Defending Human Rights Defenders \(2022\)](#).

⁵⁹ [Organized Crime and Corruption Reporting Project, Greece Drops Anonymity for Novartis Case Whistleblowers](#), 25 October 2024.

⁶⁰ Άρθρο 9 του ν. 2928/2001.

⁶¹ Ν. 3875/2010.

⁶² Αρ. 87 παρ. 5 και 6 και α. 88 του Ν. 3386/2005.

⁶³ Ν. 4254/2014.

εργασιακών δικαιωμάτων, η δίωξη συνδικαλιστών, η άνιση μεταχείριση γυναικών και ΛΟΑΤΚΙ ατόμων, οι παραβιάσεις περιβαλλοντικών διατάξεων με δυσμενείς επιπτώσεις στην υγεία, ή ακόμα και περιπτώσεις βασανιστηρίων από υπαλλήλους ασφαλείας εταιριών. Για παράδειγμα, πολλές εταιρίες επιβάλλουν εξαντλητικά ωράρια και επικίνδυνες συνθήκες εργασίας, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις έχουν απολυθεί ή διωχθεί εργαζόμενοι επειδή διεκδίκησαν τα δικαιώματά τους ή συμμετείχαν σε συνδικαλιστικές οργανώσεις. Επίσης, εταιρίες ασφαλείας που προσλαμβάνονται από πολυεθνικές έχουν κατηγορηθεί για τη χρήση βίας και βασανιστηρίων εναντίον εργαζομένων ή ακτιβιστών που αντιδρούν στις πρακτικές τους. Πολλές επιχειρήσεις συμβάλλουν στην περιβαλλοντική καταστροφή, ρυπαίνοντας το νερό και τον αέρα ή καταστρέφοντας φυσικούς πόρους χωρίς να λογοδοτούν, ενώ τέλος, η ανισότητα των φύλων παραμένει σοβαρό πρόβλημα, με γυναίκες να αμείβονται λιγότερο ή να στερούνται ευκαιρίες ανέλιξης. Τα επόμενα κεφάλαια θα επιχειρήσουν να σταχυολογήσουν τα σημαντικότερα νομοθετήματα και ένδικα μέσα, τα οποία, σύμφωνα με το ελληνικό δίκαιο και εφόσον πληρούνται οι αναγκαίες συνθήκες, μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την καταπολέμηση παραβιάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή περιβαλλοντικών διατάξεων, προερχόμενων από εταιρίες.

1. Δημόσιο Δίκαιο και Τριτενέργεια

Κατά κανόνα, τα ατομικά δικαιώματα, ισχύουν στην σχέση κράτους και ατόμου και προστατεύουν τις ατομικές ελευθερίες έναντι της κρατικής εξουσίας. Ωστόσο, όπως έχει αναγνωρισθεί και στην ελληνική έννομη τάξη, θεμελιώδεις ατομικές ελευθερίες μπορούν να προστατεύονται, δηλαδή να επεκτείνουν την προστατευτική τους εμβέλεια και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών. Σε αυτήν την περίπτωση γίνεται λόγος για οριζόντια ενέργεια των θεμελιωδών, συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων ή για την «τριτενέργεια» τους. Το ελληνικό Σύνταγμα αναφέρει στο ά. 25 παρ. 1 εδ. 1-3 Σ. ότι «1) τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου και η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου τελούν υπό την εγγύηση του Κράτους, ότι 2) όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιση και αποτελεσματική άσκησή τους και ότι 3) τα δικαιώματα αυτά ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν». Αναγνωρίζεται συνεπώς με θετικό τρόπο η δυνατότητα ισχύος των δικαιωμάτων αυτών και σε διαφορές ή σχέσεις ιδιωτικού δικαίου. Η τριτενέργεια διαφοροποιείται σε «άμεση» και «έμμεση», με την πρώτη να αφορά τις περιπτώσεις όπου τα εν λόγω δικαιώματα ισχύουν τα ίδια στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών, ενώ η δεύτερη τις περιπτώσεις όπου τα θεμελιώδη δικαιώματα χρησιμοποιούνται από

τον δικαστή ή τον εφαρμοστή του δικαίου ως ερμηνευτικό εργαλείο, προκειμένου να ερμηνευθούν αόριστοι νομικοί όροι.⁶⁴

Η θεωρία της τριτενέργειας, ενώ αρχικά δημιουργήθηκε προκειμένου να προσδώσει νομικές συνέπειες στο γεγονός της ανισότητας μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων, απέκτησε και διατηρεί νέες διαστάσεις σε ένα παγκόσμιο περιβάλλον όπου ιδιωτικοί φορείς αποκτούν όλο και μεγαλύτερη δύναμη.⁶⁵ Πιο συγκεκριμένα, η τριτενέργεια έχει ως συνέπεια ότι κάποιες διατάξεις, ειδικότερα κάποια συνταγματικά δικαιώματα ισχύουν άμεσα μεταξύ ιδιωτών, όπου αυτά προσιδιάζουν στις μεταξύ τους σχέσεις βλ. άρθρο 25 παρ.1 εδ. 2 Σ (πχ δικαίωμα ίσης αμοιβής για εργασία ίσης αξίας, που προβλέπεται στη διάταξη του αρθ. 22 παρ. 1 εδ. β' Συντ). Πέραν αυτών, η θεωρία της τριτενέργειας σχετίζεται και με τη θεωρία των θετικών υποχρεώσεων του κράτους (ειδικότερα στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ), βάσει της οποίας τα κράτη υποχρεούνται να προστατεύουν την ακώλυτη απόλαυση των δικαιωμάτων και ελευθεριών που κατοχυρώνει η Σύμβαση, όχι μόνον από προσβολές προερχόμενες από τα κράτη καθ' αυτά, αλλά και από προσβολές προερχόμενες από ιδιώτες, λαμβάνοντας προς τούτο και θετικά μέτρα που βοηθούν στη ρύθμιση των σχέσεων των ιδιωτών μεταξύ τους.⁶⁶

2. Αγωγή αποζημίωσης βάσει της προστασίας του Δικαιώματος Προσωπικότητας (ά. 57 του Αστικού Κώδικα)⁶⁷

Στην ελληνική έννομη τάξη, οποιοσδήποτε τα δικαιώματα του οποίου έχουν θιγεί από μια εταιρία, μπορεί να προσφύγει στα αστικά δικαστήρια ζητώντας αποζημίωση για προσβολή της προσωπικότητάς του. Στα προστατευόμενα έννομα αγαθά που περικλείονται στο δικαίωμα της προσωπικότητας εντάσσονται, μεταξύ άλλων, τα ενσώματα αγαθά, όπως η ζωή, η σωματική ακεραιότητα και η υγεία, τα ψυχικά αγαθά,

⁶⁴ Τσιλιώτης, Χ. Η επίλυση της σύγκρουσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων μέσω του κρατικού καθήκοντος προστασίας τους, σε: ΔτΑ 2016, σελ. 69-70.

⁶⁵ Ο.π.

⁶⁶ Επίσης, οι αόριστοι νομικοί όροι που περιέχουν διάφορες διατάξεις του κοινού Αστικού και Εργατικού Δικαίου, για παράδειγμα τα "χρηστά ήθη," πρέπει να ερμηνεύονται σύμφωνα με τις σχετικές συνταγματικές διατάξεις και επομένως τα θεμελιώδη δικαιώματα αποκτούν έτσι ισχύ και σε διαφορές και έννομες σχέσεις μεταξύ ιδιωτών. Τέτοιες διατάξεις είναι οι ΑΚ 652 (διευθυντικό δικαίωμα του εργοδότη), 662 (υποχρέωση του εργοδότη τήρησης μέτρων για τη ζωή και την υγεία των εργαζομένων), 672 (καταγγελία της σύμβασης εργασίας για σπουδαίο λόγο), το άρθρο 7 εδ. α' Ν. 2112/1920 περί απαγόρευσης μονομερούς βλαπτικής μεταβολής των όρων εργασίας και οι γενικότερες ΑΚ 281 (απαγόρευση κατάχρησης δικαιώματος) και 288 (υποχρέωση παροχής της ενοχής, εν προκειμένω της εργασίας σύμφωνα με τις αρχές της καλής πίστης και των χρηστών και συναλλακτικών ηθών). Τσιλιώτης, Χ., *Η υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού στις ιδιωτικές, ιδιαίτερα τις εργασιακές, σχέσεις και η αναβίωση της θεωρίας της «τριτενέργειας» των θεμελιωδών δικαιωμάτων*, Syntagma Watch, 3 Νοεμβρίου 2021.

⁶⁷ Βλ. Γενικότερα για το Αστικό Δίκαιο Αλαφραγκής, Ε., Εισαγωγή στο αστικό δίκαιο, 2η έκδ., 2018, Εκδόσεις Σάκκουλα.

μεταξύ άλλων η ψυχική υγεία, η ελευθερία, νοούμενης ως ανεμπόδιστης ανάπτυξης κάθε ανθρώπινης ενέργειας ή δραστηριότητας και περιλαμβάνει την ελευθερία κίνησης καθώς και την επαγγελματική ελευθερία, η σφαίρα του απορρήτου, η οποία περιλαμβάνει όλα τα γεγονότα που αφορούν στο πρόσωπο και δεν είναι γενικώς γνωστά και τα οποία το άτομο θέλει να παραμείνουν μυστικά, το άσυλο της κατοικίας, η εικόνα του προσώπου, το φυσικό περιβάλλον, καθώς οι διατάξεις για την περιβαλλοντική προστασία αποσκοπούν επιπλέον και στην ευνοϊκή ανάπτυξη του ατόμου, η προστασία του μισθωτού και η συνακόλουθη υποχρέωση του εργοδότη να απέχει από ενέργειες από τις οποίες θίγεται η προσωπικότητα του εργαζομένου ή ακόμα τα προσωπικά δεδομένα.⁶⁸

Προϋποθέσεις για την προστασία της προσωπικότητας -της οποίας η παράνομη και συγχρόνως υπαίτια προσβολή συνιστά ειδικότερη μορφή αδικοπράξιας- είναι, σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων ΑΚ 57, 59, 299, 914, 919, 920 και 932:

α) η ύπαρξη προσβολής της προσωπικότητας με πράξη ή παράλειψη που διαταράσσει μια ή περισσότερες εκδηλώσεις της σωματικής, ψυχικής, πνευματικής, ηθικής ή κοινωνικής ατομικότητας του βλαπτόμενου κατά τη στιγμή της προσβολής,

β) ο παράνομος χαρακτήρας της προσβολής,

γ) η συνδρομή υπαιτιότητας του προσβολέα, όταν πρόκειται για επιδίκαση αποζημίωσης ή χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης, και, τέλος,

δ) η επέλευση ηθικής βλάβης στον προσβαλλόμενο, τελούσα σε αιτιώδη σύνδεσμο με την παράνομη και υπαίτια προσβολή.⁶⁹

Η αγωγή αποζημίωσης με βάση τις ως άνω διατάξεις του Αστικού Κώδικα παρέχει ένα σημαντικό ένδικο μέσο στα χέρια των θυμάτων παραβιάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων από εταιρίες. Θα μπορούσε, φερ' ειπείν, να κατατεθεί αγωγή από θύμα καταναγκαστικής εργασίας ή παράνομης διακίνησης ανθρώπων κατά μιας εταιρίας που ήταν συνεργός στην παράβαση αυτή. Εντούτοις, όπως και στις περισσότερες άλλες δικαιοδοσίες, η προσφυγή στα αστικά δικαστήρια είναι χρονοβόρα και κοστοβόρα. Αυτό αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα τόσο για μεμονωμένα θύματα εταιρικών παραβιάσεων όσο και για οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών, οι οποίες διαθέτουν περιορισμένους χρηματικούς πόρους και ανθρώπινο δυναμικό για να προσφύγουν στα δικαστήρια αυτά.

⁶⁸ Βλ. Τριάντος Ν., Αστικό Δίκαιο, Επιτομή, Νομική Βιβλιοθήκη 2013.

⁶⁹ Μπενάκη Β.- Α., Προσβολή του δικαιώματος της προσωπικότητας (ΑΚ 57) – Έννοια και προϋποθέσεις προστασίας – Αναλογική εφαρμογή του άρθρου 367 ΠΚ και στο χώρο του ιδιωτικού δικαίου, 15 Ιουνίου 2019,

3. Εργατικές Διαφορές⁷⁰

Ιδιαίτερα σημαντικά ένδικα βοηθήματα στις περιπτώσεις παραβιάσεων εργατικών δικαιωμάτων από εταιρικούς φορείς προβλέπονται από τις διατάξεις του εργατικού δικαίου. Σε περίπτωση εργατικής διαφοράς,⁷¹ δηλαδή κάθε είδους διαφωνίας μεταξύ εργοδότη και εργαζομένου που πηγάζει από τη μεταξύ τους εργασιακή σχέση και αφορά στην εφαρμογή και τήρηση των διατάξεων της εργατικής νομοθεσίας, ο εργαζόμενος μπορεί να προσφύγει σε πρωτοβάθμια δικαστήρια με τη διαδικασία των εργατικών διαφορών και να επιδιώξουν, μεταξύ άλλων, αποζημίωση, ενώ υπάρχει και η μη δεσμευτική διαδικασία της Συμφιλίωσης ενώπιον του **Οργανισμού Μεσολάβησης και Διαιτησίας**.⁷² Μια αγωγή λόγω εργατικής διαφοράς καθυστερεί περίπου έναν χρόνο για την εκδίκαση, ενώ χρειάζονται επιπλέον περίπου δέκα μήνες για την έκδοση της απόφασης.

Παράλληλα, υπάρχει και η ανεξάρτητη δημόσια Αρχή Επιθεώρησης Εργασίας,⁷³ διαρθρωμένη σε διάφορα περιφερειακά γραφεία, η οποία έχει ως σκοπό να φροντίζει για την εφαρμογή της εργατικής νομοθεσίας στον ιδιωτικό τομέα, ήτοι να εξασφαλίζει τη συμμόρφωση των εργοδοτών με την εργασιακή νομοθεσία, και τη νομιμότητα της σχέσης εργασίας, αλλά και να ρυθμίζει και επιλύει τις εργατικές διαφορές. Ο εργαζόμενος, οι συνδικαλιστικές οργανώσεις (αλλά και ο εργοδότης) μπορεί να προσφύγει στην Επιθεώρηση Εργασίας για την επίλυση των εργατικών διαφορών, η οποία στη συνέχεια συγκαλεί σε προσδιορισμένη ημερομηνία τριμερή συνάντηση (εργαζόμενος, εργοδότης και επιθεωρητής) και κατά τη διάρκειά της συζητείται το αντικείμενο της διένεξης και ο τρόπος επίλυσής της.

Οι επιθεωρητές εργασίας, εφόσον διαπιστώσουν παραβάσεις της εργατικής νομοθεσίας, έχουν τη δυνατότητα να επιβάλλουν διοικητικές κυρώσεις, συμπεριλαμβανομένης της επιβολής προστίμων, της διακοπής εργασιών μιας επιχείρησης έως έξι ημέρες, της απαίτησης λήψης συγκεκριμένων μέτρων ασφαλείας από τον εργοδότη παραβάτη και της ανάκλησης της άδειας λειτουργίας των επιχειρήσεων-παραβατών. Αν οι παραβιάσεις της εργατικής νομοθεσίας συνιστούν

⁷⁰ Για τις ατομικές εργασιακές σχέσεις βλ. Ζερδελής, Δ., Εγχειρίδιο Εργατικού Δικαίου - Ατομικές Εργασιακές Σχέσεις, Εκδόσεις Σάκκουλα, 8η έκδ., 2023, Για το Συλλογικό Εργατικό Ζερδελής, Δ., Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο, 6η έκδ., 2023, Εκδόσεις Σάκκουλα.

⁷¹ Βλ. 'Εργατική Διαφορά,' Επιθεώρηση Εργασίας.

⁷² Περισσότερα για τη διαδικασία της Συμφιλίωσης, βλ. ιστότοπο <https://www.omed.gr/el/%CF%83%CF%85%CE%BC%CF%86%CE%B9%CE%BB%CE%AF%CF%89%CF%83%CE%B7>.

⁷³ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την Αρχή Επιθεώρησης Εργασίας, Βλ. ν. 4808/2021.

ποινικά αδικήματα, ο Επιθεωρητής υποβάλλει μήνυση ή μηνυτήρια αναφορά στον αρμόδιο Εισαγγελέα.⁷⁴

Επίσης, ο ν. 4808/2021 προβλέπει την προσφυγή εργαζομένων για παρενόχληση ή βία ενώπιον της Επιθεώρησης Εργασίας και του Συνηγόρου του Πολίτη ως φορέα προώθησης και εποπτείας της αρχής της ίσης μεταχείρισης, τη θέσπιση δυνατότητας ενδοεπιχειρησιακής καταγγελίας και την προσφυγή από νομικά πρόσωπα και ενώσεις προσώπων, για τους ίδιους λόγους

4. Προβλέψεις Ποινικού Δικαίου⁷⁵

Στην Ελλάδα, τα εταιρικά μορφώματα δεν φέρουν ποινική ευθύνη για παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων που ανάγονται σε ποινικά αδικήματα. Εντούτοις, διάφορα νομοθετήματα προβλέπουν, σε περίπτωση παραβάσεων, ποινική ευθύνη των διευθυντικών στελεχών και διοικητική ευθύνη των ίδιων των νομικών προσώπων, όπως φερ' ειπείν νόμοι σχετικοί με την προστασία του περιβάλλοντος, τα φορολογικά αδικήματα, τη νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες πράξεις, κ.α.,⁷⁶ Στις διοικητικές κυρώσεις ανήκουν τα πρόστιμα, η προσωρινή αφαίρεση ή η ανάκληση της άδειας λειτουργίας της επιχείρησης, η δημοσίευση στον τύπο των επιβληθεισών κυρώσεων και ο αποκλεισμός από δημόσιες παροχές, επιδοτήσεις ή διαγωνισμούς. Ο πρόσφατος νόμος 5090/2024, ο οποίος είναι ιδιαίτερα πρωτοποριακός για τα ελληνικά δεδομένα, προβλέπει κυρώσεις σε βάρος νομικών προσώπων, για αδικήματα δωροδοκίας οι οποίες απαγγέλλονται από ποινικό δικαστήριο.⁷⁷

5. Προβλέψεις Διοικητικού Δικαίου ⁷⁸

- Ένδικα βοηθήματα στα χέρια του διοικούμενου

⁷⁴ Οδηγός για τη Διενέργεια Εργατικών Διαφορών (Ν. 3996/2011, όπως τροποποιήθηκε με τον Ν. 4808/2021), Σεπτέμβριος 2023.

⁷⁵ Για το ελληνικό ποινικό δίκαιο βλ. Καϊάφα Γκμπάντι Μ., Συμεωνίδου Καστανίδου Ε., Γενικό Ποινικό Δίκαιο, Νομική Βιβλιοθήκη 2022, Μυλωνόπουλος, Χ., Ειδικό Ποινικό Δίκαιο, Νομική Βιβλιοθήκη 2021.

⁷⁶ Παρασκευοπούλου-Κόλλια, Μ., Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων, Νοέμβριος 2019, Μελέτη, The art of crime.

⁷⁷ Στίγγα, Δ. Ν., [Η ευθύνη νομικών προσώπων για αδικήματα δωροδοκίας, ως μέσο καταπολέμησης της διαφθοράς στο δημόσιο τομέα. Χαρακτηριστικά και στοχοθεσία](#), Εθνική Σχολή Δικαστικών Λειτουργών, βλ. επίσης Παπαϊωάννου, Μ., Το πρόβλημα της ποινικής ευθύνης των νομικών προσώπων-επιχειρήσεων, Δογματική ανάλυση και αναζήτηση ενός εναλλακτικού μοντέλου ευθύνης, 2012, διδακτορική διατριβή διαθέσιμη στο Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών.

⁷⁸ Για όλα τα θέματα που ανακύπτουν σχετικά με ένδικα βοηθήματα και ένδικα μέσα στην διοικητική δικονομία, βλ. Ράικος, Δ., Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο, 2024, Εκδόσεις Σάκκουλα.

Οποιοσδήποτε έχει έννομο συμφέρον μπορεί να ζητήσει από τη διοίκηση, μέσω προσφυγής ή αίτησης ακύρωσης, την ανάκληση, τροποποίηση ή ακύρωση μιας διοικητικής πράξης ή οποιασδήποτε πράξης που σχετίζεται με κάποια επιχειρηματική δραστηριότητα, η οποία αποβαίνει επιβλαβής για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Οι σχετικές διοικητικού δικαίου προβλέψεις είναι ιδιαίτερα σημαντικές σε περιπτώσεις όπου οι δραστηριότητες μιας επιχείρησης έχουν αδειοδοτηθεί ή εγκριθεί από τη διοίκηση, αλλά βλάπτουν τα ανθρώπινα δικαιώματα. Για παράδειγμα, τέτοια περίπτωση αποτελεί μια επιχείρηση, η οποία έχει λάβει περιβαλλοντική αδειοδότηση, και παρά ταύτα ρυπαίνει το περιβάλλον με δυσμενείς επιπτώσεις στην υγεία των ανθρώπων που ζουν πλησίον των εγκαταστάσεών της. Σε περίπτωση, λοιπόν, επιχειρηματικής κατάχρησης, όπου έχει προηγηθεί κάποια πράξη της διοίκησης, κάποιος με έννομο συμφέρον (όπως ένα επηρεαζόμενο άτομο, καταναλωτής ή οργανισμός) θα μπορούσε να ζητήσει από τη διοίκηση να ανακαλέσει ή να τροποποιήσει την οικεία διοικητική πράξη εάν αυτή η πράξη συμβάλλει άμεσα ή επιτρέπει την κατάχρηση. Αυτό θα μπορούσε να βοηθήσει στην αντιμετώπιση της κατάστασης διασφαλίζοντας ότι η επιχείρηση λογοδοτεί και ότι οι καταχρηστικές πρακτικές θα σταματήσουν ή θα ρυθμιστούν.

Πιο συγκεκριμένα, ο διοικούμενος μέσω προσφυγής μπορεί να ζητήσει την ανάκληση, τροποποίηση ή ακύρωση μιας ατομικής διοικητικής πράξης, η οποία βλάπτει υλικό ή ηθικό του συμφέρον. Οι διοικητικές προσφυγές διακρίνονται σε απλές, ειδικές και ενδικοφανείς. Οι απλές διοικητικές προσφυγές, είτε ενώπιον της αρχής που εξέδωσε μια πράξη, είτε ενώπιον ιεραρχικά ανώτερης, γίνονται μόνο κατά ατομικών διοικητικών πράξεων, δηλαδή πράξεων της διοίκησης που ρυθμίζουν μία και μόνο περίπτωση (σε αντίθεση με τις κανονιστικές που ισχύουν για πληθώρα περιπτώσεων).⁷⁹ Η ειδική διοικητική προσφυγή η οποία αποκαλείται και προσφυγή νομιμότητας, καθώς με αυτήν ζητείται έλεγχος νομιμότητας και όχι ουσίας, πρέπει να προβλέπεται από ειδική διάταξη του νόμου και μπορεί να στρέφεται και κατά κανονιστικής πράξης της διοίκησης. Τέλος, με την ενδικοφανή προσφυγή ο διοικούμενος μπορεί να ζητήσει επιπλέον από τη διοίκηση να εξετάσει τόσο τη νομιμότητα όσο και την ουσία μιας υπόθεσης.⁸⁰

- Η αίτηση ακύρωσης

Περαιτέρω ένδικο βοήθημα αποτελεί η αίτηση ακύρωσης, η οποία ασκείται ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας (ή σε κάποιες περιπτώσεις στα τακτικά διοικητικά δικαστήρια) και μέσω αυτής ο αιτών μπορεί να ζητήσει την ακύρωση (νομική εξαφάνιση) μιας διοικητικής πράξης, επί τη βάση ελέγχου νομιμότητας και όχι ουσίας.

⁷⁹ Άρθρο 24 παρ.1 Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας 2690/1999.

⁸⁰ Βλ. Άρθρο 25 παρ. 2 ΚΔΔ.

Η αίτηση ακύρωσης μπορεί να ασκηθεί από όλα τα φυσικά ή νομικά πρόσωπα, ημεδαπά ή αλλοδαπά, εφόσον έχουν την ικανότητα διαδίκου⁸¹ και την ικανότητα για δικαστική παράσταση.⁸² Πέραν των τυπικών προϋποθέσεων της τήρησης των οικείων προθεσμιών και της άσκησης τυχόν προβλεπόμενης ενδικοφανούς προσφυγής, ο αιτών πρέπει να αποδείξει και την ύπαρξη εννόμου συμφέροντος.⁸³

- Η προσφυγή ουσίας

Η προσφυγή ουσίας προβλέπεται για κάποια αντικείμενα προσφυγών σύμφωνα με το διοικητικό δικονομικό δίκαιο και διακρίνεται από την αίτηση ακύρωσης στο ότι το δικαστήριο δεν έχει μόνο την εξουσία ακύρωσης της προσβαλλόμενης πράξης αλλά και την δυνατότητα τροποποίησής της.

- Ποιος έχει έννομο συμφέρον να ασκήσει κάποιο διοικητικό ένδικο βοήθημα?

Σε όλες τις ως άνω διοικητικού περιεχομένου ενέργειες, κομβική σημασία έχει η έννοια του εννόμου συμφέροντος. Το νομικό πλαίσιο έχει κρίνει ότι για την άσκηση κάποιου ένδικου βοηθήματος πρέπει να υπάρχει μία ειδική έννομη σχέση του αιτούντος με την προσβαλλόμενη πράξη. Κατά συνέπεια, ο Έλληνας νομοθέτης αποκλείει την λεγόμενη “λαϊκή αγωγή” (*actio popularis*) και δεν αρκεί η επιδίωξη του πολίτη για την τήρηση της νομιμότητας για να τεκμηριωθεί έννομο συμφέρον. Όμως, σύμφωνα με τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, όταν Σωματεία ή ΜΚΟ, επικαλούνται έννομο συμφέρον για την προσβολή μίας διοικητικής πράξης της οποίας δεν είναι αποδέκτες, κρίνεται κατά περίπτωση ο καταστατικός σκοπός και η δραστηριότητά τους και η συνάφειά του με το περιεχόμενο της προσβαλλόμενης πράξης.⁸⁴ Για παράδειγμα, τόσο περιβαλλοντικές οργανώσεις όσο και εργατικές ενώσεις μπορούν να προσφύγουν στα διοικητικά δικαστήρια με σκοπό την ακύρωση πράξης της διοίκησης που αντίκειται στον καταστατικό τους σκοπό. Έτσι, ενώ τα διοικητικά ένδικα βοηθήματα αφορούν την σχέση κράτους- πολίτη, το φυσικό ή νομικό πρόσωπο (πχ ΜΚΟ) σε περίπτωση που αναγνωρίζεται αυτή η ειδική σχέση (έννομο συμφέρον) με το αντικείμενο της διοικητικής πράξης, μπορεί να προσφύγει στην διοικητική δικαιοσύνη με αίτηση ακύρωσης ενώπιον του ΣτΕ, είτε επειδή είναι αποδέκτης μιας τέτοιας πράξης της διοίκησης είτε επειδή μία πράξη της διοίκησης ευνοεί κάποιον τρίτο, για παράδειγμα μία εταιρεία, αλλά η ίδια πράξη πλήττει το άτομο στα δικά του - ανθρώπινα-

⁸¹ Ικανότητα διαδίκου έχουν όλα τα φυσικά και νομικά πρόσωπα και ενώσεις προσώπων κάθε είδους ανεξάρτητα από ιθαγένεια, καθώς και το κυοφορούμενο.

⁸² Ικανότητα για δικαστική παράσταση έχουν όλα τα φυσικά πρόσωπα με δικαιοπρακτική ικανότητα και τα νομικά πρόσωπα, τα οποία εκπροσωπούνται από τους νόμιμους εκπροσώπους τους.

⁸³ Κοϊμτζόγλου, Ι., Σύνοψη Διοικητικού Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 103.

⁸⁴ ΣτΕ Ολ 2913/2017, Ολ 1704/2017, Ολ 3352/2013.

δικαιώματα. Επί παραδείγματι μία άδεια για μια ρυπαίνουσα δραστηριότητα μίας εγκατάστασης κάποιας εταιρείας μπορεί να επηρεάζει τόσο την υγεία ενός ατόμου που κατοικεί σε κοντινή σχετικά απόσταση από αυτήν (οπότε πλήττει το δικαίωμα στην υγεία και την σωματική ακεραιότητα) είτε το δικαίωμα στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του (έμμεσα το δικαίωμά του σε καθαρό περιβάλλον). Έτσι το άτομο, ακόμα και αν δεν είναι άμεσος αποδέκτης της διοικητικής πράξης, στρέφεται άμεσα κατά της κρατικής ενέργειας που ευνόησε την εταιρεία, καθότι της επέτρεψε δραστηριότητα που επεμβαίνει τουλάχιστον, ακόμα και παραβιάζει τα ΑΔ του.

Κατά την ίδια λογική, μία περιβαλλοντική οργάνωση, μπορεί έχοντας έννομο συμφέρον προς αυτό, να προβεί σε ιεραρχική προσφυγή κατά του προϊστάμενου ιεραρχικά διοικητικού οργάνου από αυτό που εξέδωσε την απόφαση, π.χ. κατά του Υπουργού Περιβάλλοντος και Ενέργειας, για μία απόφαση του Γενικού Διευθυντή Περιβαλλοντικής Πολιτικής του Υπουργείου Περιβάλλοντος και Ενέργειας, όπως η έγκριση περιβαλλοντικών όρων για μία κατά βάση επιβλαβή για το περιβάλλον οικονομική δραστηριότητα, ζητώντας την ακύρωση της απόφασης.

- Αγωγή αποζημίωσης ενώπιον του αρμοδίου Δικαστηρίου σύμφωνα με τις περί αστικής ευθύνης διατάξεις (άρθρα 105 και 106 του Εισαγωγικού Νόμου του Αστικού Κώδικα- ΕισΝΑΚ)

Το φυσικό ή νομικό πρόσωπο που υπέστη ζημία από πράξη ή παράλειψη ή υλική ενέργεια (δηλαδή πράξη που δεν περιέχει νομική ρύθμιση αλλά επηρεάζει τρίτους) της διοίκησης (πχ κεντρικό κράτος, ΟΤΑ κλπ.) μπορεί να ζητήσει αποζημίωση με αντίστοιχη αγωγή. Η ευθύνη του Δημοσίου και η νομιμότητα είναι πυλώνες του συστήματος εγγυήσεων των - ανθρώπινων- δικαιωμάτων των διοικουμένων. Ο διοικούμενος όταν υφίσταται ζημιές από τις ως άνω πράξεις ή παραλείψεις της διοίκησης, δικαιούται αποζημίωση σύμφωνα με τα άρθρα 105 και 106 ΕισΝΑΚ ασκώντας αγωγή αποζημίωσης ενώπιον των διοικητικών δικαστηρίων. Οι εν λόγω διατάξεις μπορούν να είναι χρήσιμες σε περιπτώσεις εταιρικών παραβιάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όταν το κράτος δεν προέβη στις προβλεπόμενες ενέργειες για να αποτρέψει παραβιάσεις εκ μέρους μιας εταιρίας. Για παράδειγμα, μπορεί να στοιχειοθετηθεί, εφόσον συντρέχουν και οι λοιπές αναγκαίες συνθήκες, η αστική ευθύνη του κράτους για την πρόκληση περιβαλλοντικής βλάβης εκ μέρους μια εταιρίας, όταν το κράτος εκτελεί πλημμελώς τις εποπτικές του λειτουργίες σχετικά με ρυπογόνες δραστηριότητες.⁸⁵

⁸⁵ Βλ. Οικονόμου Α., [Αστική Ευθύνη Του Δημοσίου Και Επανάρθωση των Περιβαλλοντικών Βλαβών](#), σελ. 2, με περαιτέρω παραπομπές.

6. Μέσα προστασίας σχετικά με το περιβάλλον

- Περιβαλλοντική Ρύπανση

Σε περίπτωση περιβαλλοντικής ρύπανσης, οι δυνατότητες που παρέχονται στους πολίτες είναι αρκετά περιορισμένες. Συγκεκριμένα, μπορούν να υποβάλουν καταγγελία στη Διεύθυνση Περιβάλλοντος της εκάστοτε περιφέρειας, προκειμένου να κινητοποιηθεί έλεγχος από τα αρμόδια Κλιμάκια Ελέγχου Ποιότητας Περιβάλλοντος (ΚΕΠΠΕ). Τα κλιμάκια αυτά διενεργούν ελέγχους είτε τακτικούς είτε έπειτα από ενημέρωση λόγω συγκεκριμένου συμβάντος. Δύνανται να επιβάλουν κυρώσεις, οι οποίες αναρτώνται στη διαδικτυακή πλατφόρμα «Διαύγεια». Σε γενικές γραμμές, η αποτελεσματικότητα των ΚΕΠΠΕ κρίνεται ικανοποιητική, ωστόσο εξαρτάται σημαντικά από την πολιτική βούληση του εκάστοτε πολιτικού προϊσταμένου. Επιπλέον, η ενημέρωση των πολιτών για τη δυνατότητα προσφυγής στα ΚΕΠΠΕ είναι ελλιπής, ενώ η διαδικασία υποβολής καταγγελίας πραγματοποιείται άτυπα και χωρίς καθορισμένο πλαίσιο.

Μια εναλλακτική επιλογή είναι η προσφυγή στους Επιθεωρητές Περιβάλλοντος του Υπουργείου Περιβάλλοντος και Ενέργειας (ΥΠΕΝ). Ωστόσο, και αυτή η διαδικασία βασίζεται στην αποστολή μηνύματος μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, χωρίς να υπάρχει επίσημο και σαφώς οριοθετημένο σύστημα υποδοχής καταγγελιών. Σύμφωνα με περιβαλλοντικές οργανώσεις, οι Επιθεωρητές Περιβάλλοντος του ΥΠΕΝ δεν δημοσιεύουν ετήσιες εκθέσεις, γεγονός που μειώνει τη διαφάνεια της λειτουργίας τους. Παράλληλα, υπάρχει περιθώριο βελτίωσης τόσο στη διαδικασία επιβολής κυρώσεων όσο και στη δημοσιοποίηση των αποτελεσμάτων των ελέγχων τους.

- Περιβαλλοντικές Μελέτες

Για κάθε έργο εκδίδεται Απόφαση Έγκρισης Περιβαλλοντικών Όρων (Α.Ε.Π.Ο.) κατόπιν εκπόνησης Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (Μ.Π.Ε.) ή το έργο υπόκειται σε Πρότυπες Περιβαλλοντικές Δεσμεύσεις (Π.Π.Δ.) με τις οποίες ο φορέας οφείλει να συμμορφώνεται. Η (Μ.Π.Ε.) περιλαμβάνει πιθανές περιβαλλοντικές επιπτώσεις, προτεινόμενες εναλλακτικές λύσεις και μέτρα αντιμετώπισής τους. Σύμφωνα με το άρθρο 1 του ν. 4014/2011, η Μ.Π.Ε. είναι υποχρεωτική για έργα της κατηγορίας Α, δηλαδή όταν ενδέχεται να προκαλέσουν σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον, ενώ για τα λοιπά έργα αρκούν οι Πρότυπες Περιβαλλοντικές Δεσμεύσεις.

Σύμφωνα με την Υ.Α. 9269/2007(ΦΕΚ 286Β 2007) κάθε ενδιαφερόμενος για την αποκατάσταση της ηθικής ή υλικής βλάβης των εννόμων συμφερόντων του δικαιούται να προσβάλλει τις πράξεις ή παραλείψεις της Διοίκησης που έχουν σχέση με θέματα ενημέρωσης και συμμετοχής του κατά τη διαδικασία έγκρισης των περιβαλλοντικών όρων των έργων και δραστηριοτήτων. Πιο συγκεκριμένα, μπορεί να υποβληθεί αίτηση θεραπείας προς το ΥΠΕΝ, με σκοπό την ανάκληση ή την τροποποίηση πράξης της

Διοίκησης που αφορά την έγκριση των περιβαλλοντικών όρων, καθώς και ειδική διοικητική προσφυγή ενώπιον του αρμοδίου Υπουργού με σκοπό την ακύρωση ή την τροποποίηση πράξης του Γενικού Γραμματέα της οικείας Περιφέρειας.

Σχετικά με την εξαιρετικά σημαντική διαδικασία διαβούλευσης, αξίζει να σημειωθεί ότι, βάσει του ν. 4014/2011, αυτή προβλέπεται μόνο για πολύ μεγάλα έργα μέσω του Ηλεκτρονικού Περιβαλλοντικού Μητρώου, το οποίο είναι ιδιαίτερα απρόσιτο για διοικούμενους χωρίς πρότερη εμπειρία στα ζητήματα αυτά, ενώ δεν προβλέπεται καθόλου για περιπτώσεις μικρότερων έργων. Η μη τέλεση διαβούλευσης μπορεί να αποτελέσει λόγο προσφυγής κατά της απόφασης Έγκρισης Περιβαλλοντικών Όρων.

7. *Συνήγορος του Πολίτη*

Ο Συνήγορος του Πολίτη είναι αρμόδιος για υποθέσεις που αφορούν στις υπηρεσίες:

- ο του δημοσίου, όπως υπουργεία, εφορίες, τελωνεία, πολεοδομίες, αστυνομικά τμήματα, φυλακές, σχολεία, πρεσβείες της Ελλάδας κ.λπ.
- ο των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης και των επιχειρήσεών τους
- ο των λοιπών νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου (ΝΠΔΔ), όπως ασφαλιστικά ταμεία, νοσοκομεία, πανεπιστήμια κ.λπ.
- ο των επιχειρήσεων κοινής ωφέλειας (ΕΥΔΑΠ, ΔΕΗ, ΕΛΤΑ κ.λπ.)
- ο των κρατικών νομικών προσώπων ιδιωτικού δικαίου (ΝΠΙΔ), των δημοσίων επιχειρήσεων και των επιχειρήσεων των οποίων τη διοίκηση ορίζει άμεσα ή έμμεσα το δημόσιο με διοικητική πράξη ή ως μέτοχος.

Κατ' εξαίρεση, ο Συνήγορος του Πολίτη μπορεί να ελέγξει και συμπεριφορά ιδιωτών, όταν:

- προσβάλλεται δικαίωμα παιδιού
- υπάρχει άνιση μεταχείριση μεταξύ ανδρών και γυναικών σε εργασιακά θέματα.

8. *OECD Εθνικό Σημείο Επαφής*

Τα κράτη μέλη του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ), μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, έχουν υιοθετήσει τις Κατευθυντήριες Γραμμές του ΟΟΣΑ για τις Πολυεθνικές Επιχειρήσεις, οι οποίες ρυθμίζουν τις δραστηριότητες, εγχώριες και μη, των εταιρειών που έχουν την έδρα τους στα κράτη μέλη. Περιλαμβάνουν κατευθυντήριες γραμμές για τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα δικαιώματα των εργαζομένων και το περιβάλλον.

Οι κυβερνήσεις των κρατών μελών και των μη μελών που τηρούν την Διακήρυξη του ΟΟΣΑ για τις Διεθνείς Επενδύσεις και τις Πολυεθνικές Επιχειρήσεις απαιτείται να ιδρύσουν ένα Εθνικό Σημείο Επαφής, με σκοπό την προώθηση των κατευθυντήριων

γραμμών, την αντιμετώπιση ερωτημάτων και την διευκόλυνση της επίλυσης προβλημάτων που προκύπτουν από τη μη τήρηση των κατευθυντήριων γραμμών εκ μέρους των εταιριών. Το Εθνικό Σημείο Επαφής είναι αρμόδιο να δέχεται καταγγελίες και παρέχει μια διαδικασία διαμεσολάβησης για να επιτευχθεί συμβιβασμός μεταξύ των καταγγελλόντων, συχνά οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών ή συνδικάτων, και της πολυεθνικής επιχείρησης. Στην Ελλάδα, δυστυχώς, δεν έχει συσταθεί τέτοιο Εθνικό Σημείο Επαφής για την υποδοχή και την επίλυση των καταγγελιών σύμφωνα με τις Κατευθυντήριες Γραμμές του ΟΟΣΑ για τις Πολυεθνικές Επιχειρήσεις.

9. Υπερεθνικοί μηχανισμοί

Τα θύματα παραβιάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, από εταιρικούς φορείς έχουν τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσουν υπερεθνικά μέσα για την καταγγελία αυτών των παραβιάσεων. Αν μια εταιρεία παραβιάσει κάποιο από τα δικαιώματα κάποιου, μπορεί να θεωρηθεί υπεύθυνο το κράτος λόγω της αποτυχίας του να παρέχει την απαραίτητη προστασία έναντι της εταιρίας αυτής. Σε τέτοιες περιπτώσεις, μπορεί να υποβληθεί καταγγελία στις αρμόδιες επιτροπές που επιβλέπουν την εφαρμογή διεθνών συνθηκών, όπως η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, η οποία παρακολουθεί τη συμμόρφωση με το Διεθνές Σύμφωνο για τα Πολιτικά και Ατομικά Δικαιώματα (ICCPR). Οι επιτροπές αυτές είναι υπεύθυνες για τη διασφάλιση ότι τα κράτη τηρούν τις υποχρεώσεις τους σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο για τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Κατά την ίδια λογική, εάν το κράτος αποτύχει να προστατεύσει τα δικαιώματα ή να παράσχει αποκατάσταση, μπορεί να γίνει προσφυγή στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), το οποίο εξετάζει παραβιάσεις της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, περιλαμβανομένων των περιπτώσεων όπου το κράτος αποτυγχάνει να παρέχει προστασία από παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων που σχετίζονται με επιχειρήσεις.⁸⁶

Το Δικαστήριο μπορεί να επιληφθεί μιας προσφυγής μόνο αφού έχουν εξαντληθεί τα εσωτερικά ένδικα μέσα. Αυτό σημαίνει ότι αυτός που παραπονείται για παραβίαση των δικαιωμάτων του οφείλει προηγουμένως να έχει φέρει την υπόθεσή του ενώπιον των δικαστηρίων της χώρας του έως τον ανώτατο βαθμό δικαιοδοσίας. Έτσι το Κράτος είναι σε θέση να επανορθώσει το ίδιο, σε εθνικό επίπεδο, την προβαλλόμενη παραβίαση. Οι προσφεύγοντες πρέπει να επικαλεσθούν ένα ή περισσότερα δικαιώματα που αναφέρονται στη Σύμβαση. Το Δικαστήριο δεν μπορεί να κρίνει παράπονα σχετικά με παραβιάσεις άλλων δικαιωμάτων από αυτά που περιλαμβάνονται στη Σύμβαση. Η υπόθεση πρέπει να εισαχθεί ενώπιον του Δικαστηρίου μέσα σε προθεσμία έξι μηνών

⁸⁶ Σημαντική είναι και η [Διαδικασία Παραπόνων ενώπιον της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων](#).

από την ημερομηνία της τελεσίδικης εσωτερικής απόφασης. Ο προσφεύγων πρέπει να είναι προσωπικά και άμεσα θύμα της παραβίασης και θα πρέπει να έχει υποστεί σημαντική βλάβη. Η προσφυγή πρέπει να απευθύνεται κατά ενός Κράτους μέλους της Σύμβασης και όχι κατά τρίτου Κράτους ή ιδιώτη.⁸⁷

Ειδικές Διαδικασίες του Συμβουλίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ

Σε περιπτώσεις καταχρήσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων από επιχειρήσεις, τα θύματα μπορούν να υποβάλλουν καταγγελία στις Ειδικές Διαδικασίες του Συμβουλίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ, οι οποίες αποτελούνται από «Ανεξάρτητους εμπειρογνώμονες» (Rapporteurs) και «Ομάδες Εργασίας» που έχουν εντολή να αναφέρουν και να συμβουλεύουν σχετικά με ζητήματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Οι εμπειρογνώμονες αυτοί δεν έχουν την εξουσία να επιβάλλουν τις απόψεις ή τις συστάσεις τους, ούτε και να επιδικάσουν κάποιου είδους αποζημίωση αλλά αποστέλλουν επικοινωνίες στα κράτη και δύνανται να ασκήσουν πίεση προς την κατεύθυνση μιας βιώσιμης λύσης. Οι πιο συναφείς ειδικές διαδικασίες είναι

- Η Ομάδα Εργασίας για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις πολυεθνικές επιχειρήσεις (γνωστή και ως «Ομάδα Εργασίας του ΟΗΕ για τις Επιχειρήσεις και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα»)
- Ο Ειδικός Εισηγητής για την προώθηση και προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής
- Ο Ειδικός Εισηγητής για τις υποχρεώσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που αφορούν την απόλαυση ενός ασφαλούς, καθαρού, υγιούς και βιώσιμου περιβάλλοντος

Σημειωτέον, ότι τον Ιούνιο του 2022 εκλέχθηκε ο πρώτος Ειδικός Εισηγητής για τους υπερασπιστές του περιβάλλοντος υπό την Σύμβαση της UNECE για την Πρόσβαση στην Πληροφορία, τη Δημόσια Συμμετοχή στη Λήψη Αποφάσεων και την Πρόσβαση στη Δικαιοσύνη σε Περιβαλλοντικά Ζητήματα (Σύμβαση Άαρχους). Ο ρόλος αυτού του νέου Ειδικού Εισηγητή είναι να «λάβει μέτρα για την προστασία οποιουδήποτε ατόμου που υφίσταται ή βρίσκεται σε άμεσο κίνδυνο ποινικοποίησης, διώξεων ή παρενόχλησης για την άσκηση των δικαιωμάτων του σύμφωνα με τη Σύμβαση Άαρχους».

Διεθνής Οργάνωση Εργασίας

Σχετικά με τα εργασιακά δικαιώματα, εφόσον κάποιο δικαίωμα που προστατεύεται από μια Σύμβαση της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας (ΔΟΕ) παραβιαστεί από μια ιδιωτική εταιρεία και το κράτος δεν παρέχει επαρκή προστασία, υπάρχει δυνατότητα

⁸⁷ Σισιλιάνος, Λ.Α. [δ/νη έκδοσης], Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ερμηνεία κατ' άρθρο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017.

προσφυγής στους μηχανισμούς της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας, μέσω της οικείας οργάνωσης εργαζομένων. Η προσφυγή αυτή, ωστόσο, στρέφεται κατά του κράτους και αφορά τη μη συμμόρφωσή του με τις υποχρεώσεις του σύμφωνα με τις διεθνείς συνθήκες και συμβάσεις που έχει υπογράψει.

Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων και Ευρωπαϊκή Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης

Σε περίπτωση παραβίασης κοινωνικών ή περιβαλλοντικών δικαιωμάτων από επιχείρηση που χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων, κάθε άτομο ή οργανισμός, έστω και αν δεν επηρεάζεται άμεσα, μπορεί να υποβάλει καταγγελία στον μηχανισμό παραπόνων της Τράπεζας. Ο Μηχανισμός Παραπόνων διερευνά τη βασιμότητα των καταγγελιών και προτείνει διορθωτικά μέτρα στην εκάστοτε χρηματοδοτούμενη επιχείρηση.

Ίδιο μηχανισμό (‘Μηχανισμός Λογοδοσίας Ανεξάρτητου Έργου’) παρέχει και η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης για τις περιπτώσεις όπου εταιρείες εκτελούν έργα υποστηριζόμενα από την Τράπεζα, αλλά δεν σέβονται τις δεσμεύσεις της Τράπεζας για περιβαλλοντική και κοινωνική ευθύνη. Ο μηχανισμός εκδίδει συστάσεις για τα έργα και παρακολουθεί την υλοποίηση των συστάσεων αυτών.

4. Κατευθυντήριες Αρχές για τις Επιχειρήσεις στο πεδίο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων

α. Εισαγωγικό Πλαίσιο

Στις 16 Ιουνίου 2011, το Συμβούλιο του ΟΗΕ για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα υιοθέτησε ομόφωνα το ψήφισμα 17/4 σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις πολυεθνικές επιχειρήσεις, το οποίο ενέκρινε τις «Κατευθυντήριες Αρχές για τις Επιχειρήσεις στο πεδίο των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων» (‘Κατευθυντήριες Αρχές’).⁸⁸ Οι Αρχές εξελίχθηκαν μετά από ενδελεχείς διαβουλεύσεις του Ειδικού Αντιπροσώπου του Γενικού Γραμματέα των ΗΕ John Ruggie με διάφορες ομάδες ενδιαφερομένων όπως κυβερνήσεις, επιχειρήσεις και ΜΚΟ και δεν πρέπει να συγχέονται με τον όρο Επιχειρηματική Κοινωνική Ευθύνη (‘Corporate Social Responsibility’ (CSR)).⁸⁹

⁸⁸ Human Rights Council, Resolution, Human rights and transnational corporations and other business enterprise: A/HRC/RES/17/4, 06 July 2011.

⁸⁹ Sherman J., Beyond CSR: The Story of the UN Guiding Principles on Business and Human Rights, Corporate Responsibility Initiative, Harvard Kennedy School March 2020, Working Paper No. 71.

Οι Αρχές αποτελούν κείμενο ενδοτικού δικαίου, το οποίο θα πρέπει να ακολουθείται από τα Κράτη και τις ιδιωτικές επιχειρήσεις, και στοχεύει στην προστασία και την προώθηση διεθνώς αναγνωρισμένων ανθρωπίνων δικαιωμάτων και στην ενίσχυση της πρόσβασης σε αποτελεσματική επανόρθωση, σε περιπτώσεις παραβιάσεων. Το πεδίο εφαρμογής των Κατευθυντηρίων Αρχών, δηλαδή το ουσιαστικό δίκαιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων που προστατεύουν και προωθούν, περιλαμβάνει όλα τα διεθνώς αναγνωρισμένα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως προβλέπονται στην Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, το Διεθνές Σύμφωνο για τα Κοινωνικά, Οικονομικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα και τη Διακήρυξη του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας για τις Θεμελιώδεις Αρχές και τα Δικαιώματα στην Εργασία. Ενώ σύμφωνα με τις αρχές, η ευθύνη για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων βρίσκεται παραδοσιακά στα κράτη, ωστόσο και οι επιχειρήσεις θα πρέπει να σέβονται και να μην ενεργούν τρόπο που να οδηγεί σε αρνητικές επιπτώσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Σημαντικό είναι, ότι οι κατευθυντήριες αρχές εφαρμόζονται σε όλα τα κράτη και όλες τις επιχειρήσεις, είτε πολυεθνικές είτε άλλες, ανεξαρτήτως του μεγέθους τους, της έδρας, το πεδίο λειτουργίας τους, νομική μορφή, δομή ή ιδιοκτησιακό καθεστώς.

Οι Κατευθυντήριες Αρχές είναι βασισμένες στους τρεις πυλώνες που αναλύονται κατωτέρω:

1. Υποχρέωση του Κράτους να προστατεύει τα ανθρώπινα δικαιώματα
2. Ευθύνη των επιχειρήσεων να σέβονται τα ανθρώπινα δικαιώματα
3. Πρόσβαση σε αποκατάσταση των ατόμων που πλήττονται από παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων

β. Πρώτος Πυλώνας: Υποχρέωση του Κράτους να προστατεύει τα ανθρώπινα δικαιώματα

Οι πρώτες δέκα κατευθυντήριες αρχές αφορούν στην κρατική υποχρέωση της Προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η πρώτη Αρχή αποσαφηνίζει το καθήκον των κρατών να προστατεύουν και η δράση τους να μην έχει αρνητικές επιπτώσεις στα ανθρώπινα δικαιώματα, τόσο εντός της επικράτειάς τους, όσο και εντός της δικαιοδοσίας τους. Το καθήκον προστασίας ωστόσο αφορά επίσης την καταπάτηση ανθρωπίνων δικαιωμάτων και από τρίτα μέρη, επομένως και από ιδιωτικούς φορείς, συμπεριλαμβανομένων και των ιδιωτικών επιχειρήσεων.

Σύμφωνα με την 1^η Κατευθυντήρια Αρχή:

1. Τα κράτη οφείλουν να προστατεύουν έναντι καταπάτησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εντός της επικράτειάς τους ή/και της δικαιοδοσίας τους από

τρίτα μέρη, περιλαμβανομένων και των επιχειρήσεων. Αυτό απαιτεί την λήψη κατάλληλων μέτρων για την αποτροπή, διερεύνηση, τιμωρία και επανόρθωση για μια τέτοια καταπάτηση μέσω αποτελεσματικών πολιτικών, νομοθεσίας, κανονισμών και της εκδίκησης των αντίστοιχων υποθέσεων.

Σύμφωνα με την 1^η Αρχή, το κράτος δεν είναι καθ' αυτό υπεύθυνο για τις πράξεις ή παραλείψεις τρίτων μερών που οδηγούν σε προσβολές ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά ευθύνεται σε περιπτώσεις που παραλείπει να λάβει κατάλληλα μέτρα για να αποτρέψει, διερευνήσει, τιμωρήσει και επανορθώσει την προσβολή που συντελέστηκε από ιδιωτικό φορέα. Βρίσκεται στην γενική διακριτική ευχέρεια του κάθε κράτους το ποια μέτρα θα λάβει, ωστόσο θα πρέπει να λάβει υπόψη του το πλήρες φάσμα των διαθέσιμων μέτρων, περιλαμβανομένων πολιτικών, νομοθεσίας, κανονισμών και δικαστικών μέτρων. Σημαντικό είναι επίσης το καθήκον προώθησης του κράτους δικαίου.

Κατά τη δεύτερη Κατευθυντήρια Αρχή, “τα κράτη θα πρέπει να θέτουν καθαρά την προσδοκία ότι όλες οι επιχειρήσεις με έδρα στην επικράτειά τους ή/και στη δικαιοδοσία τους σέβονται τα ανθρώπινα δικαιώματα καθ’ όλες τις λειτουργίες τους.”

Οι Κατευθυντήριες Αρχές 3 έως 10 συγκροτούν ένα λειτουργικό πλαίσιο προκειμένου να αποσαφηνίσουν και να παρέχουν στα κράτη έναν «οδικό χάρτη» για να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις που απορρέουν από το Διεθνές Δίκαιο. Τα κράτη θα πρέπει να εφαρμόζουν, να αξιολογούν την επάρκεια και να καλύπτουν τυχόν κενά των νόμων που υποχρεώνουν τις επιχειρήσεις να σέβονται τα ανθρώπινα δικαιώματα (Κατ. Αρχή αρ. 3 α). Κατά δεύτερον, τα κράτη θα πρέπει να διασφαλίσουν ότι οι νόμοι τους, όπως το εταιρικό δίκαιο, παρέχουν τη δυνατότητα στις επιχειρήσεις να σέβονται τα ανθρώπινα δικαιώματα (Κατ. Αρχή 3 β). Τέλος, θα πρέπει να παρέχουν αποτελεσματική καθοδήγηση σε επιχειρήσεις σχετικά με τον τρόπο συμμόρφωσης προς τις σχετικές υποχρεώσεις και να τις ενθαρρύνουν ή όπου αυτό είναι απαραίτητο να απαιτούν από αυτές να επικοινωνούν τυχόν επιπτώσεις στα ανθρώπινα δικαιώματα (στοιχεία γ και δ).

Η εθνική νομοθεσία που στοχεύει στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μπορεί να είναι αρκετά διαφοροποιημένη και να περιλαμβάνει από εργασιακούς και περιβαλλοντικούς νόμους έως και νόμους που αφορούν στην ιδιωτικότητα και την καταπολέμηση της δωροδοκίας.⁹⁰ Σύμφωνα με τις Αρχές, τα κράτη θα πρέπει να αναθεωρήσουν κάθε πτυχή της εφαρμογής της νομοθεσίας αυτής, και να λάβουν

⁹⁰ UN General Assembly, Report of the Special Representative of the Secretary-General on the Issue of Human Rights and Transnational Corporations and Other Business Enterprises, John Ruggie, Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework, A/HRC/17/31, 21 Μαρτίου 2011 [SRSR report], σελ.5.

υπόψιν πιθανές ανεπάρκειες και μέτρα για τη διόρθωση τους. Τα κράτη πρέπει επίσης να αξιολογήσουν το αν το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο και οι πολιτικές τους είναι ευνοϊκές για τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Κατά την παροχή καθοδήγησης σε επιχειρήσεις, τα κράτη θα πρέπει να επισημάνουν τα αναμενόμενα αποτελέσματα και να βοηθήσουν στην υιοθέτηση βέλτιστων πρακτικών. Αυτό θα πρέπει να περιλαμβάνει κατάλληλες μεθόδους, όπως την διαδικασία δέουσας επιμέλειας για ανθρώπινα δικαιώματα (human rights due diligence) και την αποτελεσματική λήψη υπόψη συγκεκριμένων θεμάτων όπως το φύλο, η ευαλωτότητα ή η περιθωριοποίηση. Η καθοδήγηση θα πρέπει επίσης να εστιάζει στις ιδιαίτερες προκλήσεις που μπορεί να αντιμετωπίζονται από συγκεκριμένες ομάδες ατόμων όπως ιθαγενείς πληθυσμοί, γυναίκες, εθνικές ή εθνοτικές μειονότητες, θρησκευτικές και γλωσσικές μειονότητες, παιδιά, άτομα με αναπηρίες και εργαζόμενοι μετανάστες και οι οικογένειές τους.⁹¹

Η 4^η Αρχή επιβάλλει στα κράτη να λάβουν επιπρόσθετα μέτρα για να προστατεύσουν έναντι καταπάτησης ανθρωπίνων δικαιωμάτων από επιχειρήσεις που ανήκουν ή ελέγχονται από το κράτος ή οι οποίες λαμβάνουν σημαντική κρατική υποστήριξη, όπως από υπηρεσίες εξαγωγικών πιστώσεων και επίσημες ασφαλιστικές υπηρεσίες επενδύσεων ή εγγυητικές υπηρεσίες. Αξίζει να επισημανθεί ότι όταν μία επιχείρηση η οποία ελέγχεται από το ίδιο το κράτος ή της οποίας οι ενέργειες μπορούν να αποδοθούν στο κράτος και μία καταπάτηση ανθρωπίνων δικαιωμάτων έχει ήδη λάβει χώρα, τότε η ευθύνη για την σχετική παραβίαση ανήκει στο κράτος.⁹²

Η 5^η Κατευθυντήρια Αρχή ορίζει την υποχρέωση του κράτους να ασκεί επαρκή εποπτεία προκειμένου να εκπληρώνει τις διεθνείς του υποχρεώσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα όταν αυτό συμβάλλεται με επιχειρήσεις για να παρέχει υπηρεσίες που θα μπορούσαν να έχουν επίπτωση στην απόλαυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στόχος αυτής της διάταξης είναι να διασφαλίσει ότι τα κράτη, όταν αυτά παρέχουν υπηρεσίες μέσω ιδιωτικών επιχειρήσεων δεν απεκδύονται της υποχρέωσής τους για σεβασμό των ΑΔ.⁹³

Η 6^η Κατευθυντήρια Αρχή πηγαίνει ένα βήμα παραπέρα όσον αφορά στην συμπεριφορά του κράτους. Σύμφωνα με αυτήν, τα κράτη θα πρέπει να ενισχύουν το σεβασμό για τα ανθρώπινα δικαιώματα από επιχειρήσεις με τις οποίες προβαίνουν σε εμπορικές συναλλαγές. Σύμφωνα με την έκθεση του Ειδικού Αντιπροσώπου του

⁹¹ SRSR report, σελ.5-6.

⁹² SRSR report, σελ. 7.

⁹³ SRSR report, σελ.8.

Γενικού Γραμματέα των ΗΕ, το κράτος μπορεί χρησιμοποιήσει τις συμβάσεις που υπογράφει με εταιρικούς φορείς και τις διαδικασίες προμήθειας αγαθών, ως «μοναδικές ευκαιρίες» για να προωθήσει τα ανθρώπινα δικαιώματα.⁹⁴

Η Κατευθυντήρια Γραμμή Νο. 8 λειτουργεί ως γενική «ρήτρα» όσον αφορά τις πολιτικές που σχετίζονται με τα ανθρώπινα δικαιώματα και στοχεύει στον συντονισμό των δραστηριοτήτων των κάθε είδους κρατικών υπηρεσιών. Η 9^η Αρχή συμπληρώνει ότι τα κράτη πρέπει να διασφαλίζουν ότι οι πολιτικές, οι νόμοι, οι κανονισμοί και τα μέτρα τους που διέπουν την επιχειρηματική συμπεριφορά είναι συνεπή και συμβατά με τις υποχρεώσεις τους στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Τέλος, η Κατευθυντήρια Αρχή Νο. 10 επεκτείνει τις παραπάνω υποχρεώσεις των κρατών και στο πλαίσιο της δράσης τους σε διεθνές ή πολυμερές επίπεδο.

γ. Δεύτερος Πυλώνας: Ευθύνη των επιχειρήσεων να σέβονται τα ανθρώπινα δικαιώματα

Οι Κατευθυντήριες Γραμμές 11-24 αφορούν την εταιρική ευθύνη σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Η κατευθυντήρια Αρχή 11, για πρώτη φορά σε διεθνές επίπεδο ορίζει πως:

«Οι επιχειρήσεις θα πρέπει να σέβονται τα ανθρώπινα δικαιώματα. Αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να αποφεύγουν να παραβιάζουν τα ανθρώπινα δικαιώματα των άλλων και να αντιμετωπίζουν τις αρνητικές επιπτώσεις στα ανθρώπινα δικαιώματα με τις οποίες εμπλέκονται.»

Πέραν των προαναφερθεισών υποχρεώσεων των κρατών, καθώς και των υποχρεώσεων των ιδιωτικών επιχειρήσεων που απορρέουν από τα εθνικά νομικά πλαίσια, η Αρχή αυτή θέτει την εταιρική ευθύνη για σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ως ένα παγκόσμιο πρότυπο αναμενόμενης συμπεριφοράς για όλες τις επιχειρήσεις, όπου κι αν δραστηριοποιούνται.⁹⁵ Εν' αντιθέσει του όρου 'καθήκον' που χρησιμοποιήθηκε στον Πυλώνα I για την ευθύνη των κρατών, ο Πυλώνας II που σχετίζεται με τις εταιρίες χρησιμοποιεί τον όρο «ευθύνη» για να δηλώσει ότι η εταιρική ευθύνη για τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν είναι από μόνη της νομικά

⁹⁴ Η Κατευθυντήρια Αρχή νο. 7 αφορά τις εμπόλεμες περιοχές.

⁹⁵ SRSR Report σελ. 13.

δεσμευτική στο διεθνές στερέωμα, χωρίς όμως να πλήττονται οι προστατευτικές διατάξεις της εθνικής νομοθεσίας.⁹⁶

Η Κατευθυντήρια Αρχή Νο. 12 προβλέπει ότι:

"Η ευθύνη των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων να σέβονται τα ανθρώπινα δικαιώματα αναφέρεται στα διεθνώς αναγνωρισμένα ανθρώπινα δικαιώματα – κατανοούμενα, τουλάχιστον, ως αυτά που εκφράζονται στο Διεθνές Χάρτη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και τις αρχές που αφορούν τα θεμελιώδη δικαιώματα που καθορίζονται στη Διακήρυξη του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας για τα Θεμελιώδη Αρχές και Δικαιώματα στην Εργασία."

Η ευθύνη για σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ισχύει για κάθε επιχείρηση, ανεξαρτήτως μεγέθους, τομέα, λειτουργικού πλαισίου, ιδιοκτησίας και δομής, πλην όμως διαφοροποιούνται τα μέσα για την επίτευξη αυτού του στόχου, τα οποία και είναι ανάλογα του μεγέθους της εταιρίας.⁹⁷ Με απλά λόγια, όσο μεγαλύτερη είναι η εταιρεία, τόσο πιο περίπλοκα και εκτεταμένα θα είναι τα μέσα για την αντιμετώπιση και την ανίχνευση των επιπτώσεων στα ανθρώπινα δικαιώματα. Το κριτήριο της αναλογικότητας ισχύει επίσης σε σχέση με τη σοβαρότητα της επίδρασης στα ανθρώπινα δικαιώματα, όπου η σοβαρότητα θα κριθεί σύμφωνα με την κλίμακα, την έκταση και τον μη αναστρέψιμο χαρακτήρα.⁹⁸ Τέλος, οι εταιρείες αναμένεται γενικά να κινητοποιούν περισσότερους πόρους προς αυτόν τον σκοπό από τις προσωπικές επιχειρήσεις.⁹⁹

Η Κατευθυντήρια Γραμμή Νο. 13 ορίζει ότι οι επιχειρήσεις θα πρέπει να αποφεύγουν να προκαλούν ή να συμβάλλουν σε αρνητικές επιπτώσεις στα ανθρώπινα δικαιώματα μέσω των δικών τους δραστηριοτήτων και να αντιμετωπίζουν τέτοιες επιπτώσεις όταν συμβαίνουν. Η ευθύνη τους όμως επεκτείνεται και σε περιπτώσεις όπου η συμβολή τους δεν είναι άμεση, οπότε και με βάση την παράγραφο β της Αρχής 13, οι επιχειρήσεις πρέπει να επιδιώκουν να αποτρέπουν ή να μετριάσουν τις αρνητικές επιπτώσεις στα ανθρώπινα δικαιώματα που συνδέονται άμεσα με τις δραστηριότητές τους, τα προϊόντα ή τις υπηρεσίες τους μέσω των επιχειρηματικών τους σχέσεων, ακόμη και αν δεν έχουν συμβάλει σε αυτές τις επιπτώσεις. Ενώ ο όρος «ίδιες δραστηριότητες» (activities), που περιλαμβάνει ενέργειες και παραλείψεις, είναι

⁹⁶ Sherman J., Beyond CSR: The Story of the UN Guiding Principles on Business and Human Rights, Corporate Responsibility Initiative, Harvard Kennedy School March 2020, Working Paper No. 71, σελ. 9.

⁹⁷ Κατευθυντήρια Αρχή 14.

⁹⁸ SRSR Report, σελ. 13.

⁹⁹ SRSR report, σελ. 13.

αρκετά σαφής, οι «επιχειρηματικές σχέσεις» (business relations) περιλαμβάνουν σχέσεις με επιχειρηματικούς εταίρους, οντότητες στην αλυσίδα αξίας της και οποιαδήποτε άλλη μη κρατική ή κρατική οντότητα που συνδέεται άμεσα με τις επιχειρηματικές της δραστηριότητες, προϊόντα ή υπηρεσίες.¹⁰⁰

Η Αρχή 15 εξηγεί τα μέσα με τα οποία μια επιχείρηση μπορεί να δείξει τον σεβασμό της στα ανθρώπινα δικαιώματα, ήτοι:

- α) μέσω μιας πολιτικής δέσμευσης στα ανθρώπινα δικαιώματα
- β) μέσω της διαδικασίας δέουσας επιμέλειας για τα ανθρώπινα δικαιώματα και
- γ) μέσω διαδικασιών για την αποκατάσταση αρνητικών επιπτώσεων στα ανθρώπινα δικαιώματα

Σχετικά με την πολιτική δέσμευσης στα ανθρώπινα δικαιώματα, οι επιχειρήσεις θα πρέπει να υιοθετήσουν μια δήλωση πολιτικής που: α) να έχει εγκριθεί από το ανώτατο επίπεδο της επιχείρησης, β) να έχει βασιστεί σε γνωμοδοτήσεις ειδικευμένων επαγγελματιών, γ) να καθορίζει τις προσδοκίες της επιχείρησης σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα, από το προσωπικό, τους επιχειρηματικούς εταίρους και άλλα μέρη που συνδέονται άμεσα με τις λειτουργίες, τα προϊόντα ή τις υπηρεσίες της, δ) να είναι δημόσια διαθέσιμη και να επικοινωνείται εσωτερικά και εξωτερικά σε όλο το προσωπικό, τους επιχειρηματικούς εταίρους και άλλα σχετικά μέρη, ε) να αντικατοπτρίζεται στις επιχειρησιακές πολιτικές και διαδικασίες (Κατευθυντήρια Αρχή Νο 16).

Όσον αφορά τη διαδικασία δέουσας επιμέλειας για τα ανθρώπινα δικαιώματα, αυτή είναι απαραίτητη για τις επιχειρήσεις, προκειμένου να εντοπίσουν τις πληροφορίες που χρειάζονται για να κατανοήσουν τους συγκεκριμένους κινδύνους για τα ανθρώπινα δικαιώματα σε οποιαδήποτε συγκεκριμένη χρονική στιγμή και σε οποιοδήποτε συγκεκριμένο επιχειρηματικό πλαίσιο και στη συνέχεια να λάβουν αποφάσεις για τις ενέργειες στις οποίες πρέπει να προβούν προκειμένου να προληφθούν και να μετριαστούν αυτοί οι κίνδυνοι.¹⁰¹

Η Κατευθυντήρια Αρχή αρ. 17 προβλέπει:

Για να εντοπίσουν, να προλάβουν, να μετριάσουν και να λογοδοτήσουν για το πώς αντιμετωπίζουν τις αρνητικές επιπτώσεις στα ανθρώπινα δικαιώματα, οι

¹⁰⁰ SRSG Report, σελ. 15.

¹⁰¹ Βλ. γενικά CR Interpretive Guide.

επιχειρήσεις θα πρέπει να διεξάγουν δέουσα επιμέλεια σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα. Η διαδικασία θα πρέπει να περιλαμβάνει την αξιολόγηση των πραγματικών και πιθανών επιπτώσεων στα ανθρώπινα δικαιώματα, την ενσωμάτωση και την εφαρμογή των ευρημάτων, την παρακολούθηση των αντιδράσεων και την επικοινωνία του τρόπου με τον οποίο αντιμετωπίζονται οι επιπτώσεις. Η δέουσα επιμέλεια για τα ανθρώπινα δικαιώματα:

(α) Πρέπει να καλύπτει τις αρνητικές επιπτώσεις στα ανθρώπινα δικαιώματα που μπορεί να προκαλέσει ή να συμβάλει η επιχείρηση μέσω των δικών της δραστηριοτήτων, ή οι οποίες μπορεί να συνδέονται άμεσα με τις λειτουργίες, τα προϊόντα ή τις υπηρεσίες της μέσω των επιχειρηματικών της σχέσεων.

(β) Θα διαφέρει σε πολυπλοκότητα ανάλογα με το μέγεθος της επιχείρησης, τον κίνδυνο σοβαρών επιπτώσεων στα ανθρώπινα δικαιώματα και τη φύση και το πλαίσιο των λειτουργιών της.

(γ) Πρέπει να είναι συνεχής, αναγνωρίζοντας ότι οι κίνδυνοι για τα ανθρώπινα δικαιώματα μπορεί να αλλάξουν με την πάροδο του χρόνου καθώς οι λειτουργίες και το λειτουργικό πλαίσιο της επιχείρησης εξελίσσονται.”

Ο όρος «κίνδυνοι για τα ανθρώπινα δικαιώματα» πρέπει να κατανοείται ως κίνδυνοι που έχουν αρνητική επίδραση στα ανθρώπινα δικαιώματα, σε αντίθεση με τους κινδύνους για την ίδια την επιχείρηση.¹⁰²

Τέσσερα βασικά στοιχεία είναι απαραίτητα σε κάθε διαδικασία δέουσας επιμέλειας, ήτοι η αξιολόγηση των κινδύνων, η ενσωμάτωση μέτρων, η παρακολούθηση της αποτελεσματικότητας των μέτρων και η επικοινωνία των επικοινωνία του τρόπου με τον οποίο αντιμετωπίζονται οι επιπτώσεις.¹⁰³ (Κατευθυντήριες Αρχές 18-21)

Σύμφωνα με την Αρχή Νο. 18 προκειμένου να εκτιμηθούν οι κίνδυνοι για τα ανθρώπινα δικαιώματα, οι επιχειρήσεις θα πρέπει να εντοπίσουν και να αξιολογήσουν τον πραγματικό ή δυνητικό αρνητικό αντίκτυπό τους στα ανθρώπινα δικαιώματα με τα οποία μπορεί να εμπλέκονται είτε μέσω των δικών τους δραστηριοτήτων είτε ως αποτέλεσμα των επιχειρηματικών τους σχέσεων. Η σωστή τέλεση της αξιολόγησης αυτής και της δέουσας επιμέλειας συνολικά απαιτεί τη συνεργασία εκ μέρους των εταιρειών με ανεξάρτητους εξωτερικούς εμπειρογνώμονες στα ανθρώπινα δικαιώματα, καθώς και την ουσιαστική διαβούλευση με τις επηρεαζόμενες ομάδες και άλλα σχετικά ενδιαφερόμενα μέρη, ανάλογα με το μέγεθος της επιχείρησης, τη φύση και το πλαίσιο της λειτουργίας της.

¹⁰² [Corporate Responsibility to Respect Human Rights, An Interpretive Guide, UN Human Rights Office of the High Commissioner, New York and Geneva 2012, σελ. 31.](#)

¹⁰³ Ό.π., σελ. 32.

Η διαδικασία αξιολόγησης θα πρέπει να χαρτογραφήσει τον κίνδυνο επιπτώσεων στα ανθρώπινα δικαιώματα, σύμφωνα με τη σοβαρότητα και την πιθανότητά τους, προκειμένου να ιεραρχηθούν οι ενέργειες που πρέπει να αναλάβει η εταιρεία.¹⁰⁴ Η σοβαρότητα είναι ο πιο κρίσιμος παράγοντας και μπορεί να διαχωριστεί σε τρία στοιχεία: α) την κλίμακα του αντίκτυπου (σοβαρότητα), β) την έκτασή του (τον αριθμό των ανθρώπων που επηρεάζονται), γ) την επανορθώσιμη ή μη φύση του.¹⁰⁵ Ιδιαίτερη προσοχή θα πρέπει να δοθεί σε ομάδες που μπορεί να χαρακτηριστούν ως ευάλωτες, και επίσης θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι διαφορετικοί κίνδυνοι που μπορεί να αντιμετωπίσουν οι γυναίκες και οι άνδρες.¹⁰⁶ Σημειωτέον, ότι οι διαδικασίες ταυτοποίησης και αξιολόγησης θα πρέπει να πραγματοποιούνται σε τακτά χρονικά διαστήματα, ώστε να λαμβάνεται επαρκώς υπόψη το γεγονός ότι οι καταστάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων που αντιμετωπίζουν οι επιχειρήσεις είναι δυναμικές.¹⁰⁷

Σύμφωνα με τις Αρχές, ο όρος «επιχειρηματικές σχέσεις» περιλαμβάνει τις σχέσεις που έχει μια επιχείρηση με επιχειρηματικούς εταίρους και οντότητες στην αλυσίδα αξίας της, καθώς και οποιαδήποτε άλλη μη κρατική ή κρατική οντότητα που συνδέεται άμεσα με τις επιχειρηματικές της δραστηριότητες, προϊόντα ή υπηρεσίες της εταιρίας και που μέσω των δικών της δραστηριοτήτων μπορεί να βλάψει τα ανθρώπινα δικαιώματα.¹⁰⁸

Κατά την απαραίτητη επικοινωνία με τις ενδεχομένως επηρεαζόμενες ομάδες και τους ενδιαφερόμενους, απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή σε οποιαδήποτε εμπόδια—γλωσσικά, πολιτιστικά, φύλου ή άλλα—που μπορεί να αντιμετωπιστούν.¹⁰⁹ Σύμφωνα με τις αρχές, οι εταιρίες πρέπει να λαμβάνουν ιδιαίτερη μέριμνα για τις ομάδες που ενδέχεται να διατρέχουν κίνδυνο αποκλεισμού από τη διαδικασία.

Μετά την ταυτοποίηση και αξιολόγηση των πιθανών επιπτώσεων στα ανθρώπινα δικαιώματα, η εταιρία οφείλει να ενσωματώσει τα ευρήματά της στις πολιτικές και τις δραστηριότητές της. Πιο συγκεκριμένα η Κατευθυντήρια Γραμμή 19 προβλέπει ότι:

¹⁰⁴ Sherman J., *Beyond CSR*, σελ. 12.

¹⁰⁵ Sherman, 'Beyond CSR,' ό.π., σελ. 12; για το κριτήριο της σοβαρότητας της επίπτωσης δεξ επίσης την Αρχή 24.

¹⁰⁶ SRSG Report, σελ. 20.

¹⁰⁷ Ό.π.

¹⁰⁸ Corporate Responsibility to Respect Human Rights, [An Interpretive Guide](#), UN Human Rights Office of the High Commissioner, New York and Geneva 2012, σελ. 32.

¹⁰⁹ Ό.π., σελ. 44.

«Για να προληφθούν και να μετριαστούν οι αρνητικές επιπτώσεις στα ανθρώπινα δικαιώματα, οι επιχειρήσεις θα πρέπει να ενσωματώσουν τα ευρήματα από τις εκτιμήσεις επιπτώσεων σε όλες τις σχετικές εσωτερικές λειτουργίες και διαδικασίες, και να λάβουν κατάλληλα μέτρα.

(α) Η αποτελεσματική ενσωμάτωση απαιτεί ότι:

(i) Η ευθύνη για την αντιμετώπιση τέτοιων επιπτώσεων ανατίθεται στο κατάλληλο επίπεδο και λειτουργία εντός της επιχείρησης.

(ii) Η εσωτερική λήψη αποφάσεων, οι κατανομές προϋπολογισμού και οι διαδικασίες εποπτείας επιτρέπουν αποτελεσματικές αντιδράσεις σε τέτοιες επιπτώσεις.

(β) Η κατάλληλη δράση θα διαφέρει ανάλογα με:

(i) Εάν η επιχείρηση προκαλεί ή συμβάλλει σε μια αρνητική επίδραση, ή εάν εμπλέκεται μόνο επειδή η επίδραση συνδέεται άμεσα με τις λειτουργίες, τα προϊόντα ή τις υπηρεσίες της μέσω μιας επιχειρηματικής σχέσης·

(ii) Το βαθμό της επιρροής της στην αντιμετώπιση της αρνητικής επίδρασης.»

Η σωστή ενσωμάτωση του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε όλες τις επιχειρηματικές πρακτικές είναι υψίστης σημασίας και συμπεριλαμβάνει την ανάθεση ευθυνών για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων στο κατάλληλο επίπεδο και λειτουργία καθώς και την ανάπτυξη μιας διαδικασίας εποπτείας.¹¹⁰

Ενώ οι πιθανές αρνητικές επιπτώσεις στα ανθρώπινα δικαιώματα θα πρέπει να αποτρέπονται ή να μετριαζονται μέσω της οριζόντιας ενσωμάτωσης των ευρημάτων σε όλη την επιχείρηση, οι πραγματικές επιπτώσεις υπόκεινται σε αποκατάσταση.¹¹¹ Η επιλογή της κατάλληλης δράσης εξαρτάται από τον τύπο ευθύνης και τη σύνδεση της επιχειρηματικής δραστηριότητας με την εκάστοτε επίπτωση στα ανθρώπινα δικαιώματα. Πιο συγκεκριμένα, οι Αρχές διακρίνουν μεταξύ επιχειρηματικής δραστηριότητας που αποτελεί το «αίτιο» της αρνητικής επίπτωσης στα ανθρώπινα δικαιώματα, αυτής που «συμβάλλει» στην αρνητική επίπτωση, και αυτής που «συνδέεται άμεσα» με την επίπτωση μέσω των επιχειρηματικών σχέσεων.

¹¹⁰ UN Global Compact, [The Ten principles of the UN Global Compact, Principle One: Human Rights](#).

¹¹¹ SRSG Report, σελ. 21.

Όταν η επιχειρηματική εμπλοκή περιλαμβάνει την πρόκληση ή τη συμβολή σε αρνητικές επιπτώσεις, τότε η συμμόρφωση με τις Αρχές απαιτεί τη διακοπή, την πρόληψη και την αποχή από σχετικές ενέργειες. Όταν η εμπλοκή αφορά επιχειρηματικές ενέργειες, προϊόντα ή υπηρεσίες που συνδέονται άμεσα με επιπτώσεις στα ανθρώπινα δικαιώματα μέσω μιας επιχειρηματικής σχέσης, τότε η κατάλληλη δράση θα είναι αποτέλεσμα πολλών παραγόντων, όπως η επιρροή της επιχείρησης πάνω στην εν λόγω οντότητα, πόσο κρίσιμη είναι η σχέση για την επιχείρηση, η σοβαρότητα της κακοποίησης και αν η διακοπή της σχέσης με την ίδια την οντότητα θα είχε αρνητικές συνέπειες για τα ανθρώπινα δικαιώματα.¹¹² «Επιρροή» της επιχείρησης πάνω σε μια άλλη επιχειρηματική οντότητα σημαίνει την ικανότητα της εταιρείας να επηρεάζει τη συμπεριφορά της έτερης οντότητας προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση.¹¹³

Τα επόμενα βήματα της διαδικασίας δέουσας επιμέλειας είναι η παρακολούθηση και η επικοινωνία. Σύμφωνα με την Κατευθυντήρια Αρχή Νο. 20, η παρακολούθηση αναφέρεται στην αποτελεσματικότητα των προσπαθειών της εταιρείας να αντιμετωπίσει τις αναγνωρισμένες επιπτώσεις στα ανθρώπινα δικαιώματα, βάσει ποιοτικών και ποσοτικών δεικτών.¹¹⁴

Όσο για την επικοινωνία, σύμφωνα με την 21η Αρχή, οι επιχειρήσεις θα πρέπει να είναι έτοιμες να επικοινωνούν εξωτερικά τους τρόπους με τους οποίους αντιμετωπίζουν τις επιπτώσεις στα ανθρώπινα δικαιώματα, κάτι που είναι κρίσιμο για τη διαφάνεια και την περαιτέρω λογοδοσία της εταιρείας. Η επικοινωνία αυτή θα πρέπει να είναι κατάλληλη και προσβάσιμη, δηλαδή η μορφή και η συχνότητα της επικοινωνίας θα πρέπει να αντικατοπτρίζει τη φύση και τη σοβαρότητα των επιπτώσεων της επιχείρησης στα ανθρώπινα δικαιώματα και να είναι προσβάσιμη στο κοινό στο οποίο απευθύνεται. Επίσης, η επικοινωνία και πληροφόρηση θα πρέπει να παρέχει επαρκείς πληροφορίες, ώστε τα ενδιαφερόμενα μέρη να μπορούν να αξιολογήσουν αν η αντίδραση της επιχείρησης στην εκάστοτε επίπτωση στα ανθρώπινα δικαιώματα είναι επαρκής. Τέλος, η επικοινωνία δεν πρέπει να δημιουργεί πρόσθετους κινδύνους για τα ενδιαφερόμενα μέρη, το προσωπικό ή να υπονομεύει τις νόμιμες απαιτήσεις εμπορικής εμπιστευτικότητας.

Κεντρικό ζήτημα της υποχρέωσης επικοινωνίας είναι η ποσότητα της πληροφορίας που η εταιρεία θα πρέπει να δημοσιεύσει. Η 21^η Αρχή δεν απαιτεί από μια επιχείρηση να αποκαλύπτει δημόσια όλα τα ζητήματα που εντοπίζονται στην συνεχιζόμενη

¹¹² SRSG Report σελ. 21-22 για ορισμό της έννοιας “crucial product or service”.

¹¹³ SRSG Report, σελ. 22.

¹¹⁴ Sherman, ‘Beyond CSR,’ σελ. 14.

αξιολόγηση της επίδρασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ούτε συνεπάγεται αποκαλύψεις νόμιμα εμπιστευτικών εμπορικών πληροφοριών, πληροφοριών που προστατεύονται νομικά, ή αποκαλύψεις που θα μπορούσαν να θέσουν σε κίνδυνο τους ενδιαφερόμενους. Όμως, θα πρέπει να είναι σε θέση να επικοινωνεί τις γενικές προσεγγίσεις της για την αντιμετώπιση των κινδύνων που σχετίζονται με τα ανθρώπινα δικαιώματα και, ανάλογα με την κατάσταση, μπορεί να περιλαμβάνει μια συγκεκριμένη απάντηση σε ένα ζήτημα ανθρωπίνων δικαιωμάτων που αντιμετωπίζει.¹¹⁵ Σε κάθε περίπτωση, η επικοινωνία εκ μέρους της εταιρείας θα πρέπει να είναι ανάλογη της σοβαρότητας και της έκτασης της αρνητικής επίπτωσης στα ανθρώπινα δικαιώματα, θα πρέπει να ταιριάζει με τον σκοπό και να είναι προσαρμοσμένη στον αποδέκτη της.

Σε περίπτωση που μια εταιρεία, ενώ εφάρμοσε βέλτιστες πρακτικές και πολιτικές, προκάλεσε ή συνέβαλε σε μια μη προβλέψιμη ή μη αποτρέψιμη επίδραση στα ανθρώπινα δικαιώματα, τότε, σύμφωνα με την Αρχή Νο. 22, οφείλει να παρέχει ή να συνεργαστεί για την αποκατάσταση των επιπτώσεων μέσω νόμιμων διαδικασιών. Η αποκατάσταση μπορεί να γίνει είτε από την εταιρεία είτε σε συνεργασία με άλλους φορείς, και το περιεχόμενό της εξαρτάται από τον τύπο ευθύνης και τη σύνδεση της επιχειρηματικής δραστηριότητας με την εκάστοτε επίπτωση στα ανθρώπινα δικαιώματα. Με άλλα λόγια, η αποκατάσταση διαφέρει ανάλογα με το αν η εταιρεία προκάλεσε, συνέβαλε ή ήταν συνδεδεμένη με την αρνητική επίπτωση στα ανθρώπινα δικαιώματα.

Τέλος, σύμφωνα με την Αρχή Νο. 23, οι επιχειρήσεις θα πρέπει να συμμορφώνονται με όλους τους εφαρμοστέους κανόνες νόμους και να σέβονται τα διεθνώς αναγνωρισμένα ανθρώπινα δικαιώματα, οπουδήποτε κι αν δραστηριοποιούνται, ακόμα και σε περιπτώσεις όπου το νομικό πλαίσιο, της χώρας στην οποία δραστηριοποιούνται, αρκείται σε μειωμένη προστασία.

Η ίδια Αρχή ορίζει ότι οι σοβαρές παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως ζήτημα νομικής συμμόρφωσης από την επιχείρηση. Ορισμένα περιβάλλοντα λειτουργίας, όπως περιοχές που πλήττονται από συγκρούσεις, ενδέχεται να αυξάνουν τους κινδύνους εμπλοκής των επιχειρήσεων σε σοβαρές παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων που διαπράττονται από άλλους φορείς, όπως τα σώματα ασφαλείας. Οι επιχειρήσεις θα πρέπει να αντιμετωπίζουν αυτόν τον κίνδυνο ως ζήτημα συμμόρφωσης με τη νομοθεσία, δεδομένου της δυνητικής νομικής ευθύνης των εταιρειών που προκύπτει από εξωεδαφικές αστικές αγωγές και από την ενσωμάτωση των διατάξεων του Καταστατικού της Ρώμης του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου σε δικαιοδοσίες που προβλέπουν ποινική ευθύνη για τις εταιρείες. Επιπλέον, τα

¹¹⁵ Corporate Responsibility to Respect Human Rights, An Interpretive Guide, σελ. 22.

διευθυντικά στελέχη, οι αξιωματούχοι και οι εργαζόμενοι των εταιρειών ενδέχεται να υπόκεινται σε ατομική ευθύνη για πράξεις που συνιστούν σοβαρές καταπατήσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Σε σύνθετα περιβάλλοντα όπως αυτά, οι επιχειρήσεις θα πρέπει να διασφαλίζουν ότι δεν επιδεινώνουν την κατάσταση.

Τέλος, η Κατευθυντήρια Γραμμή Νο. 24 αναγνωρίζει ότι μια εταιρεία συνήθως δεν δύναται να αντιμετωπίσει ταυτόχρονα όλες τις αρνητικές επιπτώσεις και ορίζει ότι κατά προτεραιότητα πρέπει να αντιμετωπιστούν εκείνες που είναι πιο σοβαρές ή όπου η καθυστερημένη αντίδραση θα τις καθιστούσε μη αναστρέψιμες.

δ. Τρίτος Πυλώνας: Πρόσβαση στη Δικαιοσύνη και την Επανόρθωση

Ο τρίτος πυλώνας των Κατευθυντήριων Αρχών αναγνωρίζει τη σημασία της πρόσβασης στη δικαιοσύνη για τη διεκδίκηση και πραγμάτωση των δικαιωμάτων και αναλύει τις κρατικές και εταιρικές υποχρεώσεις σε σχέση με αυτή. Προβλέπει πρόσβαση στην επανόρθωση για παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τόσο μέσω κρατικών δικαστικών και μη δικαστικών μηχανισμών, όσο και μέσω εταιρικών, επιχειρηματικών και πολυμερών μηχανισμών.

Η Κατευθυντήρια Αρχή Νο. 25 ορίζει ότι

«Ως μέρος του καθήκοντός τους να προστατεύουν από τις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που σχετίζονται με τις επιχειρήσεις, τα Κράτη πρέπει να λάβουν κατάλληλα μέτρα για να διασφαλίσουν, μέσω δικαστικών, διοικητικών, νομοθετικών ή άλλων κατάλληλων μέσων, ότι όταν τέτοιες παραβιάσεις συμβαίνουν εντός της επικράτειας και/ή της δικαιοδοσίας τους, οι επηρεαζόμενοι έχουν πρόσβαση σε αποτελεσματική αποκατάσταση.»

Σύμφωνα με την ως άνω αρχή, η αποκατάσταση της βλάβης στα ανθρώπινα δικαιώματα μπορεί να περιλαμβάνει απολογίες, επαναφορά στην πρότερη κατάσταση, αποκατάσταση, χρηματική ή μη χρηματική αποζημίωση, ποινικές ή διοικητικές κυρώσεις, καθώς και εγγυήσεις μη επανάληψης. Οι διαδικασίες για την παροχή αποκατάστασης θα πρέπει να είναι αμερόληπτες, προστατευμένες από τη διαφθορά και ελεύθερες από πολιτικές ή άλλες απόπειρες να επηρεάσουν το αποτέλεσμα.

Σε επίπεδο διαδικαστικό, οι μηχανισμοί που μπορούν να χρησιμοποιηθούν είναι κρατικές ή μη κρατικές, δικαστικές ή μη δικαστικές διαδικασίες μέσω των οποίων μπορούν να κατατεθούν καταγγελίες σχετικά με παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων που σχετίζονται με επιχειρήσεις και να ζητηθεί αποκατάσταση της βλάβης. Παραδείγματα κρατικών μηχανισμών αποτελούν τα πολιτικά, ποινικά ή εργατικά δικαστήρια, τα Εθνικά Σημεία Επαφής σύμφωνα με τις Κατευθυντήριες

Γραμμές για τις Πολυεθνικές Επιχειρήσεις του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης, ο θεσμός του Συνηγόρου του Πολίτη και τα διάφορα κρατικά γραφεία αρμόδια για την παραλαβή καταγγελιών. Σε σχέση με αυτούς τους μηχανισμούς, τα κράτη θα πρέπει να λάβουν τα κατάλληλα μέτρα για να διασφαλίσουν την αποτελεσματικότητά τους, ήτοι την αμεροληψία, την ακεραιότητα και την ικανότητα να παρέχουν δίκαιη διαδικασία αλλά και να μειώσουν τα νομικά, πρακτικά και άλλα σχετικά εμπόδια που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε άρνηση της πρόσβασης στην αποκατάσταση.¹¹⁶

Στα νομικά εμπόδια συγκαταλέγονται η νομική μέθοδος καταλογισμού της εταιρικής ευθύνης ή η μειωμένη προστασία ευάλωτων ομάδων, όπως οι μετανάστες ή οι ιθαγενείς. Στα πρακτικά και διαδικαστικά εμπόδια συγκαταλέγονται το υψηλό κόστος κατάθεσης αγωγών, η ελλιπής νομική βοήθεια, η έλλειψη επαρκών πόρων και εξειδίκευσης στους αρμόδιους δικαστικούς λειτουργούς και άλλα.

Κατά συνέπεια, η διασφάλιση της αποτελεσματικότητας των δικαστικών μηχανισμών μπορεί να περιλαμβάνει πολιτικές για την προώθηση και προστασία της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης, διασφαλίζοντας ότι τα δικαστήρια χρηματοδοτούνται επαρκώς, διασφαλίζοντας κατάλληλες ρυθμίσεις ώστε να επιτρέπεται στις αρχές επιβολής του νόμου, τους δικαστές και το λοιπό σχετικό δικαστικό προσωπικό να ζητούν βοήθεια σε διασυννοριακές υποθέσεις ή να επενδύουν στη συνεχιζόμενη επαγγελματική ανάπτυξη για δικηγόρους και δικαστές ώστε να ευαισθητοποιηθούν σχετικά με τα διεθνή, περιφερειακά και εγχώρια πρότυπα που αφορούν τις επιχειρήσεις και τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις ευκαιρίες για την προώθηση της λογοδοσίας των επιχειρήσεων και της πρόσβασης σε αποκατάσταση για τα επηρεαζόμενα μέρη.¹¹⁷

Κατά την Κατευθυντήρια Αρχή Νο. 27, τα κράτη θα πρέπει επίσης να παρέχουν αποτελεσματικούς και κατάλληλους μη δικαστικούς μηχανισμούς καταγγελίας, παράλληλα με τους δικαστικούς μηχανισμούς, ως μέρος ενός ολοκληρωμένου κρατικού συστήματος για την αποκατάσταση των παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που σχετίζονται με τις επιχειρήσεις. Δεδομένου ότι η προσφυγή των ατόμων στο δικαστήριο δεν αποτελεί πάντοτε την ευνοϊκότερη επιλογή ή μπορεί να είναι πολύ

¹¹⁶ Κατευθυντήρια Αρχή Νο. 26.

¹¹⁷ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, *Access to Remedy in Cases of Human Rights Abuse, An Interpretive Guide*, 2024, σελ. 28; Για λεπτομερείς πληροφορίες σχετικά με τα κριτήρια που έχουν τεθεί για έναν αποτελεσματικό δικαστικό μηχανισμό, Βλ. επίσης UN General Assembly, *Improving accountability and access to remedy for victims of business-related human rights abuse*, Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights, A/HRC/32/19, 10 Μαΐου 2016.

χρονοβόρα,¹¹⁸ οι δικαστικοί μηχανισμοί θα πρέπει να συμπληρώνονται με νομοθετικούς, διοικητικούς και άλλους εξωδικαστικούς μηχανισμούς

Τέτοιοι, εξωδικαστικοί μηχανισμοί αποτελούν η Επιθεώρηση Εργασίας, η Περιβαλλοντική Υπηρεσία, ο Συνήγορος του Καταναλωτή, οι Εθνικοί Θεσμοί Προστασίας Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, τα Γραφεία Διαμεσολαβητών, όπως για παράδειγμα ο Διαμεσολαβητής για την Ισότητα, στη Σουηδία, και άλλα.

Επίσης, σύμφωνα με την Κατευθυντήρια Αρχή Νο. 28, τα κράτη θα πρέπει να εξετάζουν τρόπους για να διευκολύνουν την πρόσβαση σε μη κρατικούς μηχανισμούς καταγγελιών. Οι μηχανισμοί αυτοί διακρίνονται σε μηχανισμούς καταγγελιών-παραπόνων σε επιχειρησιακό επίπεδο και σε μηχανισμούς του εκάστοτε οικονομικού τομέα δραστηριότητας, ή σε πολυμερείς συνεργατικούς μηχανισμούς.

Οι μηχανισμοί καταγγελιών σε επιχειρησιακό επίπεδο, οι οποίοι λειτουργούν από τις επιχειρήσεις, πρέπει να είναι προσβάσιμοι απευθείας σε άτομα και κοινότητες που ενδέχεται να επηρεαστούν αρνητικά από μια επιχειρηματική οντότητα, ανεξαρτήτως του αν έχουν πρώτα χρησιμοποιήσει άλλους κρατικούς μηχανισμούς ή όχι, οι πολυμερείς και συνεργατικοί μηχανισμοί ιδρύονται από επιχειρήσεις του ίδιου τομέα, σε συνεργασία με άλλους φορείς, και βασίζονται σε κώδικες δεοντολογίας, πρότυπα απόδοσης ή παγκόσμιες συμφωνίες-πλαίσια.

Τέτοιες συνεργατικές πρωτοβουλίες θα πρέπει να διασφαλίζουν την ύπαρξη αποτελεσματικών μηχανισμών μέσω των οποίων τα επηρεαζόμενα μέρη ή οι νόμιμοι εκπρόσωποί τους μπορούν να εκφράσουν τις ανησυχίες τους όταν πιστεύουν ότι οι δεσμεύσεις αυτές δεν έχουν εκπληρωθεί, να διασφαλίζουν τη λογοδοσία και να βοηθούν στην αποκατάσταση των αρνητικών επιπτώσεων στα ανθρώπινα δικαιώματα.

Τα κράτη ενθαρρύνονται από τις Κατευθυντήριες Αρχές των ΗΕ να διευκολύνουν την πρόσβαση σε τέτοιους μηχανισμούς, π.χ. με την θέσπιση ενός ευνοϊκού νομικού περιβάλλοντος και με την χάραξη αντίστοιχων ευνοϊκών δημόσιων πολιτικών, διασφαλίζοντας ότι οι κάτοχοι των δικαιωμάτων δεν αντιμετωπίζουν τον φόβο αντιποίνων, βοηθώντας τους ενδιαφερόμενους να εντοπίσουν και να κάνουν χρήση τέτοιων μηχανισμών ή να λάβουν δράση προκειμένου να διασφαλίσουν ότι αυτοί οι μηχανισμοί παρέχουν ικανοποιητικές και κατάλληλες επανορθώσεις.¹¹⁹

¹¹⁸ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Access to Remedy in Cases of Human Rights Abuse, An interpretive Guide, 2024, σελ.51.

¹¹⁹ Ό.π., σελ.65.

Σύμφωνα με την Κατευθυντήρια Αρχή Νο 31 οι ως άνω μηχανισμοί αυτοί θα πρέπει να πληρούν κάποια εχέγγυα αποτελεσματικότητας και πιο συγκεκριμένα θα πρέπει να είναι:

- Αποδεκτοί (legitimate): να δημιουργούν εμπιστοσύνη στις ομάδες ενδιαφερομένων στις οποίες απευθύνονται και να είναι υπεύθυνοι για την δίκαια διεξαγωγή των διαδικασιών καταγγελίας.
- Προσβάσιμοι: να είναι γνωστοί σε όλες τις ομάδες ενδιαφερομένων στις οποίες απευθύνονται και να παρέχουν επαρκή βοήθεια για αυτούς που μπορεί να αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα εμπόδια στην πρόσβαση.
- Προβλέψιμοι: να παρέχουν μία σαφή και γνωστή διαδικασία με ένα ενδεικτικό χρονικό πλαίσιο για κάθε στάδιο και σαφήνεια στους διαθέσιμους τύπους διαδικασιών και αποτελεσμάτων, καθώς και μέσα παρακολούθησης της εφαρμογής.
- Δίκαιοι (Equitable): να διασφαλίζουν ότι τα εμπλεκόμενα μέρη έχουν εύλογη πρόσβαση σε πηγές πληροφόρησης, συμβουλές και τεχνογνωσία, που είναι απαραίτητες για τη συμμετοχή σε μία διαδικασία καταγγελίας με δίκαιους όρους πληροφόρησης και σεβασμού
- Διαφανείς: να ενημερώνουν τα εμπλεκόμενα μέρη για την πρόοδο της διαδικασίας και να παρέχουν επαρκείς πληροφορίες για την απόδοση του μηχανισμού, προκειμένου να χτίσουν εμπιστοσύνη για την αποτελεσματικότητά του και την εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος που διακυβεύεται
- Συμβατοί με τα δικαιώματα: να διασφαλίζουν ότι τα αποτελέσματα και τα μέτρα επανόρθωσης συμφωνούν με τα διεθνώς αναγνωρισμένα ανθρώπινα δικαιώματα
- Να αποτελούν πηγές διαρκούς εκμάθησης: συλλέγοντας τις απαραίτητες καλές πρακτικές να βελτιώνουν τον εκάστοτε μηχανισμό και να προλαμβάνουν μελλοντικές καταγγελίες και ζημίες.

5. Ευρωπαϊκή οδηγία για τη δέουσα επιμέλεια ως προς την εταιρική βιωσιμότητα

α. Εισαγωγή

Η Οδηγία για την Εταιρική Βιωσιμότητα και την Δέουσα Επιμέλεια¹²⁰ (στο εξής CSDDD ή απλώς «η οδηγία»), τέθηκε σε εφαρμογή στις 25 Ιουλίου 2024. Στόχος της Οδηγίας είναι να προάγει τη βιώσιμη και υπεύθυνη εταιρική συμπεριφορά στις λειτουργίες των εταιρειών και σε όλη την παγκόσμια αλυσίδα αξίας τους. Οι νέοι κανόνες θα διασφαλίσουν ότι οι εταιρείες, που εμπíπτουν στο πεδίο εφαρμογής της, θα εντοπίζουν

¹²⁰ Directive (EU) 2024/1760 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on corporate sustainability due diligence and amending Directive (EU) 2019/1937 and Regulation (EU) 2023/2859.

και θα αντιμετωπίζουν τις αρνητικές επιπτώσεις που προκαλούν στα ανθρώπινα δικαιώματα και το περιβάλλον, εντός και εκτός Ευρώπης.¹²¹

Προκειμένου να επιτύχει αυτούς τους σκοπούς, η οδηγία θεσπίζει ένα γενικό πλαίσιο για την δέουσα επιμέλεια σχετικά με τη βιωσιμότητα για πολύ μεγάλες εταιρείες με έδρα είτε εντός της Ε.Ε., είτε εκτός Ε.Ε, των οποίων ο καθαρός κύκλος εργασιών στην Ε.Ε. υπερβαίνει κάποιο ποσό.¹²² Τα κράτη μέλη της ΕΕ υποχρεώνονται σύμφωνα με την οδηγία να διασφαλίσουν ότι εταιρείες οι οποίες υπερβαίνουν ένα συγκεκριμένο αριθμό εργαζομένων καθώς και ένα καθορισμένο ύψος κύκλου εργασιών και δραστηριοποιούνται στην ΕΕ, υποχρεούνται στην άσκηση δέουσας επιμέλειας (due diligence) βάσει κινδύνου όσον αφορά τα ανθρώπινα δικαιώματα και το περιβάλλον.¹²³ Αυτή η διαδικασία ευθυγραμμίζεται σε μεγάλο βαθμό με την διαδικασία δέουσας επιμέλειας που περιγράφεται στις Κατευθυντήριες Αρχές των Ηνωμένων Εθνών για τις Επιχειρήσεις και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, στις οποίες η οδηγία κάνει ρητή αναφορά.¹²⁴ Η εν λόγω οδηγία εντάσσεται στο σχέδιο δράσης της ΕΕ για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη δημοκρατία 2020-2024, προτεραιότητα του οποίου είναι η ενίσχυση της δέσμευσης της Ένωσης για την ενεργό εφαρμογή των κατευθυντήριων αρχών των Ηνωμένων Εθνών για τις επιχειρήσεις και τα ανθρώπινα δικαιώματα.¹²⁵

- Επίπεδο εναρμόνισης

Η οδηγία αυτή έρχεται να εμπλουτίσει τυχόν υπάρχουσες εθνικές διατάξεις για τη δέουσα επιμέλεια, και τα κράτη είναι ελεύθερα να εισάγουν αυστηρότερες ή ειδικότερες διατάξεις με σκοπό την πληρέστερη προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

¹²¹ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, [Corporate sustainability due diligence](#).

¹²² Τομεακοί νόμοι της Ε.Ε. που επιδιώκουν τους ίδιους στόχους αλλά οι οποίοι θέτουν ευρύτερες ή πιο συγκεκριμένες υποχρεώσεις αντικαθιστούν τις γενικές απαιτήσεις της οδηγίας σε περίπτωση σύγκρουσης (άρθρο 1 παρ. 3 της Οδηγίας).

¹²³ Άρθρο 5 παρ. 1 της οδηγίας.

¹²⁴ Αιτιολογική σκέψη 5 της οδηγίας.

¹²⁵ Επιπρόσθετα, η οδηγία παραπέμπει στην υπάρχουσα νομοθεσία για συγκεκριμένα ζητήματα. Για παράδειγμα, σχετικά με την δημόσια κοινοποίηση για την δέουσα επιμέλεια, η οδηγία βασίζεται στα καθήκοντα αναφοράς υπό το καθεστώς της Οδηγίας CSRD και με αυτόν τον τρόπο αποφεύγει επαναλήψεις του πεδίου εφαρμογής των δύο συνόλων κανόνων. EU Commission, [Directive on Corporate Sustainability Due Diligence Frequently asked questions](#), σελ. 6.

β. Προσωπικό Πεδίο εφαρμογής

Σύμφωνα με το τελικό κείμενο της οδηγίας, το οποίο υιοθετήθηκε τον Απρίλιο του 2024, οι διατάξεις της οδηγίας βρίσκουν εφαρμογή σε πολύ μεγάλες εταιρείες. Έτσι, η οδηγία εφαρμόζεται όταν η εκάστοτε εταιρεία με έδρα σε κράτος μέλος της ΕΕ απασχολεί πάνω από 1000 εργαζόμενους και έχει καθαρό κύκλο εργασιών πάνω από 450 000 000 Ευρώ (ά. 2 παρ. 1 στοιχείο α). Συμπεριλαμβάνει επίσης εταιρείες με έδρα εκτός της ΕΕ οι οποίες έχουν καθαρό κύκλο εργασιών από 450 000 000 Ευρώ στην ΕΕ (Άρθρο 2 παρ. 2 στοιχείο α).¹²⁶ Οι ελληνικές εταιρίες, οι οποίες συμπεριλαμβάνονται στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας, ανέρχονται σε τριάντα, κατά το διάστημα συγγραφής της αναφοράς, όμως, όπως περιγράφεται στην επόμενη σελίδα, σταδιακά το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας επεκτείνεται και θα συμπεριλάβει πολύ περισσότερες εταιρίες.

Επίσης, κατά τα ά. 2 παρ. 1 β) και παρ.2 β) η οδηγία αυτή βρίσκει εφαρμογή, ακόμα και όταν η εταιρεία δεν συμπλήρωσε τα όρια που αναφέρονται παραπάνω (ά. 2 παρ. 1 α και παρ. 1 β), αλλά είναι η τελική μητρική εταιρεία ενός ομίλου που συμπληρώνει αυτά τα όρια. Τέλος, στους ίδιους κανόνες υπόκεινται και εταιρείες που έχουν συνάψει ή είναι τελικές εταιρείες ομίλου που έχει συνάψει συμφωνίες δικαιόχρησης ή παραχώρησης άδειας εκμετάλλευσης στην Ένωση έναντι δικαιωμάτων εκμετάλλευσης με ανεξάρτητες τρίτες εταιρείες και τα εν λόγω δικαιώματα υπερβαίνουν 22 500 000 Ευρώ και υπό την προϋπόθεση ότι η εταιρεία είχε, ή είναι η τελική μητρική εταιρεία ομίλου που είχε, καθαρό παγκόσμιο κύκλο εργασιών άνω των 80 000 000 Ευρώ (Α. 2 παρ. 1 γ) και παρ. 2 γ).

Κατά τον υπολογισμό του κρίσιμου για την εφαρμογή της Οδηγίας αριθμού εργαζομένων της εταιρείας, οι εργαζόμενοι μερικής απασχόλησης εξισώνονται με αυτούς υπό καθεστώς πλήρους απασχόλησης (άρθρο 2 παρ. 4). Επίσης σύμφωνα με την ίδια παράγραφο του ά. 2, εργαζόμενοι μέσω εταιρείας προσωρινής απασχόλησης καθώς και άλλης άτυπης μορφής απασχόλησης εργαζόμενοι, συμπεριλαμβάνονται στον υπολογισμό του αριθμού των εργαζομένων με τον ίδιο τρόπο όπως εάν απασχολούνταν άμεσα από την εταιρεία για το ίδιο χρονικό διάστημα, εφόσον πληρούν τα κριτήρια για

¹²⁶ Σύμφωνα με το άρθρο 36 παρ. 2 (β), η Έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τους στόχους της οδηγίας, η οποία θα πρέπει να έχει υποβληθεί έως τις 26 Ιουλίου του 2030, θα πρέπει να αξιολογήσει μεταξύ άλλων εάν τα όρια στον αριθμό των εργαζομένων και τον καθαρό κύκλο εργασιών που ορίζονται στο άρθρο 2 χρήζουν αναθεώρησης και αν πρέπει να υιοθετηθεί ιδιαίτερη τομεακή προσέγγιση σε τομείς υψηλού κινδύνου.

τον καθορισμό του καθεστώτος εργαζομένου που έχει θεσπίσει το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.¹²⁷

Η προθεσμία για την μεταφορά της οδηγίας στο εθνικό δίκαιο είναι η 26^η Ιουλίου 2026. Οι διατάξεις θα εφαρμοστούν σταδιακά σε όλο και περισσότερες εταιρείες έως αυτές με κατώφλι τον ως άνω αριθμό εργαζομένων και καθαρού κύκλου εργασιών σε βάθος πενταετίας, ως εξής:

- Σε 3 έτη, οι εθνικοί νόμοι οι οποίοι θα μεταφέρουν την οδηγία στο εθνικό δίκαιο θα εφαρμόζονται σε εταιρείες με 5000 υπαλλήλους και κύκλο εργασιών τα 1,5 δις ευρώ.
- Σε 4 έτη σε εταιρείες με 3000 εργαζομένους και καθαρό κύκλο εργασιών τα 900 εκ. ευρώ.
- Σε 5 έτη σε εταιρείες με πάνω από 1000 εργαζομένους και καθαρό κύκλο εργασιών τα 450 000 000 ευρώ.¹²⁸

Σημαντικό είναι να τονιστούν οι πιθανές επιπτώσεις της οδηγίας για τις **Μικρές και Μεσαίες Επιχειρήσεις (ΜΜΕ)**. Ενώ αυτές δεν εμπίπτουν άμεσα στις ρυθμίσεις της και επομένως δεν έχουν υποχρεώσεις σύμφωνα με αυτήν, ωστόσο, μπορούν να επηρεαστούν ως άμεσοι ή έμμεσοι επιχειρηματικοί εταίροι στις αλυσίδες δραστηριοτήτων μεγαλύτερων εταιρειών οι οποίες εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας. Φερ' ειπείν μπορεί να τους ζητηθεί ως τέτοιες να συλλέξουν και να παρέχουν πληροφορίες για αρνητικές επιπτώσεις που έλαβαν ή μπορεί να λάβουν χώρα και να τις αντιμετωπίσουν σε ευθυγράμμιση με τις υποχρεώσεις της εταιρείας η οποία εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας.¹²⁹ Προκειμένου να ελαχιστοποιηθούν οι συνέπειες για τις ΜΜΕ, η οδηγία περιέχει διατάξεις που αφενός τις υποστηρίζουν και αφετέρου αποτρέπουν ενδεχόμενη μετακύλιση της υποχρέωσης των μεγάλων εταιρειών, αποδεκτών των κανόνων της οδηγίας. Επίσης, συγκεκριμένη αρωγή θα παρασχεθεί στις ΜΜΕ για να βοηθηθούν στην ενσωμάτωση των λογικών βιωσιμότητας στην επιχειρηματική τους λειτουργία, όπως πληροφορίες και

¹²⁷ Σημειώνεται ότι οι μητρικές εταιρείες που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της παρούσας οδηγίας έχουν τη δυνατότητα να εκπληρώνουν τις υποχρεώσεις που ορίζονται στα άρθρα 7 έως 11 και στο άρθρο 22 για λογαριασμό εταιρειών που είναι θυγατρικές αυτών των μητρικών εταιρειών και εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της παρούσας οδηγίας, εάν αυτό διασφαλίζει αποτελεσματική συμμόρφωση.

¹²⁸ Α. 37 της οδηγίας.

¹²⁹ EU Commission, CSDDD, FAQ, σελ. 8.

καθοδήγηση σχετική με τα μέτρα δέουσας επιμέλειας, παροχή αντίστοιχων εργαλείων και εκπαίδευση σχετικά με τη δημιουργία δυνατοτήτων (capacity building).¹³⁰

- Χρηματοοικονομικά ιδρύματα

Ο χρηματοοικονομικός τομέας εμπίπτει μερικώς στις διατάξεις της οδηγίας, ήτοι τα χρηματοοικονομικά ιδρύματα απαιτείται να ασκούν δέουσα επιμέλεια στις δικές τους επιχειρηματικές δραστηριότητες και στην δική τους εφοδιαστική αλυσίδα, αλλά δεν υπάρχει απαίτηση να λαμβάνουν υπόψη τις επιπτώσεις των επενδύσεων, δανείων, ασφαλιστικών ή άλλων χρηματοοικονομικών υπηρεσιών. Το θέμα αυτό έχει εγείρει συζητήσεις και κριτική, καθώς είναι οι ως άνω δεύτερη κατηγορία δραστηριοτήτων, δηλαδή αυτές τις οποίες χρηματοδοτούν τα εν λόγω ιδρύματα, οι οποίες συνδέονται με τον μεγαλύτερο κίνδυνο αρνητικών επιπτώσεων για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Υποστηρίζεται ότι αυτή η έλλειψη αποτελεί μία σημαντική αδυναμία της συμφωνίας και μία χαμένη ευκαιρία να συμπεριληφθούν τόσο σημαντικοί φορείς στην μετάβαση σε μια πιο βιώσιμη παγκόσμια οικονομία.¹³¹

Κατά την αιτιολογική σκέψη 51: “Μολονότι οι ρυθμιζόμενες χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις υπόκεινται σε υποχρεώσεις δέουσας επιμέλειας μόνο για το ανάντη τμήμα των αλυσίδων δραστηριοτήτων τους, οι ιδιαιτερότητες των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών καθώς και οι κατευθυντήριες γραμμές για τις πολυεθνικές επιχειρήσεις παρέχουν ενδείξεις σχετικά με τα είδη των κατάλληλων και αποτελεσματικών μέτρων που πρέπει να λαμβάνονται από τις χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις στο πλαίσιο διαδικασιών δέουσας επιμέλειας. Όπως τονίζεται επίσης στις κατευθυντήριες γραμμές για τις πολυεθνικές επιχειρήσεις, πρέπει να αναγνωριστούν οι ιδιαιτερότητες των χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών. Οι ρυθμιζόμενες χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις αναμένεται να λαμβάνουν υπόψη τις δυσμενείς επιπτώσεις και να χρησιμοποιούν τη δυνατότητα πίεσης που διαθέτουν για να επηρεάσουν τις εταιρείες. Η άσκηση των δικαιωμάτων των μετόχων μπορεί να είναι ένας τρόπος άσκησης πίεσης.”

γ. Ουσιαστικό Πεδίο Εφαρμογής

- Ποια ανθρώπινα δικαιώματα καλύπτονται από την οδηγία;

Σε μία πρώτη ανάγνωση η οδηγία καλύπτει και προστατεύει ένα ευρύτατο φάσμα ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Όμως η συνδυαστική ανάλυση των σχετικών άρθρων αποδεικνύει ότι τα προστατευτέα δικαιώματα είναι αρκετά λιγότερα από όσα προβλέπονται στις Κατευθυντήριες Αρχές των Ηνωμένων Εθνών για τις Επιχειρήσεις

¹³⁰ Ό.π., σελ. 8.

¹³¹ Ό.π., σελ.9.

και τα Ανθρώπινα δικαιώματα, που απαιτούν από τις επιχειρήσεις να εξετάζουν τις επιπτώσεις στα «όλα τα ανθρώπινα δικαιώματα.»¹³² Αυτό συμβαίνει, πρώτον, διότι τα ανθρώπινα δικαιώματα που απαιτείται να εξετάσει μια επιχείρηση είναι περιορισμένα και υπόκεινται σε περίπλοκες προϋποθέσεις. Το συμφωνηθέν κείμενο της οδηγίας υιοθετεί την προσέγγιση, ότι μόνο κείμενα τα οποία έχουν κυρωθεί από όλα τα κράτη μέλη περιλαμβάνονται στο πεδίο εφαρμογής της και ως εκ τούτου επί παραδείγματι απουσιάζουν η Σύμβαση κατά των βασανιστηρίων και άλλων τρόπων σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας ή η Σύμβαση για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεως κατά των γυναικών και η Σύμβαση για την Εξάλειψη όλων των μορφών Ρατσιστικών Διακρίσεων.¹³³

Κατά δεύτερον, η Οδηγία ορίζει μια αρνητική επίπτωση στα ανθρώπινα δικαιώματα, έχοντας ως σημείο αναφοράς την έννοια της «κατάχρησης» ενός δικαιώματος. Όμως οι Κατευθυντήριες Αρχές του ΟΗΕ δεν χρησιμοποιούν τον όρο «κατάχρηση» δικαιωμάτων, αλλά προσδιορίζουν τις αρνητικές επιπτώσεις ως οποιαδήποτε ενέργεια ή παράλειψη που αφαιρεί ή μειώνει την ικανότητα ενός ατόμου να απολαμβάνει τα δικαιώματά του. Η εισαγωγή της έννοιας της «κατάχρησης» συνεπάγεται την παραβίαση καθήκοντος από τα κράτη βάσει του διεθνούς δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ενδέχεται ακούσια να αυξήσει το όριο για το πότε μια επίπτωση θα καλύπτεται από την πρόταση, και επομένως θα πρέπει να αποτελεί μέρος της υποχρέωσης δέουσας επιμέλειας της επιχείρησης.¹³⁴ Η διαπίστωση της κατάχρησης θα καταστεί ενδεχομένως προβληματική και σε περιπτώσεις που θα κρίνονται ενώπιον αστικών δικαστηρίων, καθώς το δικαστήριο θα πρέπει να βεβαιώσει την κατάχρηση δικαιωμάτων, πριν αποφασίσει επί της αστικής ευθύνης.¹³⁵

Περαιτέρω, η οδηγία αφήνει πολύπλοκα ερωτήματα του διεθνούς δικαίου προς λύση από τις ίδιες τις εταιρείες. Φερ' ειπείν το ερώτημα εάν ένα ανθρώπινο δικαίωμα μπορεί καν να καταπατηθεί από εταιρική συμπεριφορά (και έτσι να αποδοθεί στην εταιρεία) είναι ένα πολύπλοκο θέμα διεθνούς δικαίου και κατ' επέκταση το αν οι κανόνες της οδηγίας βρίσκουν εφαρμογή θα είναι δύσκολο να απαντηθεί από μία εταιρεία.¹³⁶

¹³² Bueno N, Bernaz N, Holly G, Martin-Ortega O. The EU Directive on Corporate Sustainability Due Diligence (CSDDD): The Final Political Compromise 1 *Business and Human Rights Journal* 7 (2024).

¹³³ Holy G. The EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive: Maximizing Impact through Transposition and Implementation, The Danish Institute for Human Rights, 2024, σελ. 10.

¹³⁴ Ό.π. σελ. 11.

¹³⁵ Ό.π. σελ. 11.

¹³⁶ Holy, 'The EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive', σελ. 11.

- Περιβαλλοντικές επιπτώσεις με συνέπειες για τα ανθρώπινα δικαιώματα

Η Οδηγία καλύπτει ζητήματα σχετικά με το περιβάλλον, είτε αντιμετωπίζοντας τις παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων που σχετίζονται ή απορρέουν από το περιβάλλον (παρακάτω υπό I), είτε ορίζοντας αυτοτελώς ζητήματα δυσμενών περιβαλλοντικών επιπτώσεων (παρακάτω υπό II).

I. Περιβάλλον και ανθρώπινα δικαιώματα

Η οδηγία ορίζει δύο τύπους καταστάσεων στις οποίες τα ανθρώπινα δικαιώματα και οι αρνητικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις αλληλοεπιδρούν.

(α) Περιβαλλοντικές επιπτώσεις με συνέπειες για τα ανθρώπινα δικαιώματα

Κατά πρώτον, η δέουσα επιμέλεια θα πρέπει να περιλαμβάνει τις αρνητικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις που προκύπτουν από την παραβίαση του σημείου 15 τμήμα 1 του Μέρους I:

«Η απαγόρευση πρόκλησης οποιασδήποτε μετρήσιμης υποβάθμισης του περιβάλλοντος, όπως επιβλαβούς μεταβολής του εδάφους, ρύπανσης των υδάτων ή του αέρα, επιβλαβών εκπομπών, υπερβολικής κατανάλωσης νερού, υποβάθμισης της γης ή άλλων επιπτώσεων στους φυσικούς πόρους, όπως αποψίλωση των δασών, η οποία:

α) βλάπτει σημαντικά τις φυσικές βάσεις για τη διατήρηση και την παραγωγή τροφίμων.

β) εμποδίζει την πρόσβαση προσώπου σε ασφαλές και καθαρό πόσιμο νερό.

γ) δυσχεραίνει την πρόσβαση προσώπου σε εγκαταστάσεις υγιεινής ή τις καταστρέφει.

δ) βλάπτει την υγεία, την ασφάλεια, τη συνήθη χρήση γης ή τα νομίμως κτηθέντα αγαθά ενός προσώπου.

ε) έχει σημαντική δυσμενή επίδραση στις υπηρεσίες οικοσυστήματος μέσω των οποίων ένα οικοσύστημα συμβάλλει άμεσα ή έμμεσα στην ευημερία του ανθρώπου.

ερμηνευόμενη σύμφωνα με το άρθρο 6 παράγραφος 1 του Διεθνούς συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα και τα άρθρα 11 και 12 του Διεθνούς συμφώνου για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα»

- Υπόβαθρο της διάταξης

Ιδιαίτερα σημαντικά για την ερμηνεία της ως άνω οδηγίας και τη μεταφορά της στα εθνικά δίκαια είναι διάφορα κείμενα των Ηνωμένων Εθνών. Η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, με ψήφισμα της 28 Ιουλίου 2022 αναγνώρισε το δικαίωμα σε ένα

καθαρό, υγιές και βιώσιμο περιβάλλον ως ανθρώπινο δικαίωμα.¹³⁷ Στο ίδιο ψήφισμα αναγνωρίστηκε ότι η βιώσιμη ανάπτυξη, στις τρεις διαστάσεις της (κοινωνική, οικονομική και περιβαλλοντική) και η προστασία του περιβάλλοντος, περιλαμβανομένων των οικοσυστημάτων, συμβάλλει και προωθεί την ανθρώπινη ευημερία και την πλήρη απόλαυση όλων των ανθρώπινων δικαιωμάτων, για τις παρούσες και μέλλουσες γενιές. Αντιστρόφως, οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, η μη βιώσιμη διαχείριση και η χρήση των φυσικών πόρων, η μόλυνση του αέρα, του εδάφους και των υδάτων, η μη συμπαγής διαχείριση χημικών και αποβλήτων, η συνακόλουθη απώλεια βιοποικιλότητας και η ελάττωση των υπηρεσιών που παρέχονται από τα οικοσυστήματα επηρεάζουν την απόλαυση ενός καθαρού, υγιεινού και βιώσιμου περιβάλλοντος και οι περιβαλλοντικές ζημιές έχουν αρνητικές επιπτώσεις, άμεσα και έμμεσα, στην αποτελεσματική απόλαυση όλων των ανθρώπινων δικαιωμάτων.

Η Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα αναφέρει: “Η περιβαλλοντική υποβάθμιση, η κλιματική αλλαγή και η μη βιώσιμη ανάπτυξη αποτελούν κάποιες από τις πιο πιεστικές και σοβαρές απειλές στην δυνατότητα των παρόντων και των μελλοντικών γενεών να απολαύουν το δικαίωμα στη ζωή... Η εφαρμογή της υποχρέωσης των κρατών να σέβονται και να διασφαλίζουν το δικαίωμα στη ζωή, και συγκεκριμένα μία ζωή με αξιοπρέπεια, εξαρτάται, μεταξύ άλλων, από τα μέτρα που λαμβάνουν τα κράτη μέλη να διατηρήσουν το περιβάλλον και να το προστατεύσουν έναντι ζημιών, μόλυνσης και κλιματικής αλλαγής προκαλούμενων από δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς.”¹³⁸ Ακόμα, η Επιτροπή για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα έχει αναφερθεί εκτενώς και έχει αναγνωρίσει το σύνδεσμο μεταξύ περιβαλλοντικής υποβάθμισης που προκαλείται από την κλιματική αλλαγή και παραβιάσεων δικαιωμάτων, που περιλαμβάνονται στο Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα.¹³⁹

Καθώς όλα τα κράτη μέλη ψήφισαν υπέρ του ως άνω ψηφίσματος και δεσμεύονται να δρουν σύμφωνα με τις ερμηνείες των οργάνων των συνθηκών των ΗΕ για τα ανθρώπινα δικαιώματα κατά το διεθνές δίκαιο, όταν τα κράτη- μέλη μεταφέρουν την οδηγία σε εθνικό επίπεδο, θα πρέπει να αντλούν από τη νομολογία των οργάνων των ΗΕ βάσει των συνθηκών για τα ανθρώπινα δικαιώματα και να αναφέρονται ειδικότερα

¹³⁷ UN General Assembly, Resolution, A/RES/76/300, 1 Αυγούστου 2022.

¹³⁸ Human Rights Committee General comment No. 36, CCPR/C/GC/36, 3 Σεπτεμβρίου 2019.

¹³⁹ Committee on Economic, [Social and Cultural Rights](#), [Climate change and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights](#), 8 Οκτωβρίου 2018.

στο εν λόγω ψήφισμα της Γενικής Συνέλευσης σχετικά με το δικαίωμα σε ένα υγιεινό περιβάλλον στις εθνικές τους νομοθεσίες.¹⁴⁰

(β) Δικαίωμα ατόμων, ομάδων και κοινοτήτων σε γαίες και πόρους και το δικαίωμα να μην στερούνται των μέσων επιβίωσής τους (Μέρος I τμήμα 1 σημείο 16 Παραρτήματος).

Κατά δεύτερον, η δέουσα επιμέλεια θα πρέπει περαιτέρω να περιλαμβάνει τις αρνητικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις που προκύπτουν από την παραβίαση του Παραρτήματος Μέρος I, Ενότητα 1, Σημείο 16, το οποίο ορίζει:

Το δικαίωμα ατόμων, ομάδων και κοινοτήτων σε γαίες και πόρους και το δικαίωμα να μην στερούνται τα μέσα επιβίωσής τους, το οποίο συνεπάγεται την απαγόρευση παράνομης έξωσης ή κατάληψης γαιών, δασών και υδάτων κατά την απόκτηση, ανάπτυξη ή με άλλο τρόπο χρήση γαιών, δασών και υδάτων, συμπεριλαμβανομένης της αποψίλωσης, η χρήση των οποίων εξασφαλίζει τα προς το ζην προσώπου, ερμηνευόμενο σύμφωνα με τα άρθρα 1 και 27 του Διεθνούς συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα και τα άρθρα 1, 2 και 11 του Διεθνούς συμφώνου για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα.

II. “Δυσμενείς επιπτώσεις για το περιβάλλον”

Εκτός από τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις που συνδέονται με τις επιπτώσεις στα ανθρώπινα δικαιώματα, οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις περιλαμβάνουν επίσης εκείνες που προκύπτουν από την παραβίαση δεκαέξι συγκεκριμένων περιβαλλοντικών υποχρεώσεων και απαγορεύσεων που προκύπτουν από διεθνείς περιβαλλοντικές συνθήκες που παρατίθενται στο Παράρτημα Μέρος II.

Συνοπτικά αυτές αφορούν:¹⁴¹

1. Την υποχρέωση αποφυγής ή ελαχιστοποίησης των αρνητικών επιπτώσεων στη βιολογική ποικιλότητα, ερμηνευμένη σύμφωνα με το Άρθρο 10(β) της Σύμβασης για τη Βιολογική Ποικιλότητα του 1992 και την εφαρμοστέα νομοθεσία στην αρμόδια δικαιοδοσία, συμπεριλαμβανομένων των υποχρεώσεων του Πρωτοκόλλου της Καρθαγένης για την ανάπτυξη, διαχείριση, μεταφορά, χρήση, μεταφορά και απελευθέρωση ζωντανών τροποποιημένων οργανισμών και του Πρωτοκόλλου της Ναγκόγια για την Πρόσβαση σε Γενετικούς Πόρους και τον

¹⁴⁰ Van Den Berghe A. και άλλοι, Corporate Environmental Due Diligence and Reporting in the EU Legal analysis of the EU Directive on Corporate Sustainability Due Diligence and policy recommendations for transposition into national law, Client Earth and Frank Bold, Σεπτέμβριος 2024, σελ. 32.

¹⁴¹ Ό.π., σελ. 53.

- Δίκαιο και Ισότιμο Διαμοιρασμό των Οφελών που Προκύπτουν από την Χρησιμοποίησή τους στη Σύμβαση για τη Βιολογική Ποικιλότητα της 12ης Οκτωβρίου 2014.
2. Την απαγόρευση εισαγωγής, εξαγωγής, επανεξαγωγής ή εισαγωγής από τη θάλασσα οποιουδήποτε δείγματος περιλαμβανόμενου στα Παραρτήματα I έως III της Σύμβασης για το Διεθνές Εμπόριο Ειδών Απειλούμενων με Εξαφάνιση της Άγριας Χλωρίδας και Πανίδας (CITES) της 3ης Μαρτίου 1973 χωρίς άδεια, ερμηνευμένο σύμφωνα με τα Άρθρα III, IV και V της Σύμβασης.
 3. Την απαγόρευση της κατασκευής, εισαγωγής και εξαγωγής προϊόντων που περιέχουν υδράργυρο και αναφέρονται στο Παράρτημα Α Μέρος I της Σύμβασης της Μιναμάτα για τον Υδράργυρο της 10ης Οκτωβρίου 2013 (Σύμβαση της Μιναμάτα), ερμηνευμένο σύμφωνα με το Άρθρο 4(1) της Σύμβασης.
 4. Την απαγόρευση της χρήσης υδραργύρου ή ενώσεων υδραργύρου στις διαδικασίες κατασκευής που αναφέρονται στο Παράρτημα Β Μέρος I της Σύμβασης της Μιναμάτα μετά την καθορισμένη ημερομηνία σταδιακής κατάργησης για τις επιμέρους διαδικασίες, ερμηνευμένο σύμφωνα με το Άρθρο 5(2) της Σύμβασης.
 5. Την απαγόρευση της παράνομης επεξεργασίας αποβλήτων υδραργύρου, ερμηνευμένο σύμφωνα με το Άρθρο 11(3) της Σύμβασης της Μιναμάτα και το Άρθρο 13 του Κανονισμού (ΕΕ) 2017/852 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου.
 6. Την απαγόρευση της παραγωγής και χρήσης χημικών ουσιών που αναφέρονται στο Παράρτημα Α της Σύμβασης της Στοκχόλμης της 22ας Μαΐου 2001 για τις Ανθεκτικές Οργανικές Ρύπους (Σύμβαση για τα POPs), ερμηνευμένο σύμφωνα με το Άρθρο 3(1)(α), σημείο (i) της Σύμβασης και τον Κανονισμό (ΕΕ) 2019/1021 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου.
 7. Την απαγόρευση της παράνομης διαχείρισης, συλλογής, αποθήκευσης και διάθεσης αποβλήτων, ερμηνευμένο σύμφωνα με το Άρθρο 6(1)(δ), σημεία (i) και (ii) της Σύμβασης για τα POPs και το Άρθρο 7 του Κανονισμού (ΕΕ) 2019/1021.
 8. Την απαγόρευση εισαγωγής ή εξαγωγής χημικών ουσιών που αναφέρονται στο Παράρτημα III της Σύμβασης της Ρότερνταμ για τη Διαδικασία Πρόσκλησης για Ορισμένα Επικίνδυνα Χημικά και Πληροφορίες για Παγκόσμιο Εμπόριο (UNEP/FAO) της 10ης Σεπτεμβρίου 1998, ερμηνευμένο σύμφωνα με τα Άρθρα 10(1), 11(1)(β) και 11(2) της Σύμβασης και την ένδειξη από το Κράτος Εισαγωγής ή Εξαγωγής σύμφωνα με την Διαδικασία Πρόσκλησης για Πληροφορίες (PIC).
 9. Την απαγόρευση της παράνομης παραγωγής, κατανάλωσης, εισαγωγής και εξαγωγής ελεγχόμενων ουσιών στα Παραρτήματα Α, Β, C και Ε του Πρωτοκόλλου του Μόντρεαλ για τις ουσίες που εξαντλούν τη στιβάδα του όζοντος στη Σύμβαση της Βιέννης για την προστασία της στιβάδας του όζοντος,

ερμηνευμένο σύμφωνα με το Άρθρο 4B του Πρωτοκόλλου του Μόντρεαλ και τις διατάξεις αδειοδότησης σύμφωνα με την εφαρμοστέα νομοθεσία στην αρμόδια δικαιοδοσία.

10. Την απαγόρευση εξαγωγών επικίνδυνων ή άλλων αποβλήτων, ερμηνευμένο σύμφωνα με το Άρθρο 1(1) και (2) της Σύμβασης της Βασιλείας για τον έλεγχο της διασυνοριακής διακίνησης επικίνδυνων αποβλήτων και της διάθεσης τους της 22ας Μαρτίου 1989 (Σύμβαση της Βασιλείας) και τον Κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 1013/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου.
11. Την απαγόρευση εξαγωγής επικίνδυνων αποβλήτων από χώρες που αναφέρονται στο Παράρτημα VII της Σύμβασης της Βασιλείας σε χώρες που δεν αναφέρονται στο Παράρτημα VII για επιχειρήσεις που αναφέρονται στο Παράρτημα IV της Σύμβασης της Βασιλείας, ερμηνευμένο σύμφωνα με το Άρθρο 4A της Σύμβασης της Βασιλείας και τα Άρθρα 34 και 36 του Κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1013/2006.
12. Την απαγόρευση εισαγωγής επικίνδυνων αποβλήτων και άλλων αποβλήτων από μη συμβαλλόμενο κράτος που δεν έχει επικυρώσει τη Σύμβαση της Βασιλείας, ερμηνευμένο σύμφωνα με το Άρθρο 4(5) της Σύμβασης της Βασιλείας.
13. Την υποχρέωση αποφυγής ή ελαχιστοποίησης των αρνητικών επιπτώσεων στις περιοχές που καθορίζονται ως φυσική κληρονομιά, όπως ορίζεται στο Άρθρο 2 της Σύμβασης για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς της 16ης Νοεμβρίου 1972 (Σύμβαση για την Παγκόσμια Κληρονομιά), ερμηνευμένο σύμφωνα με το Άρθρο 5(δ) της Σύμβασης για την Παγκόσμια Κληρονομιά και την εφαρμοστέα νομοθεσία στην αρμόδια δικαιοδοσία.
14. Την υποχρέωση αποφυγής ή ελαχιστοποίησης των αρνητικών επιπτώσεων στους υγρότοπους όπως ορίζονται στο Άρθρο 1 της Σύμβασης για τους Υγρότοπους Διεθνούς Σημασίας, ιδιαίτερα ως Καταφύγια Υδροβίων Πουλιών, της 2ας Φεβρουαρίου 1971 (Σύμβαση Ramsar), ερμηνευμένο σύμφωνα με το Άρθρο 4(1) της Σύμβασης Ramsar και την εφαρμοστέα νομοθεσία στην αρμόδια δικαιοδοσία.
15. Την υποχρέωση πρόληψης της ρύπανσης από τα πλοία, ερμηνευμένο σύμφωνα με τη Διεθνή Σύμβαση για την Πρόληψη της Ρύπανσης από Πλοία της 2ας Νοεμβρίου 1973, όπως τροποποιήθηκε από το Πρωτόκολλο του 1978 (MARPOL 73/78).
16. Την υποχρέωση πρόληψης, μείωσης και ελέγχου της ρύπανσης του θαλάσσιου περιβάλλοντος από την απόρριψη, ερμηνευμένο σύμφωνα με το Άρθρο 210 της Σύμβασης του ΟΗΕ για το Δίκαιο της Θάλασσας της 10ης Δεκεμβρίου 1982 (UNCLOS) και την εφαρμοστέα νομοθεσία στην αρμόδια δικαιοδοσία.

δ. Αναγκαία Βήματα για τη Δέουσα επιμέλεια

- Έννοια της δέουσας επιμέλειας βάσει κινδύνου κατά την Οδηγία

Σύμφωνα με την Οδηγία, οι εταιρείες οφείλουν να ασκούν δέουσα επιμέλεια «βάσει κινδύνου» (risk based) όσον αφορά τα ανθρώπινα δικαιώματα και το περιβάλλον (ά. 5 παρ. 1). Η έννοια του κινδύνου θα πρέπει να ερμηνευθεί σύμφωνα με τα κείμενα στα οποία η οδηγία παραπέμπει ρητά, ήτοι τις Κατευθυντήριες Αρχές των ΗΕ και τις Κατευθυντήριες Γραμμές του ΟΟΣΑ. Σύμφωνα με την προσέγγιση της δέουσας επιμέλειας βάσει κινδύνου πρέπει να διασφαλίζεται ότι: α) οι εταιρείες προτεραιοποιούν και ιεραρχούν τις πιο σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις τους, επί τη βάση της σοβαρότητας και της πιθανότητας επέλευσης ζημίας και εστιάζουν αναλόγως την προσοχή και τους πόρους τους στις δραστηριότητες και τις επιχειρηματικές σχέσεις που ενέχουν τον μεγαλύτερο κίνδυνο καθώς και ότι β) τα μέτρα εταιρικής δέουσας επιμέλειας είναι επαρκώς προσαρμοσμένα στη φύση, τη σοβαρότητα και την πιθανολόγηση των συγκεκριμένων κινδύνων και των αρνητικών επιπτώσεων που εντοπίζουν.¹⁴²

Αναλυτικότερα, μία εταιρεία θα πρέπει να λαμβάνει τα μέτρα που συνάδουν με τη σοβαρότητα και την πιθανότητα επέλευσης της αρνητικής επίπτωσης. Όταν η πιθανότητα και η σοβαρότητα μιας αρνητικής επίπτωσης είναι υψηλή, τότε η δέουσα επιμέλεια θα πρέπει να είναι εκτενέστερη. Η δέουσα επιμέλεια θα πρέπει επίσης να είναι προσαρμοσμένη στην φύση της αρνητικής επίπτωσης (αναλόγως αν πρόκειται για ανθρώπινα δικαιώματα, περιβάλλον ή άλλο), το οποίο σημαίνει ότι οι προσεγγίσεις που θα σχεδιαστούν θα είναι προσαρμοσμένες σε συγκεκριμένους κινδύνους και θα λαμβάνουν υπόψη τους πώς αυτοί οι κίνδυνοι επηρεάζουν διαφορετικές ομάδες. Επιπροσθέτως, όπου δεν είναι δυνατόν να αντιμετωπιστούν όλες οι εντοπισμένες επιπτώσεις μονομιάς, η εταιρεία θα πρέπει να ιεραρχεί την σειρά στην οποία λαμβάνει δράση βασιζόμενη στη σοβαρότητα και την πιθανότητα της αρνητικής επίπτωσης.¹⁴³

Σημαντικό είναι να τονιστεί, ότι απαιτείται από τις εταιρίες να εστιάζουν την προσοχή τους και τους πόρους τους εκεί που χρειάζονται επειγόντως, όχι στη βάση άλλων παραγόντων, δηλαδή το που οι κίνδυνοι και οι επιπτώσεις βρίσκονται στην αξιακή αλυσίδα, τον βαθμό επιρροής ή των μοχλών πίεσης που μία εταιρεία μπορεί να ασκήσει

¹⁴² OECD, Translating a risk-based due diligence approach into law: Background note on Regulatory Developments concerning Due Diligence for Responsible Business Conduct, 2022, σελ. 5.

¹⁴³ Βλ. OECD Due Diligence Guidance for RBC (2018), Overview and Annex, Q3 to Q5, and OECD (2011), Commentary on General Policies, παράγραφος 16.

σε έναν συγκεκριμένο επιχειρηματικό εταίρο ή το βαθμό κατά τον οποίο οι επιπτώσεις εν προκειμένω κρίνονται σχετικές με οικονομικά κριτήρια (financially material).¹⁴⁴

- Βήματα της διαδικασίας δέουσας επιμέλειας κατά την Οδηγία

Σύμφωνα με τα άρθρα 7 έως 16 της Οδηγίας, οι εταιρείες θα πρέπει να προβούν στα ακόλουθα βήματα για να τελέσουν τη δέουσα επιμέλεια:

1. Να ενσωματώσουν την δέουσα επιμέλεια στις οικείες πολιτικές και στα οικεία συστήματα διαχείρισης κινδύνων,
2. Να εντοπίζουν και να αξιολογούν τις πραγματικές ή δυνητικές αρνητικές επιπτώσεις στα ανθρώπινα δικαιώματα και το περιβάλλον που προκύπτουν από τις δικές τους δραστηριότητες, εκείνες των θυγατρικών τους και εκείνες των επιχειρηματικών τους εταίρων, όπου σχετίζονται με την αλυσίδα δραστηριοτήτων τους.
3. Να λάβουν κατάλληλα μέτρα για την πρόληψη και τον μετριασμό των δυνητικών δυσμενών επιπτώσεων καθώς και τον τερματισμό των πραγματικών δυσμενών επιπτώσεων και την ελαχιστοποίηση της έκτασής τους και να επανορθώσουν τις πραγματικές δυσμενείς επιπτώσεις,
4. Εάν είναι αναγκαίο, η εταιρεία θα πρέπει να δώσει προτεραιότητα στα μέτρα, βάσει της σοβαρότητας των επιπτώσεων (κλίμακα, εύρος, μη αναστρεψιμότητα) και της πιθανότητας εμφάνισής τους,
5. Να καθιερώσουν και να διατηρήσουν μηχανισμό κοινοποίησης και διαδικασία υποβολής καταγγελιών,
6. Να παρακολουθούν την αποτελεσματικότητα της πολιτικής και των μέτρων δέουσας επιμέλειας που εφαρμόζουν,
7. Να δημοσιοποιούν στοιχεία σχετικά με τη δέουσα επιμέλεια,
8. Να προβούν σε ουσιαστική συνεργασία με τα ενδιαφερόμενα μέρη.

Σημειωτέον, ότι οι εταιρείες δύνανται να προτεραιοποιήσουν και επομένως να μην αντιμετωπίσουν όλες τις επιπτώσεις, όταν περισσότερες από μία επαπειλούνται, βασιζόμενες στην σοβαρότητα και την πιθανότητα επέλευσής τους (ά. 9 της οδηγίας). Το σημείο αυτό αποκλίνει από τις Κατευθυντήριες Αρχές του ΟΗΕ, οι οποίες θέτουν μόνο την σοβαρότητα ως κριτήριο και όχι την πιθανολόγηση της επέλευσης ζημίας.

¹⁴⁴ OECD, 'Translating a risk-based due diligence approach into law', σελ. 5-6.

Βήμα 1: Ενσωμάτωση της δέουσας επιμέλειας στις οικείες πολιτικές και στα οικεία συστήματα διαχείρισης κινδύνων (ά. 7)

Η πολιτική δέουσας επιμέλειας αναπτύσσεται κατόπιν διαβούλευσης με τους εργαζομένους της εταιρείας και τους εκπροσώπους τους και περιλαμβάνει όλα τα ακόλουθα:

α) περιγραφή της προσέγγισης της εταιρείας, όσον αφορά τη δέουσα επιμέλεια·

β) κώδικα δεοντολογίας που περιγράφει τους κανόνες και τις αρχές που πρέπει να τηρεί το σύνολο της εταιρείας και των θυγατρικών της, καθώς και των άμεσων ή έμμεσων επιχειρηματικών εταίρων της εταιρείας σύμφωνα με τους ειδικότερους όρους του άρθρου 10 παράγραφος 2 στοιχείο β), του άρθρου 10 παράγραφος 4, του άρθρου 11 παράγραφος 3 στοιχείο γ), ή του άρθρου 11 παράγραφος 5· και

γ) περιγραφή των διαδικασιών που ισχύουν για την ενσωμάτωση της δέουσας επιμέλειας στις σχετικές πολιτικές της εταιρείας και την εφαρμογή της δέουσας επιμέλειας, συμπεριλαμβανομένων των μέτρων που λαμβάνονται για την επαλήθευση της συμμόρφωσης με τον κώδικα δεοντολογίας που αναφέρεται στο στοιχείο β) και την επέκταση της εφαρμογής του εν λόγω κώδικα στους επιχειρηματικούς εταίρους.

Επίσης θεσπίζεται υποχρέωση επικαιροποίησης των οικείων πολιτικών δέουσας επιμέλειας από τις εταιρείες χωρίς αδικαιολόγητη καθυστέρηση έπειτα από σημαντική αλλαγή, την επανεξέτασή τους και την επικαιροποίηση αυτών εφόσον είναι απαραίτητο τουλάχιστον κάθε 24 μήνες.

Βήμα 2: Προσδιορισμός και αξιολόγηση πραγματικών ή δυνητικών δυσμενών επιπτώσεων ά. 8 της οδηγίας

Όπως προαναφέρθηκε, οι εταιρείες θα πρέπει να λαμβάνουν κατάλληλα μέτρα για τον προσδιορισμό και την αξιολόγηση των πραγματικών και των δυνητικών δυσμενών επιπτώσεων που προκύπτουν από τις δικές τους δραστηριότητες ή τις δραστηριότητες των θυγατρικών τους και, όταν σχετίζονται με τις αλυσίδες δραστηριοτήτων τους, τις δραστηριότητες των επιχειρηματικών τους εταίρων (ά.8 παρ. 1).

Η έννοια των «κατάλληλων μέτρων» προσδιορίζεται ρητά σύμφωνα με τον ορισμό που δίνεται κατά το ά. 3 παρ. 1 γρ. ιε) της οδηγίας δηλαδή «...μέτρα ικανά να επιτύχουν τους στόχους της δέουσας επιμέλειας αντιμετωπίζοντας αποτελεσματικά τις δυσμενείς επιπτώσεις με τρόπο ανάλογο προς τον βαθμό σοβαρότητας και την πιθανότητα πρόκλησης των δυσμενών επιπτώσεων, και τα οποία είναι ευλόγως διαθέσιμα στην εταιρεία, λαμβανομένων υπόψη των περιστάσεων της συγκεκριμένης περίπτωσης,

συμπεριλαμβανομένων της φύσης και της έκτασης των δυσμενών επιπτώσεων και των σχετικών παραγόντων κινδύνου.»

Η υποχρέωση λήψης κατάλληλων μέτρων για τον προσδιορισμό και την αξιολόγηση των επιπτώσεων που προαναφέρθηκαν, περιλαμβάνει α) την χαρτογράφηση των εταιρικών δραστηριοτήτων, αυτών των θυγατρικών τους καθώς και αυτών των επιχειρηματικών τους εταίρων, όπου αυτές σχετίζονται με την αλυσίδα δραστηριοτήτων τους, προκειμένου να εντοπίζουν γενικές περιοχές όπου οι αρνητικές επιπτώσεις στα ανθρώπινα δικαιώματα είναι πιθανότερο να συμβούν και να είναι πιο σοβαρές και β) μία εις βάθος αξιολόγηση βασισμένη σε αυτήν τη χαρτογράφηση (άρθρο 8 παρ. 2).¹⁴⁵ Ακόμα οι εταιρείες δικαιούνται να χρησιμοποιούν κατάλληλους πόρους, συμπεριλαμβανομένων ανεξάρτητων εκθέσεων και πληροφοριών που συλλέγονται μέσω του μηχανισμού κοινοποίησης και της διαδικασίας υποβολής καταγγελιών που προβλέπονται στο άρθρο 14.¹⁴⁶

Βήμα 3: Προσδιορισμός των κατάλληλων μέτρων για την πρόληψη, τον μετριασμό και τερματισμό των πραγματικών δυσμενών επιπτώσεων, ά. 10 επ.

Οι εταιρείες υποχρεούνται περαιτέρω στην πρόληψη, τον μετριασμό ή και τον τερματισμό των πραγματικών δυσμενών επιπτώσεων (ά. 10 και επ.) με την λήψη κατάλληλων μέτρων. Κατά τον σχεδιασμό των ανάλογων μέτρων οι εταιρείες θα πρέπει να λαμβάνουν δεόντως υπόψη τα εξής: το εάν οι δυσμενείς επιπτώσεις μπορούν να προκληθούν μόνο από την εταιρεία ή από κοινού από την εταιρεία και μία θυγατρική ή έναν επιχειρηματικό εταίρο ή εάν μπορούν να προκληθούν μόνο από έναν επιχειρηματικό εταίρο της εταιρείας στην αλυσίδα δραστηριοτήτων (ά. 10 παρ. 1 α) και ά. 11 παρ. 1 α) οδηγίας). Επιπρόσθετα, οι εταιρείες θα πρέπει να λάβουν υπόψη το εάν οι δυνητικές δυσμενείς επιπτώσεις μπορούν να προκύψουν από τις δραστηριότητες μιας θυγατρικής, του άμεσου επιχειρηματικού εταίρου ή του έμμεσου επιχειρηματικού εταίρου (ά. 10 και 11 παρ. 1 στοιχείο β) αντιστοίχως) και επίσης την ικανότητα της εταιρείας να επηρεάζει τον επιχειρηματικό εταίρο που μπορεί να προκαλέσει μεμονωμένα ή από κοινού τις δυνητικές δυσμενείς επιπτώσεις (στοιχείο γ).

Παρά το γεγονός ότι οι ως άνω διατυπώσεις συνιστούν κάποια απόκλιση από το ακριβές γράμμα των Κατευθυντήριων Αρχών των ΗΕ (cause, contribute, direct linkage-πρόκληση, συμβολή, άμεση σύνδεση), οι αιτιολογικές σκέψεις (εν προκειμένω η αιτ. σκ. 53) αναφέρονται στις Κατευθυντήριες Αρχές των ΗΕ και εξηγούν το πώς οι έννοιες αυτές χρησιμοποιούνται στην οδηγία και πώς σχετίζονται με το πλαίσιο υποχρεώσεων

¹⁴⁵ Van Den Berghe A. και άλλοι, 'Corporate Environmental Due Diligence', σελ. 69.

¹⁴⁶ Βλ. άρθρο 8 παρ. 3 της οδηγίας.

δέουσα επιμέλεια.¹⁴⁷ Επίσης, κατά την ως άνω αιτιολογική σκέψη, η οδηγία δεν έχει ως στόχο την απομείωση του πεδίου εφαρμογής σε σχέση με τις Κατευθυντήριες Αρχές των ΗΕ αλλά θέτει ως στόχο τη νομική σαφήνεια και την ασφάλεια δικαίου, η οποία μπορεί να επιτευχθεί με το να καταστούν πιο συγκεκριμένες οι υποχρεώσεις των εταιρειών κατά την οδηγία.

Αναφορικά με τα μέτρα τα οποία λαμβάνουν οι εταιρείες προκειμένου να αντιμετωπίσουν μία επίπτωση στα ανθρώπινα δικαιώματα κατά περίπτωση, η οδηγία διακρίνει ανάμεσα σε αυτά που μία εταιρεία «υποχρεούται», ά. 10 παρ. 2 και ά. 11 παρ. 3 της οδηγίας και στα μέτρα που «μπορεί» (προαιρετικά) να λάβει μία εταιρεία ά. 10 παρ. 3 και ά. 11 παρ. 4 της οδηγίας.

Τα μέτρα που μια εταιρεία οφείλει να λάβει για την πρόληψη και τον μετριασμό των επιπτώσεων, ποικίλουν αναλόγως της περίπτωσης που βρίσκονται αντιμέτωπες, και δύνανται να συμπεριλάβουν:

- το σχεδιασμό και την εφαρμογή ενός προληπτικού ή διορθωτικού σχεδίου δράσης,
- τη λήψη συμβατικών εγγυήσεων από άμεσο επιχειρηματικό εταίρο ότι θα συμμορφώνεται με τον κώδικα δεοντολογίας της εταιρείας και, θα εξασφαλίζει αντίστοιχες συμβατικές εγγυήσεις από τους δικούς τους εταίρους, στον βαθμό που οι δραστηριότητές τους αποτελούν μέρος της αλυσίδας δραστηριοτήτων της εταιρείας,
- την πραγματοποίηση των αναγκαίων χρηματοπιστωτικών ή μη επενδύσεων, προσαρμογών ή αναβαθμίσεων, όπως, για παράδειγμα, σε εγκαταστάσεις, σε παραγωγικές ή άλλες επιχειρησιακές διαδικασίες και υποδομές,
- την υιοθέτηση των αναγκαίων τροποποιήσεων ή βελτιώσεων στο επιχειρηματικό σχέδιο, στις συνολικές στρατηγικές και στις δραστηριότητες της ίδιας της εταιρείας, συμπεριλαμβανομένων των πρακτικών αγοράς, του σχεδιασμού και των πρακτικών διανομής,
- την παροχή στοχευμένης και αναλογικής στήριξης σε ΜΜΕ που είναι επιχειρηματικοί εταίροι της εταιρείας, όταν είναι αναγκαίο από άποψη πόρων, γνώσεων και περιορισμών της ΜΜΕ, μεταξύ άλλων παρέχοντας ή καθιστώντας δυνατή την πρόσβαση σε ανάπτυξη ικανοτήτων, κατάρτιση ή αναβάθμιση των συστημάτων διαχείρισης, και, όταν η συμμόρφωση με τον κώδικα δεοντολογίας ή το σχέδιο διορθωτικής δράσης θα έθετε σε κίνδυνο τη βιωσιμότητα της ΜΜΕ, την παροχή στοχευμένης και αναλογικής χρηματοδοτικής στήριξης, όπως άμεση χρηματοδότηση, δάνεια με χαμηλό επιτόκιο, εγγυήσεις συνεχούς προμήθειας ή συνδρομή για την εξασφάλιση χρηματοδότησης,

¹⁴⁷ Holy, 'The EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive', σελ. 12.

- ο τη συνεργασία με άλλες οντότητες, σε συμμόρφωση με το δίκαιο της Ένωσης, συμπεριλαμβανομένης της νομοθεσίας περί ανταγωνισμού, για να αυξήσουν την ικανότητα της εταιρείας να προλαμβάνει ή να μετριάξει τις δυσμενείς επιπτώσεις, ιδίως όταν κανένα άλλο μέτρο δεν είναι ενδεδειγμένο ή αποτελεσματικό.

Σχετικά με τον τερματισμό των πραγματικών δυσμενών επιπτώσεων, οι εταιρείες υποχρεούνται κατά περίπτωση να λαμβάνουν τα ακόλουθα μέτρα προκειμένου:

- Να εξουδετερώνουν τις δυσμενείς επιπτώσεις ή να ελαχιστοποιούν την έκτασή τους, μέσω μέτρων ανάλογων προς τη σοβαρότητα των δυσμενών επιπτώσεων και προς την εμπλοκή της εταιρείας στις δυσμενείς επιπτώσεις,
- Να εκπονούν και να εφαρμόζουν, χωρίς αδικαιολόγητη καθυστέρηση, σχέδιο διορθωτικής δράσης με εύλογα και σαφώς καθορισμένα χρονοδιαγράμματα δράσης για την εφαρμογή κατάλληλων μέτρων και με ποιοτικούς και ποσοτικούς δείκτες για τη μέτρηση της βελτίωσης, όταν είναι αναγκαίο λόγω αδυναμίας άμεσου τερματισμού των δυσμενών επιπτώσεων.
- Να εξασφαλίζουν από τους άμεσους επιχειρηματικούς εταίρους ότι θα διασφαλίζουν τη συμμόρφωση με τον κώδικα δεοντολογίας της εταιρείας και ότι θα ζητούν αντίστοιχες συμβατικές εγγυήσεις από τους δικούς τους εταίρους.
- Να πραγματοποιούν τις αναγκαίες χρηματοπιστωτικές ή μη χρηματοπιστωτικές επενδύσεις, προσαρμογές ή αναβαθμίσεις, όπως, για παράδειγμα, σε εγκαταστάσεις, σε παραγωγικές ή άλλες επιχειρησιακές διαδικασίες και υποδομές.
- Να επιφέρουν τις αναγκαίες τροποποιήσεις ή βελτιώσεις στο επιχειρηματικό σχέδιο, στις συνολικές στρατηγικές και στις δραστηριότητες της ίδιας της εταιρείας, συμπεριλαμβανομένων των πρακτικών αγοράς, του σχεδιασμού και των πρακτικών διανομής
- Να παρέχουν στοχευμένη και αναλογική στήριξη σε ΜΜΕ που είναι επιχειρηματικός εταίρος της εταιρείας, όταν είναι αναγκαίο από άποψη πόρων, γνώσεων και περιορισμών της ΜΜΕ, μεταξύ άλλων παρέχοντας ή καθιστώντας δυνατή την πρόσβαση σε ανάπτυξη ικανοτήτων, κατάρτιση ή αναβάθμιση των συστημάτων διαχείρισης, και, όταν η συμμόρφωση με τον κώδικα δεοντολογίας ή το σχέδιο προληπτικής δράσης θα έθετε σε κίνδυνο τη βιωσιμότητα της ΜΜΕ, παρέχοντας στοχευμένη και αναλογική χρηματοδοτική στήριξη, όπως άμεση χρηματοδότηση, δάνεια με χαμηλό επιτόκιο, εγγυήσεις συνεχούς προμήθειας ή συνδρομή για την εξασφάλιση χρηματοδότησης.
- Σε συμμόρφωση με το δίκαιο της Ένωσης, συμπεριλαμβανομένης της νομοθεσίας περί ανταγωνισμού, να συνεργάζονται με άλλες οντότητες, μεταξύ άλλων, κατά περίπτωση, προκειμένου να αυξήσουν την ικανότητα της εταιρείας να τερματίζει τις δυσμενείς επιπτώσεις ή να ελαχιστοποιεί την έκτασή τους, ιδίως όταν κανένα άλλο μέτρο δεν είναι ενδεδειγμένο ή αποτελεσματικό.

- Να προβαίνουν σε επανόρθωση σύμφωνα με το άρθρο 12.

Βήμα 4: Προτεραιοποίηση και επεξήγηση του πλαισίου σύμφωνα με το οποίο οι εταιρείες καλούνται να λάβουν μέτρα σύμφωνα με την οδηγία

Κατά την αξιολόγηση των κατάλληλων μέτρων για την πρόληψη ή τον επαρκή μετριασμό των δυσμενών επιπτώσεων, θα πρέπει να λαμβάνονται δεόντως υπόψη ο λεγόμενος «βαθμός εμπλοκής της εταιρείας σε δυσμενείς επιπτώσεις» σύμφωνα με τα διεθνή πλαίσια και η ικανότητα της εταιρείας να επηρεάσει τον επιχειρηματικό εταίρο που προκαλεί, μεμονωμένα ή από κοινού, τις δυσμενείς επιπτώσεις.¹⁴⁸ Οι βαθμοί εμπλοκής μιας εταιρείας σε δυσμενείς επιπτώσεις συμφώνως προς τα διεθνή πλαίσια των ΗΕ και του ΟΟΣΑ είναι και κατά τη διάκριση που ακολουθεί η οδηγία τα εξής:

- Πρόκληση (causation): Οι πράξεις ή παραλείψεις της εταιρείας είναι αρκετές για να καταλήξουν σε αρνητικές επιπτώσεις.
- Από κοινού πρόκληση (joint causation): η από κοινού με τις θυγατρικές τους ή τους επιχειρηματικούς εταίρους τους (η λεγόμενη «συμβολή» - contribution- στις δυσμενείς επιπτώσεις, όπως αναφέρεται στο διεθνές πλαίσιο) πρόκληση αρνητικών επιπτώσεων. Η από κοινού πρόκληση των δυσμενών επιπτώσεων δεν περιορίζεται στην ίση εμπλοκή της εταιρείας και της θυγατρικής ή του επιχειρηματικού εταίρου της στις δυσμενείς επιπτώσεις, αλλά θα πρέπει να καλύπτει όλες τις περιπτώσεις πράξεων ή παραλείψεων της εταιρείας που προκαλούν τις δυσμενείς επιπτώσεις σε συνδυασμό με τις πράξεις ή παραλείψεις θυγατρικών ή επιχειρηματικών εταίρων, συμπεριλαμβανομένων των περιπτώσεων που η εταιρεία διευκολύνει ή παρέχει κίνητρα σε επιχειρηματικό εταίρο να προκαλέσει δυσμενείς επιπτώσεις, εξαιρουμένων δηλαδή συμβολών ή σσονος ή αμελητέας σημασίας.¹⁴⁹
- Πρόκληση μόνον από επιχειρηματικό εταίρο, ο οποίος βρίσκεται στην αλυσίδα δραστηριοτήτων της εταιρείας: Η λεγόμενη «άμεση σύνδεση- direct linkage- με» τις δυσμενείς επιπτώσεις, όπως αναφέρεται στο διεθνές πλαίσιο.

Ο βαθμός εμπλοκής στην επίπτωση καθορίζει το “τι” θα πρέπει να κάνει η εταιρεία, δηλαδή ποια αποτελέσματα θα πρέπει να επιδιώξει. Η σχέση της εταιρείας με τον εταίρο της και τα χαρακτηριστικά της σχέσης αυτής, όπως η εγγύτητα ενός επιχειρηματικού εταίρου στην εταιρεία ή την επιρροή που ασκείται πάνω σε έναν επιχειρηματικό συνέταιρο, είναι θέματα που σχετίζονται με τον καθορισμό του “πώς” θα

¹⁴⁸ Αιτ.σκ. 45.

¹⁴⁹ Βλ. αιτ. σκ. 45.

αντιμετωπιστεί η επίπτωση, δηλαδή ποια μέτρα αναμένεται να λάβει η εταιρεία εργαζόμενη προς το αποτέλεσμα.¹⁵⁰

Βήμα 5: Μηχανισμός κοινοποίησης και υποβολής καταγγελιών (άρθρο 14)

Σύμφωνα με το άρθρο 14 της Οδηγίας, οι εταιρείες οφείλουν να δίνουν στα πρόσωπα και τις οντότητες που αναφέρονται στην παράγραφο 2 τη δυνατότητα να υποβάλλουν καταγγελίες σε αυτές όταν αυτά τα πρόσωπα ή αυτές οι οντότητες έχουν εύλογες ανησυχίες σχετικά με πραγματικές ή δυνητικές δυσμενείς επιπτώσεις όσον αφορά τις δραστηριότητες των ιδίων των εταιρειών, τις δραστηριότητες των θυγατρικών τους ή τις δραστηριότητες των επιχειρηματικών τους εταίρων στις αλυσίδες δραστηριοτήτων των εταιρειών (παρ. 1).

Η παρ. 2 του άρθρου 14 καθορίζει τα φυσικά ή νομικά πρόσωπα που έχουν δικαίωμα υποβολής καταγγελίας. Έτσι, καταγγελίες μπορούν να υποβάλλονται από: α) φυσικά ή νομικά πρόσωπα που θίγονται ή που έχουν βάσιμους λόγους να πιστεύουν ότι ενδέχεται να θιγούν από δυσμενείς επιπτώσεις, και τους νόμιμους εκπροσώπους των προσώπων αυτών εξ ονόματός τους, όπως οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών και υπερασπιστές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, β) συνδικαλιστικές οργανώσεις και άλλους εκπροσώπους εργαζομένων που εκπροσωπούν φυσικά πρόσωπα τα οποία εργάζονται στη σχετική αλυσίδα δραστηριοτήτων και γ) οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών που δραστηριοποιούνται και διαθέτουν πείρα στους τομείς που σχετίζονται με τις δυσμενείς περιβαλλοντικές επιπτώσεις που αποτελούν το αντικείμενο της καταγγελίας.

Σύμφωνα με την παρ. 3 του ως άνω άρθρου, οι εταιρείες οφείλουν να καθιερώσουν δίκαιη, διαθέσιμη στο κοινό, προσβάσιμη, προβλέψιμη και διαφανή διαδικασία¹⁵¹ για την εξέταση των καταγγελιών που αναφέρονται στην παράγραφο 1, συμπεριλαμβανομένων διαδικασιών για τις περιπτώσεις που μια εταιρεία θεωρεί μία καταγγελία αβάσιμη. Υποχρεούνται επίσης να ενημερώνουν τους σχετικούς εκπροσώπους των εργαζομένων και τις συνδικαλιστικές οργανώσεις για την εν λόγω διαδικασία. Οι εταιρείες λαμβάνουν ευλόγως διαθέσιμα μέτρα για την πρόληψη κάθε μορφής αντιποίνων, διασφαλίζοντας την εμπιστευτικότητα της ταυτότητας του προσώπου ή του οργανισμού που υποβάλλει την καταγγελία, σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο. Όταν πρέπει να κοινοποιηθούν πληροφορίες, αυτό πρέπει να γίνεται κατά

¹⁵⁰ Van Den Berghe A. και άλλοι, 'Corporate Environmental Due Diligence' σελ. 72.

¹⁵¹ Οι όροι «δίκαιη, δημόσια διαθέσιμη, προσβάσιμη, προβλέψιμη και διαφανής» θα πρέπει να ερμηνεύονται σύμφωνα με την αρχή 31 των κατευθυντήριων αρχών των Ηνωμένων Εθνών για τις επιχειρήσεις και τα ανθρώπινα δικαιώματα.

τρόπο που δεν θέτει σε κίνδυνο την ασφάλεια των καταγγελλόντων, μεταξύ άλλων με τη μη αποκάλυψη της ταυτότητάς τους.

Οι καταγγέλλοντες δικαιούνται α) να ζητήσουν να δοθεί κατάλληλη συνέχεια στην καταγγελία από την εταιρεία στην οποία υπέβαλαν καταγγελία σύμφωνα με την παράγραφο 1, β) να συναντηθούν με τους εκπροσώπους της εταιρείας σε κατάλληλο επίπεδο για να συζητήσουν τις πραγματικές ή δυνητικές σοβαρές δυσμενείς επιπτώσεις που αποτελούν το αντικείμενο της καταγγελίας, καθώς και πιθανή επανόρθωση σύμφωνα με το άρθρο 12, γ) να τους παρασχεθούν από την εταιρεία οι λόγοι σύμφωνα με τους οποίους μια καταγγελία έχει θεωρηθεί βάσιμη ή αβάσιμη και, σε περίπτωση που είναι βάσιμη, να τους παρασχεθούν πληροφορίες σχετικά με τα βήματα και τις ενέργειες που γίνονται ή πρέπει να γίνουν (άρθρο 14 παρ. 4).

Οι εταιρείες θα πρέπει επίσης να θεσπίζουν προσβάσιμους μηχανισμούς για την υποβολή κοινοποιήσεων από πρόσωπα και οργανισμούς όταν διαθέτουν πληροφορίες ή τρέφουν ανησυχίες σχετικά με πραγματικές ή δυνητικές δυσμενείς επιπτώσεις. Προκειμένου να μειωθεί η επιβάρυνσή τους, οι εταιρείες θα πρέπει να είναι σε θέση να συμμετέχουν σε συλλογικές διαδικασίες υποβολής καταγγελιών και μηχανισμούς κοινοποίησης, όπως αυτοί που καθορίζονται από κοινού από εταιρείες, για παράδειγμα από ομίλους εταιρειών, μέσω κλαδικών ενώσεων, πολυμερών πρωτοβουλιών ή παγκόσμιων συμφωνιών-πλαισίων. Η υποβολή κοινοποίησης ή καταγγελίας δεν θα πρέπει να αποτελεί προϋπόθεση ή να εμποδίζει το πρόσωπο που την υποβάλλει.¹⁵²

Προκειμένου να μειωθεί η επιβάρυνσή τους, οι εταιρείες θα πρέπει να είναι σε θέση να συμμετέχουν σε συλλογικές διαδικασίες υποβολής καταγγελιών και μηχανισμούς κοινοποίησης, όπως αυτοί που καθορίζονται από κοινού από εταιρείες, για παράδειγμα από ομίλους εταιρειών, μέσω κλαδικών ενώσεων, πολυμερών πρωτοβουλιών ή παγκόσμιων συμφωνιών-πλαισίων (παρ. 6).

Τέλος, σύμφωνα με την παρ. 7 άρθρο 14, η υποβολή κοινοποίησης ή καταγγελίας δυνάμει του παρόντος άρθρου δεν αποτελεί προϋπόθεση ούτε εμποδίζει το πρόσωπο που την υποβάλλει να έχει πρόσβαση στις διαδικασίες των άρθρων 26 και 29 ή σε άλλους εξωδικαστικούς μηχανισμούς.

Βήμα 6: Παρακολούθηση Αποτελεσματικότητας (άρθρο 15)

Οι εταιρείες οφείλουν να διενεργούν περιοδικές αξιολογήσεις των δικών τους δραστηριοτήτων και μέτρων, των δραστηριοτήτων και μέτρων των θυγατρικών τους και, όταν σχετίζονται με την αλυσίδα δραστηριοτήτων της εταιρείας, των

¹⁵² Αιτ. σκ. 59.

δραστηριοτήτων και μέτρων των επιχειρηματικών τους εταίρων, με σκοπό να αξιολογούν την εφαρμογή και να παρακολουθούν την επάρκεια και την αποτελεσματικότητα του προσδιορισμού, της πρόληψης, του μετριασμού, του τερματισμού και της ελαχιστοποίησης της έκτασης των δυσμενών επιπτώσεων. Οι εν λόγω αξιολογήσεις πρέπει να βασίζονται σε ποιοτικούς και ποσοτικούς δείκτες, να διενεργούνται έπειτα από κάθε σημαντική αλλαγή αλλά τουλάχιστον κάθε 12 μήνες, καθώς και όποτε υπάρχει κίνδυνος επανεμφάνισης των δυσμενών επιπτώσεων. Η εταιρία οφείλει να επικαιροποιεί ανάλογα με τις συνθήκες την πολιτική δέουσας επιμέλειας, την αξιολόγηση των επιπτώσεων και τα μέτρα που έχει λάβει.

Βήμα 7: Επικοινωνία και Υποβολή Εκθέσεων (άρθρο 16)

Όπως στην περίπτωση των κατευθυντήριων αρχών των Ηνωμένων Εθνών για τις επιχειρήσεις και τα ανθρώπινα δικαιώματα, άμεσα συνυφασμένη με τη δέουσα επιμέλεια αποτελεί και η εξωτερική κοινοποίηση συναφών πληροφοριών σχετικά με τις πολιτικές, τις διαδικασίες και τις δραστηριότητες δέουσας επιμέλειας που διεξάγονται με σκοπό τον προσδιορισμό και την αντιμετώπιση πραγματικών ή δυνητικών δυσμενών επιπτώσεων, συμπεριλαμβανομένων των πορισμάτων και των αποτελεσμάτων των εν λόγω δραστηριοτήτων.¹⁵³ Το άρθρο 16 παρ. 1 της οδηγίας προβλέπει την υποχρέωση των εταιρειών να υποβάλλουν εκθέσεις σχετικά με τα θέματα που καλύπτονται από την παρούσα οδηγία δημοσιεύοντας στον δικτυακό τόπο τους ετήσια αναφορά.¹⁵⁴ Η ετήσια αναφορά θα πρέπει να υποβάλλεται στον ορισθέντα φορέα συλλογής με σκοπό να καταστεί προσβάσιμη στο ευρωπαϊκό ενιαίο σημείο πρόσβασης (ΕΕΣΠ), όπως θεσπίστηκε με τον κανονισμό (ΕΕ) 2023/2859 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου.

Η παρ. 2 του ά. 16 εξαιρεί από το καθήκον υποβολής ετήσιας αναφοράς κατά την οδηγία αυτές τις εταιρείες που καλύπτονται από την οδηγία CSRD, που αποτελούν την πλειοψηφία των εταιρειών που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής.¹⁵⁵ Για τις εταιρείες που δεν εμπίπτουν στις διατάξεις της οδηγίας CSRD, η παρούσα οδηγία προβλέπει ότι η Επιτροπή θα πρέπει να εκδώσει κατ' εξουσιοδότηση πράξη για να προσδιορίσει το περιεχόμενο και τα κριτήρια για την υποβολή εκθέσεων και ότι αυτό θα πρέπει να περιέχει με επαρκώς λεπτομερή τρόπο, τις πληροφορίες που πρέπει να παρέχονται σχετικά με την περιγραφή της δέουσας επιμέλειας, τις πραγματικές και δυνητικές

¹⁵³ Αιτ.σκ. 62.

¹⁵⁴ Παραπέμπει στην οδηγία 2013/34/ΕΕ για τον καθορισμό των σχετικών υποχρεώσεων υποβολής εκθέσεων για τις εταιρείες που καλύπτει η παρούσα οδηγία. Βλ. και αιτ.σκ 62; Σύμφωνα με τα πρότυπα που ισχύουν υπό το καθεστώς της οδηγίας CSRD- European Sustainability Reporting Standards (ESRS)

¹⁵⁵ Van Den Berghe A. και άλλοι, 'Corporate Environmental Due Diligence', σελ. 74.

δυσμενείς επιπτώσεις που προσδιορίζονται και τα κατάλληλα μέτρα που λαμβάνονται σχετικά με τις εν λόγω επιπτώσεις.¹⁵⁶

Βήμα 8: Ουσιαστική συνεργασία με ενδιαφερόμενα μέρη

Κεντρικής σημασίας για την αποτελεσματικότητα της εφαρμογής των διατάξεων για την δέουσα επιμέλεια όσον αφορά τα ανθρώπινα δικαιώματα, είναι η λήψη κατάλληλων μέτρων ώστε να εξασφαλίζεται αποτελεσματική συνεργασία με τους ενδιαφερόμενους για τη διαδικασία ανάληψης σχετικών δράσεων.

Ως «ενδιαφερόμενοι» ορίζονται οι εργαζόμενοι της εταιρείας, οι εργαζόμενοι των θυγατρικών της, συνδικαλιστικές οργανώσεις και εκπρόσωποι εργαζομένων, καταναλωτές και άλλα άτομα, ομάδες, κοινότητες ή οντότητες των οποίων τα δικαιώματα ή τα συμφέροντα επηρεάζονται ή θα μπορούσαν να επηρεαστούν από τα προϊόντα, τις υπηρεσίες και τις δραστηριότητες της εταιρείας, των θυγατρικών της ή των επιχειρηματικών εταίρων της, συμπεριλαμβανομένων των εργαζομένων των επιχειρηματικών εταίρων της εταιρείας, των συνδικαλιστικών οργανώσεων και των εκπροσώπων των εργαζομένων τους, των εθνικών ιδρυμάτων για τα ανθρώπινα δικαιώματα και το περιβάλλον, των οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών που ασχολούνται μεταξύ άλλων με την προστασία του περιβάλλοντος, και των νόμιμων εκπροσώπων των εν λόγω ατόμων, ομάδων, κοινοτήτων ή οντοτήτων (ά. 3 παρ. 1 (ιδ) της οδηγίας).

Σύμφωνα με το άρθρο 13 παρ. 3 της Οδηγίας, η διαβούλευση με τους ενδιαφερομένους πραγματοποιείται, στα ακόλουθα στάδια της διαδικασίας δέουσας επιμέλειας: α) όταν συλλέγονται οι αναγκαίες πληροφορίες σχετικά με τις πραγματικές ή δυνητικές δυσμενείς επιπτώσεις, ώστε να προσδιοριστούν, να αξιολογηθούν και να ιεραρχηθούν οι δυσμενείς επιπτώσεις σύμφωνα με τα άρθρα 8 και 9, β) όταν καταρτίζονται σχέδια προληπτικής και διορθωτικής δράσης σύμφωνα με το άρθρο 10 παράγραφος 2 και το άρθρο 11 παράγραφος 3, και εκπονούνται ενισχυμένα σχέδια προληπτικής και διορθωτικής δράσης σύμφωνα με το άρθρο 10 παράγραφος 6 και το άρθρο 11 παράγραφος 7, γ) όταν αποφασίζεται ο τερματισμός ή η αναστολή επιχειρηματικής σχέσης σύμφωνα με το άρθρο 10 παράγραφος 6 και το άρθρο 11 παράγραφος 7, δ) όταν υιοθετούνται κατάλληλα μέτρα για την επανόρθωση των δυσμενών επιπτώσεων σύμφωνα με το άρθρο 12, ε) κατά περίπτωση, όταν καταρτίζονται ποιοτικοί και ποσοτικοί δείκτες για την παρακολούθηση σύμφωνα με το άρθρο 15.

Και σε αυτό το σημείο, η οδηγία αποκλίνει από τις Κατευθυντήριες Αρχές των ΗΕ και τις Κατευθυντήριες Γραμμές του ΟΟΣΑ, καθώς αυτές προβλέπουν συνεργασία με τους

¹⁵⁶ Ό.π.

ενδιαφερόμενους σε κάθε στάδιο της διαδικασίας της δέουσας επιμέλειας.¹⁵⁷ Ωστόσο, η αιτιολογική σκέψη 65 της οδηγίας αναφέρει καθήκοντα πληροφόρησης των διαβουλευόμενων ενδιαφερόμενων, καθώς και τη συνεχή διαβούλευση, στο κατάλληλο επίπεδο με την κατάλληλη περιοδικότητα.

ε. Δέουσα Επιμέλεια και αλυσίδες παραγωγής

Η οδηγία προβλέπει διαδικασίες δέουσας επιμέλειας οι οποίες δεν καλύπτουν μόνο τις δραστηριότητες της ίδιας της εταιρείας και αυτές των θυγατρικών της, αλλά επίσης και αυτές των επιχειρηματικών της εταίρων στις λεγόμενες «αλυσίδες παραγωγής».

Είναι απαραίτητο να παρουσιαστεί ο ορισμός και έπειτα να αποσαφηνιστεί το περιεχόμενο του όρου «αλυσίδες δραστηριοτήτων» υπό το πρίσμα της οδηγίας.

Η οδηγία καλύπτει τόσο ανάντη (upstream) όσο και κατάντη (downstream) δραστηριότητες των επιχειρηματικών εταίρων.

Σύμφωνα με το ά. 3 παρ. 1 γράμμα ζ) της οδηγίας ο όρος «αλυσίδα δραστηριοτήτων» περιλαμβάνει:

- i) δραστηριότητες των ανάντη επιχειρηματικών εταίρων μιας εταιρείας που σχετίζονται με την παραγωγή αγαθών ή την παροχή υπηρεσιών από την εν λόγω εταιρεία, συμπεριλαμβανομένων του σχεδιασμού, της εξόρυξης, του πορισμού, της κατασκευής, της μεταφοράς, της αποθήκευσης και της προμήθειας πρώτων υλών, προϊόντων ή μερών προϊόντων και της ανάπτυξης του προϊόντος ή της υπηρεσίας· και
- ii) δραστηριότητες των κατάντη επιχειρηματικών εταίρων μιας εταιρείας που σχετίζονται με τη διανομή, τη μεταφορά και την αποθήκευση προϊόντος της εν λόγω εταιρείας, όταν οι επιχειρηματικοί εταίροι ασκούν τις εν λόγω δραστηριότητες για την εταιρεία ή για λογαριασμό της εταιρείας, εξαιρουμένων της διανομής, της μεταφοράς και αποθήκευσης προϊόντος που υπόκειται σε ελέγχους εξαγωγών σύμφωνα με τον κανονισμό (ΕΕ) 2021/821 ή σε ελέγχους των εξαγωγών όπλων, πυρομαχικών ή πολεμικού υλικού, κατόπιν έγκρισης της εξαγωγής του προϊόντος.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας δεν περιορίζεται σε ένα συγκεκριμένο προϊόν ή υπηρεσία και δεν εξαρτάται από τον τόπο δραστηριοποίησης της εταιρείας ή τον τόπο που εδρεύουν οι επιχειρηματικοί της συνέταιροι, επιλογή που βρίσκεται σε συμφωνία με την προσέγγιση την οποία ακολουθούν επίσημα διεθνή όργανα για την δέουσα επιμέλεια όπως οι κατευθυντήριες γραμμές του ΟΟΣΑ και οι Κατευθυντήριες αρχές των Ηνωμένων Εθνών.

¹⁵⁷ Holy, 'The EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive', σελ. 14.

Από τα ως άνω ανακύπτει η ανάγκη ορισμού της έννοιας των επιχειρηματικών εταιρών. Σύμφωνα με το κείμενο της Οδηγίας αυτοί χωρίζονται σε άμεσους και έμμεσους.

Έτσι, σύμφωνα με το ά. 3 παρ. 1 (στ) της Οδηγίας «επιχειρηματικός εταίρος» νοείται ως μία οντότητα:

i) με την οποία η εταιρεία έχει συνάψει εμπορική συμφωνία σχετικά με τις δραστηριότητες, τα προϊόντα ή τις υπηρεσίες της εταιρείας ή στην οποία η εταιρεία παρέχει υπηρεσίες σύμφωνα με το στοιχείο ζ) («άμεσος επιχειρηματικός εταίρος»); ή

ii) η οποία δεν είναι άμεσος επιχειρηματικός εταίρος, αλλά εκτελεί επιχειρηματικές δραστηριότητες που σχετίζονται με τις δραστηριότητες, τα προϊόντα ή τις υπηρεσίες της εταιρείας («έμμεσος επιχειρηματικός εταίρος»).

Μένει λοιπόν να αποσαφηνιστεί ποιες δραστηριότητες σε σχέση με ποιους από τους προαναφερόμενους επιχειρηματικούς εταίρους εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής των διατάξεων για την δέουσα επιμέλεια.

Σύμφωνα με το ά. 3 παρ. 1 (ζ), οι δραστηριότητες των ανάντη επιχειρηματικών εταιρών, σχετίζονται με την παραγωγή προϊόντων ή την παροχή υπηρεσιών από την εταιρεία, για παράδειγμα ο σχεδιασμός, η εξόρυξη, ο πορισμός, η κατασκευή, η μεταφορά, η αποθήκευση και η προμήθεια πρώτων υλών, προϊόντων ή μερών προϊόντων και της ανάπτυξης του προϊόντος ή της υπηρεσίας. **Όσον αφορά τις ανάντη επιχειρηματικές δραστηριότητες, καλύπτονται τόσο οι άμεσοι όσο και οι έμμεσοι επιχειρηματικοί εταίροι.**¹⁵⁸

Οι δραστηριότητες των **κατάντη** επιχειρηματικών εταιρών για τους οποίους οι εταιρείες θα πρέπει να ασκούν δέουσα επιμέλεια περιορίζονται σε αυτούς που σχετίζονται με τη διανομή, μεταφορά και αποθήκευση ενός προϊόντος, σε περιπτώσεις όπου οι επιχειρηματικοί εταίροι εκτελούν αυτές τις δραστηριότητες για την εταιρεία ή για λογαριασμό της, όταν αυτή εμπίπτει φυσικά στις διατάξεις της Οδηγίας. **Επομένως, καλύπτονται τόσο οι άμεσοι όσο οι έμμεσοι επιχειρηματικοί εταίροι που εμπλέκονται στην διανομή, μεταφορά και αποθήκευση.** Ωστόσο, η προϋπόθεση σύμφωνα με την οποία οι επιχειρηματικοί εταίροι πρέπει να λειτουργούν για την εταιρεία ή για λογαριασμό της εισάγει ένα περιορισμό των δραστηριοτήτων που καλύπτονται υπό αυτόν τον ορισμό.¹⁵⁹ **Εκτός του πεδίου εφαρμογής της οδηγίας βρίσκονται οι δραστηριότητες που αφορούν τη διάθεση του προϊόντος** (αιτ.σκ.

¹⁵⁸ Van Den Berghe A. και άλλοι, 'Corporate Environmental Due Diligence', σελ. 22.

¹⁵⁹ Ό.π.

25). Ακόμα, σύμφωνα με την αιτ. σκ. 26 της Οδηγίας, ο όρος αλυσίδα δραστηριοτήτων δεν θα πρέπει να περιλαμβάνει τις δραστηριότητες των κατάντη επιχειρηματικών εταίρων της εταιρείας που σχετίζονται με τις “υπηρεσίες” της εταιρείας.

Εν αντιθέσει, οι Κατευθυντήριες Αρχές των ΗΕ και οι Κατευθυντήριες Γραμμές του ΟΟΣΑ προσδοκούν τη διεξαγωγή διαδικασιών δέουσας επιμέλειας κατά μήκος όλης της αξιακής αλυσίδας, περιλαμβανομένων των κατάντη δραστηριοτήτων, για παράδειγμα, το τι συμβαίνει αφότου ένα προϊόν ή υπηρεσία αφήνει την εταιρεία. Κρίνεται ως περιοριστικό της προστατευτικής εμβέλειας της οδηγίας εν σχέσει προς τις προβλέψεις των διεθνών αυτών προτύπων, το γεγονός ότι η οδηγία περιλαμβάνει μερικές πτυχές των κατάντη δραστηριοτήτων αλλά περιορίζεται στην διανομή, μεταφορά και αποθήκευση του προϊόντος και δεν περιλαμβάνει ρητή πρόβλεψη για μία σειρά άλλες δραστηριότητες όπως επί παραδείγματι το σχεδιασμό, πώληση, μάρκετινγκ, σύνθεση, εμπορία ή χρήση των προϊόντων ή υπηρεσιών ή την απόρριψή τους.¹⁶⁰

στ. Εποπτικές Αρχές

Η οδηγία απαιτεί τον καθορισμό μίας ή περισσότερων Εποπτικών Αρχών οι οποίες είναι επιφορτισμένες με την εποπτεία της συμμόρφωσης με τις υποχρεώσεις που ορίζονται στις διατάξεις του εθνικού δικαίου που θεσπίζονται σύμφωνα με τα άρθρα 7 έως 16 και το άρθρο 22. Έως τις 26 Ιουλίου 2026, τα κράτη μέλη οφείλουν να κοινοποιήσουν στην Επιτροπή τα ονόματα και τα στοιχεία επικοινωνίας των εποπτικών αρχών που θα οριστούν, καθώς και τις αντίστοιχες αρμοδιότητές τους, όταν ορίζονται περισσότερες από μία εποπτικές αρχές.

Για τις εταιρείες με έδρα στην Ε.Ε., αρμόδια εποπτική αρχή είναι η εποπτική αρχή του κράτους μέλους στο οποίο η εταιρεία έχει την καταστατική της έδρα (άρθρο 24 παρ. 2). Για τις εταιρείες με έδρα εκτός Ε.Ε. η παρ. 3 άρθρο 24 ορίζει ότι αρμόδια εποπτική αρχή είναι η εποπτική αρχή του κράτους μέλους στο οποίο η εταιρεία έχει υποκατάστημα. Εάν η εταιρεία δεν διαθέτει υποκατάστημα σε κανένα κράτος μέλος ή διαθέτει υποκαταστήματα σε διαφορετικά κράτη μέλη, αρμόδια εποπτική αρχή είναι η εποπτική αρχή του κράτους μέλους στο οποίο η εταιρεία πραγματοποίησε το μεγαλύτερο μέρος του καθαρού κύκλου εργασιών της στην Ένωση.

Περαιτέρω, όταν μια μητρική εταιρεία εκπληρώνει τις υποχρεώσεις που απορρέουν από την παρούσα οδηγία για λογαριασμό των θυγατρικών της σύμφωνα με το άρθρο 6, η αρμόδια εποπτική αρχή της μητρικής εταιρείας συνεργάζεται με την αρμόδια εποπτική αρχή της θυγατρικής, η οποία θα παραμείνει αρμόδια για να διασφαλίσει ότι

¹⁶⁰ Holy, ‘The EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive’, σελ. 13.

η θυγατρική υπόκειται στην άσκηση των εξουσιών σύμφωνα με το άρθρο 25 (παρ. 4 άρθρο 24).

Σύμφωνα με το άρθρο 24 παρ. 9 της οδηγίας τα κράτη μέλη εγγυώνται την ανεξαρτησία των εποπτικών αρχών και διασφαλίζουν ότι αυτές, καθώς και όλα τα πρόσωπα που εργάζονται ή έχουν εργαστεί για λογαριασμό τους και οι ελεγκτές, οι εμπειρογνώμονες και τυχόν άλλα πρόσωπα που ενεργούν για λογαριασμό τους, ασκούν τις αρμοδιότητές τους με αμεροληψία, διαφάνεια και δέοντα σεβασμό των υποχρεώσεων τήρησης του επαγγελματικού απορρήτου. Ειδικότερα, τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι οι εποπτικές αρχές είναι νομικά και λειτουργικά ανεξάρτητες, δεν δέχονται εξωτερικές επιρροές, άμεσες ή έμμεσες, μεταξύ άλλων από τις εταιρείες που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της παρούσας οδηγίας ή άλλα συμφέροντα της αγοράς, ότι το προσωπικό τους και τα πρόσωπα που είναι υπεύθυνα για τη διαχείριση δεν υπόκεινται σε συγκρούσεις συμφερόντων, υπόκεινται σε απαιτήσεις εμπιστευτικότητας και απέχουν από κάθε ενέργεια ασυμβίβαστη με τα καθήκοντά τους.

Λειτουργική και θεσμική ανεξαρτησία των εποπτικών αρχών

Πιο συγκεκριμένα, σε σχέση με τη **λειτουργική και θεσμική ανεξαρτησία των εποπτικών αρχών**, η παράγραφος 9 του άρθρου 24, δύναται να ερμηνευτεί με βάση την ενωσιακή νομοθεσία και νομολογία, σχετικά με τις διάφορες εποπτικές ή ανεξάρτητες αρχές.¹⁶¹ Σύμφωνα με την εν λόγω νομοθεσία και νομολογία, οι εποπτικές αρχές πρέπει να εκτελούν τα ρυθμιστικά τους καθήκοντα χωρίς να εκτίθενται σε οποιαδήποτε εξωτερική επιρροή ή οδηγία και να λαμβάνουν αυτόνομα τις δικές τους αποφάσεις και μόνο με γνώμονα το δημόσιο συμφέρον (Λειτουργική ανεξαρτησία).¹⁶²

Οι εποπτικές αυτές αρχές οφείλουν να είναι επίσης νομικά ανεξάρτητες, για παράδειγμα να αποτελούν ξεχωριστή νομική οντότητα χωρίς θεσμικούς ή οργανωτικούς δεσμούς με άλλα όργανα, οι οποίοι θα οδηγούσαν στον κίνδυνο άμεσου ή έμμεσου επηρεασμού της απόδοσης της αρχής σχετικά με τις ρυθμιστικές τις αρμοδιότητες.¹⁶³ Το κριτήριο άμεσου ή έμμεσου επηρεασμού της αρχής θα πρέπει να περιλαμβάνει συνεπώς τις περιπτώσεις κατά τις οποίες η επιρροή ασκείται με τυπικά μέσα (π.χ. νομοθετικά) αλλά και αυτές που η - απαγορευμένη- επιρροή ασκείται εν τοις πράγμασι. Προς αυτόν το σκοπό, δομικές διασφαλίσεις ανεξαρτησίας θα πρέπει να τεθούν σε ισχύ προκειμένου καμία κυβερνητική εποπτεία της αρμόδια αρχής (όπως

¹⁶¹ Για παράδειγμα το άρθρο 26 παρ. 1 του Γενικού κανονισμού για την προστασία δεδομένων.

¹⁶² ΔΕΕ, Υπόθεση 718/18 Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά ΟΔΓ, παρ. 109.

¹⁶³ Van Den Berghe A. και άλλοι, 'Corporate Environmental Due Diligence', σελ. 83.

σχετικά με τη διαδικασία λήψης αποφάσεων, τον προϋπολογισμό της, το προσωπικό, τους πόρους ή τη διαχείριση) να μην αφαιρεί ή απομειώνει την λειτουργική της ανεξαρτησία.¹⁶⁴

Λογοδοσία και Διαφάνεια των εποπτικών αρχών

Κατά την παρ. 7 άρθρο 25 της οδηγίας τα κράτη μέλη οφείλουν να διασφαλίζουν ότι κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο έχει το δικαίωμα πραγματικής δικαστικής προσφυγής κατά νομικά δεσμευτικής απόφασης εποπτικής αρχής που το αφορά, σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο. Επίσης, σύμφωνα με το άρθρο 26 παρ. 6 της Οδηγίας τα κράτη μέλη οφείλουν να εγγυώνται ότι τα πρόσωπα που διατυπώνουν τεκμηριωμένες ανησυχίες και έχουν έννομο συμφέρον όσον αφορά το συγκεκριμένο θέμα, έχουν πρόσβαση σε δικαστήριο ή άλλο ανεξάρτητο και αμερόληπτο δημόσιο φορέα αρμόδιο για τον έλεγχο, τόσο ως προς τη διαδικασία όσο και ως προς την ουσία, της νομιμότητας των αποφάσεων, πράξεων ή παραλείψεων της εποπτικής αρχής.

Σχετικά με τη διαφάνεια κατά τη δράση των εποπτικών αρχών, η Οδηγία ορίζει ότι τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι οι εποπτικές αρχές δημοσιεύουν και καθιστούν προσβάσιμη στο διαδίκτυο ετήσια έκθεση σχετικά με τις δραστηριότητές τους δυνάμει της παρούσας οδηγίας (ά. 24 παρ. 10). Επίσης, σύμφωνα με το άρθρο 25 παρ. 8 της οδηγίας τα κράτη μέλη πρέπει να κατοχυρώσουν ότι οι εποπτικές αρχές τηρούν αρχείο των ερευνών που αναφέρονται στην παράγραφο 1, στο οποίο επισημαίνονται ιδίως η φύση και τα αποτελέσματά τους, καθώς και αρχείο των τυχόν μέτρων επιβολής δυνάμει της παραγράφου 5. Περαιτέρω, τα κράτη μέλη πρέπει να προφυλάσσουν ότι κάθε απόφαση των εποπτικών αρχών που περιέχει κυρώσεις σχετικά με παραβάσεις των διατάξεων του εθνικού δικαίου που θεσπίστηκαν δυνάμει της οδηγίας δημοσιεύεται, είναι διαθέσιμη στο κοινό για τουλάχιστον πέντε έτη και διαβιβάζεται στο ευρωπαϊκό δίκτυο εποπτικών αρχών, σύμφωνα με το άρθρο 28, εφόσον δεν περιέχει δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα κατά την έννοια του άρθρου 4 παράγραφος 1 του κανονισμού (ΕΕ) 2016/679 (ά. 27 παρ. 5).

Επαρκείς πόροι

Σύμφωνα με την αιτιολογική σκέψη 75 της οδηγίας, τα κράτη μέλη θα πρέπει να διασφαλίζουν ότι σε κάθε εποπτική αρχή παρέχονται οι ανθρώπινοι και οικονομικοί πόροι που απαιτούνται για την αποτελεσματική εκτέλεση των καθηκόντων της και άσκηση των εξουσιών της. Για τον καθορισμό της έννοιας των “επαρκών πόρων” μπορεί κανείς να καταφύγει στη νομολογία του ΔΕΕ και συγκεκριμένα απόφαση του

¹⁶⁴ Ό.π.

δικαστηρίου (τέταρτο τμήμα) της 13ης Ιουνίου 2018 στην υπόθεση C-530/16, Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Δημοκρατίας της Πολωνίας.¹⁶⁵ Σύμφωνα με αυτή την απόφαση, η επιταγή οργανωτικής ανεξαρτησίας του φορέα διαχείρισης δεν φτάνει ως την απαίτηση ξεχωριστού προϋπολογισμού από το σχετικό υπουργείο, ωστόσο η πρόσβαση στους πόρους αυτούς πρέπει να γίνεται με βάση κανόνες σαφείς, οι οποίοι δεν μπορούν να τροποποιούνται από τον Υπουργό και εφόσον διασφαλίζεται η ανεξάρτητη πρόσβασή του στους οικονομικούς πόρους που πρέπει να του παρέχονται για να επιτελεί το έργο του.¹⁶⁶

Εξουσίες της εποπτικής αρχής

Σύμφωνα με την οδηγία, μια εποπτική αρχή δύναται να κινησει έρευνα, με δική της πρωτοβουλία ή ως αποτέλεσμα τεκμηριωμένων ανησυχιών που της κοινοποιήθηκαν σύμφωνα με το άρθρο 26, όταν κρίνει ότι διαθέτει επαρκείς πληροφορίες που υποδεικνύουν πιθανή παράβαση από μέρους εταιρείας των υποχρεώσεων που προβλέπονται στις διατάξεις του εθνικού δικαίου που θεσπίζονται σύμφωνα με την παρούσα οδηγία (άρθρο 25 παρ. 2).

Προκειμένου να αποφευχθεί η αυθαίρετη εφαρμογή της οδηγίας και να εξασφαλιστούν ίσοι όροι για όλες τις εταιρείες ως προς την εφαρμογή της όπως και συνθήκες δίκαιου ανταγωνισμού σε όλη την Ε.Ε., οι εθνικοί νόμοι που μεταφέρουν την οδηγία θα πρέπει να επιβάλλουν την υποχρέωση για τις εποπτικές αρχές να εκκινούν μία έρευνα όπου η εκάστοτε εποπτική αρχή έχει επαρκείς πληροφορίες και ενδείξεις για μία πιθανή παραβίαση των υποχρεώσεων υπό την οδηγία από μία εταιρεία και όχι να αποτελεί μία απλή επιλογή.¹⁶⁷

Επιπλέον, μπορούν να διενεργηθούν επιθεωρήσεις σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο του κράτους μέλους στο οποίο διενεργείται η επιθεώρηση και αφότου έχει ειδοποιηθεί η εταιρεία, εκτός εάν η προειδοποίηση θα εμπόδιζε την αποτελεσματικότητα της επιθεώρησης. Όταν, στο πλαίσιο της έρευνάς της, μια εποπτική αρχή επιθυμεί να διενεργήσει επιθεώρηση στο έδαφος κράτους μέλους άλλου από το δικό της, ζητεί τη συνδρομή της εποπτικής αρχής στο εν λόγω κράτος μέλος σύμφωνα με το άρθρο 28 παράγραφος 3.¹⁶⁸

Κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους, οι εποπτικές αρχές είναι τουλάχιστον εξουσιοδοτημένες:

¹⁶⁵ Ό.π., σελ. 84.

¹⁶⁶ Βλ. παρ. 99-100 της απόφασης ΔΕΕ, Υπόθεση 718/18 Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά ΟΔΓ.

¹⁶⁷ Van Den Berghe A. και άλλοι, 'Corporate Environmental Due Diligence', σελ. 85.

¹⁶⁸ Βλ. άρθρο 25 παρ. 3.

α) να διατάσσουν την εταιρεία:

i) να παύει τις παραβάσεις των διατάξεων του εθνικού δικαίου που έχουν θεσπιστεί δυνάμει της παρούσας οδηγίας με την πραγματοποίηση ενέργειας ή την παύση συμπεριφοράς

ii) να μην επαναλαμβάνει τη σχετική συμπεριφορά και

iii) κατά περίπτωση, να λαμβάνει μέτρα επανόρθωσης ανάλογα προς την παράβαση και αναγκαία για τον τερματισμό της

β) να επιβάλλουν κυρώσεις σύμφωνα με το άρθρο 27 (βλ. αμέσως παρακάτω) και

γ) να λαμβάνουν προσωρινά μέτρα σε περίπτωση άμεσου κινδύνου σοβαρής και ανεπανόρθωτης βλάβης.

Κυρώσεις

Προκειμένου να διασφαλιστεί η αποτελεσματική επιβολή των διατάξεων του εθνικού δικαίου μεταφοράς της παρούσας οδηγίας, τα κράτη μέλη θα πρέπει να προβλέψουν αποτρεπτικές, αναλογικές και αποτελεσματικές κυρώσεις για παραβάσεις των εν λόγω μέτρων (αιτ. σκ. 76).

Εναπόκειται στη διακριτική ευχέρεια των κρατών μελών να προβλέψουν επαρκείς κυρώσεις σύμφωνα με την εθνική τους νομοθεσία. Οι κυρώσεις αυτές θα πρέπει να είναι αποτρεπτικές, αναλογικές και αποτελεσματικές.¹⁶⁹ Ωστόσο, σύμφωνα με την παρ. 3 του άρθρου 27 της οδηγίας, τα κράτη μέλη οφείλουν προβλέψουν τουλάχιστον τις ακόλουθες κυρώσεις: α) χρηματικές κυρώσεις β) εάν μια εταιρεία δεν συμμορφώνεται με την απόφαση επιβολής χρηματικής κύρωσης εντός της προβλεπόμενης προθεσμίας, δημόσια δήλωση στην οποία αναφέρεται η εταιρεία που ευθύνεται για την παράβαση και η φύση της παράβασης.

Σύμφωνα με την παρ. 3 του ως άνω άρθρου, κατά τη λήψη απόφασης σχετικά με την επιβολή κυρώσεων και, εάν αποφασιστεί η επιβολή τέτοιων κυρώσεων, κατά τον καθορισμό της φύσης και του κατάλληλου επιπέδου τους, λαμβάνονται δεόντως υπόψη: α) η φύση, η βαρύτητα και η διάρκεια της παράβασης, καθώς και η σοβαρότητα των επιπτώσεων που προκύπτουν από την εν λόγω παράβαση, β) τυχόν επενδύσεις που πραγματοποιήθηκαν και τυχόν στοχευμένη στήριξη που δόθηκε σύμφωνα με τα άρθρα 10 και 11, γ) τυχόν συνεργασία με άλλες οντότητες για την αντιμετώπιση των σχετικών επιπτώσεων, δ) κατά περίπτωση, ο βαθμός στον οποίο ελήφθησαν

¹⁶⁹ Αιτ.σκ. 76.

αποφάσεις ιεράρχησης σύμφωνα με το άρθρο 9, ε) τυχόν σχετικές προηγούμενες παραβάσεις, από την εταιρεία, διατάξεων του εθνικού δικαίου που θεσπίστηκαν σύμφωνα με την παρούσα οδηγία, οι οποίες έχουν διαπιστωθεί με τελική απόφαση, στ) ο βαθμός στον οποίο η εταιρεία έλαβε τυχόν μέτρα επανόρθωσης όσον αφορά το σχετικό αντικείμενο, ζ) τα οικονομικά οφέλη που αποκόμισε ή οι ζημιές που απέφυγε η εταιρεία λόγω της παράβασης, η) τυχόν άλλοι επιβαρυντικοί ή ελαφρυντικοί παράγοντες που ισχύουν υπό τις περιστάσεις της σχετικής υπόθεσης.

Σημαντική είναι η διάταξη για το ελάχιστο ύψος τυχόν προστίμου που επιβάλλεται βάσει της οδηγίας. Όταν επιβάλλονται χρηματικές κυρώσεις, αυτές βασίζονται στον καθαρό παγκόσμιο κύκλο εργασιών της εταιρείας. Το μέγιστο όριο χρηματικών κυρώσεων δεν είναι χαμηλότερο από το 5 % του καθαρού παγκόσμιου κύκλου εργασιών της εταιρείας κατά το οικονομικό έτος που προηγήθηκε το έτος που εκδόθηκε η απόφαση επιβολής προστίμου (παρ. 4 άρθρο 27).

Τεκμηριωμένες ανησυχίες

Τα κράτη μέλη οφείλουν να διασφαλίζουν ότι φυσικά και νομικά πρόσωπα δικαιούνται να διατυπώνουν τεκμηριωμένες ανησυχίες, μέσω εύκολα προσβάσιμων διαύλων, σε οποιαδήποτε εποπτική αρχή, όταν έχουν λόγους να πιστεύουν, βάσει αντικειμενικών περιστάσεων, ότι μια εταιρεία δεν συμμορφώνεται με τις διατάξεις του εθνικού δικαίου που έχουν θεσπιστεί σύμφωνα με την παρούσα οδηγία (άρθρο 26 παρ. 1).

Στη συνέχεια, οι εποπτικές αρχές πρέπει να αξιολογούν τις τεκμηριωμένες ανησυχίες εντός κατάλληλου χρονικού διαστήματος και, κατά περίπτωση, να ασκούν τις εξουσίες τους που αναφέρονται στο άρθρο 25 (άρθρο 26 παρ. 4). Η εποπτική αρχή, το συντομότερο δυνατόν και σύμφωνα με τις σχετικές διατάξεις του εθνικού δικαίου και σε συμμόρφωση με το ενωσιακό δίκαιο, οφείλει να ενημερώσει τα πρόσωπα που αναφέρονται στην παράγραφο 1 σχετικά με το αποτέλεσμα της αξιολόγησης των τεκμηριωμένων ανησυχιών τους και το σκεπτικό για αυτό το αποτέλεσμα. Η εποπτική αρχή πρέπει επίσης να κοινοποιήσει στα πρόσωπα που διατυπώνουν τέτοιου είδους τεκμηριωμένες ανησυχίες και έχουν, σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο, έννομο συμφέρον στο θέμα, την απόφασή της να αποδεχθεί ή να απορρίψει οποιοδήποτε αίτημα για ανάληψη δράσης, καθώς και περιγραφή των περαιτέρω ενεργειών και μέτρων, και πρακτικές πληροφορίες σχετικά με την πρόσβαση σε διοικητικές και δικαστικές διαδικασίες επανεξέτασης (άρθρο 26 παρ. 5).

Τέλος, τα κράτη μέλη πρέπει να εγγυηθούν ότι τα πρόσωπα που διατυπώνουν τεκμηριωμένες ανησυχίες έχουν πρόσβαση σε δικαστήριο ή άλλο ανεξάρτητο και αμερόληπτο δημόσιο φορέα αρμόδιο για τον έλεγχο, τόσο ως προς τη διαδικασία όσο

και ως προς την ουσία, της νομιμότητας των αποφάσεων, πράξεων ή παραλείψεων της εποπτικής αρχής (άρθρο 26 παρ. 6).

ζ. Αστική Ευθύνη

Η οδηγία εισάγει την έννοια της αστικής ευθύνης των εταιρειών, βάσει υπαιτιότητας, ως ένα μέσο για να παρέχει πρόσβαση στη δικαιοσύνη για θύματα αρνητικών επιπτώσεων. Οι μητρικές εταιρείες μπορούν, συνεπώς, να υπέχουν ευθύνη για καταπάτηση ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η οποία διαπράττεται από θυγατρικές τους που δραστηριοποιούνται σε άλλες χώρες.¹⁷⁰

Κατά τη διατύπωση της οδηγίας:

«Τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι μια εταιρεία μπορεί να θεωρηθεί υπεύθυνη για ζημία που προκαλείται σε φυσικό ή νομικό πρόσωπο, εάν: α) η εταιρεία, εκ προθέσεως ή εξ αμελείας, δεν συμμορφώθηκε με τις υποχρεώσεις που ορίζονται στα άρθρα 10 και 11, όταν το δικαίωμα, η απαγόρευση ή η υποχρέωση που αναφέρονται στο παράρτημα της παρούσας οδηγίας αποσκοπεί στην προστασία του φυσικού ή νομικού προσώπου· και β) ως αποτέλεσμα της μη συμμόρφωσης που αναφέρεται στο στοιχείο α), προκλήθηκε ζημία στα έννομα συμφέροντα του φυσικού ή νομικού προσώπου που προστατεύεται από το εθνικό δίκαιο.

Μια εταιρεία δεν μπορεί να θεωρηθεί υπεύθυνη εάν η ζημία προκλήθηκε μόνο από τους επιχειρηματικούς εταίρους της στην αλυσίδα δραστηριοτήτων της.»

Σύμφωνα με την οδηγία, οι προϋποθέσεις για την καταβολή αποζημίωσης στον ενάγοντα είναι:

1. Μη συμμόρφωση της εταιρείας με τις υποχρεώσεις της σχετικά με την άσκηση δέουσας επιμέλειας κατά τα άρθρα 10 και 11, δηλαδή παράλειψη εκ μέρους της να λάβει κατάλληλα μέτρα για να αποτρέψει (ή όπου η πρόληψη είναι αδύνατη ή άμεσα αδύνατη, να μετριάσει την έκταση της) μία δυνητική αρνητική επίπτωση ή να τερματίσει (ή όπου αυτό είναι άμεσα αδύνατο, να ελαχιστοποιήσει την έκτασή της) μίας πραγματικής αρνητικής επίπτωσης, εφόσον η αρνητική αυτή επίπτωση είχε ή θα έπρεπε να έχει εντοπιστεί και αξιολογηθεί σύμφωνα με το άρθρο 8 και ιεραρχηθεί σύμφωνα με το άρθρο 9.

Η έλλειψη συμμόρφωσης με τις υποχρεώσεις δέουσας επιμέλειας δεν χρειάζεται να είναι εκ προθέσεως για να τεκμηριώσει την αστική ευθύνη της εταιρείας και μπορεί να προκύπτει από αμέλεια της εταιρείας.¹⁷¹ Σημειωτέον, ότι οι υποχρεώσεις

¹⁷⁰ Chan, T., Tuson, S., [Parent companies can be held liable for human rights and environmental abuses carried out by their subsidiaries operating in other countries](#), Σχολιασμός, 31 Ιουλίου 2024.

¹⁷¹ Van Den Berghe A. και άλλοι, 'Corporate Environmental Due Diligence', σελ. 90.

δέουσας επιμέλειας σύμφωνα με την οδηγία είναι υποχρεώσεις συμπεριφοράς,¹⁷² και άρα οι εταιρείες μπορούν να υπέχουν ευθύνη σύμφωνα με την οδηγία μόνο όταν δεν λαμβάνουν τα “κατάλληλα μέτρα” που προβλέπονται από τις υποχρεώσεις δέουσας επιμέλειας. Αυτό σημαίνει ότι δεν θα υφίσταται κατ’ ανάγκη αστική ευθύνη σε περίπτωση που το αποτέλεσμα το οποίο επιδιώκεται από τις διατάξεις περί δέουσας επιμέλειας σύμφωνα με την οδηγία δεν επιτευχθεί, εκτός εάν μπορεί να καταδειχθεί ότι αυτό ανάγεται στην παράλειψη της εταιρείας να λάβει κατάλληλα μέτρα, τα οποία απαιτούνται από τα άρθρα 8 έως 11.¹⁷³

2. Να προκλήθηκε ζημία στο θύμα. Η ζημία που προκαλείται στα προστατευόμενα έννομα συμφέροντα ενός προσώπου θα πρέπει να ερμηνεύεται σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο, για παράδειγμα ο θάνατος, η σωματική ή ψυχολογική βλάβη, η στέρηση της προσωπικής ελευθερίας, η απώλεια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ή η φθορά της προσωπικής περιουσίας.¹⁷⁴
3. Να υπάρχει αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της έλλειψης συμμόρφωσης και της ζημίας,¹⁷⁵ το οποίο σημαίνει ότι ήταν η έλλειψη συμμόρφωσης με τις διατάξεις της οδηγίας που οδήγησε στην ζημία.

Εύρος αποζημίωσης

Τα θύματα θα πρέπει να έχουν το δικαίωμα πλήρους αποζημίωσης για τη ζημία που προκλήθηκε σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο και σύμφωνα με την Οδηγία. Θα πρέπει να απαγορεύεται η αποτροπή μέσω καταβολής αποζημίωσης (αποζημίωσης που έχει χαρακτήρα κύρωσης) ή μέσω οποιασδήποτε άλλης μορφής υπερβολικής αποζημίωσης.¹⁷⁶

Διαδικαστικά εμπόδια

Τα κυριότερα διαδικαστικά εμπόδια που προκύπτουν από την Οδηγία αφορούν το κόστος της δικαστικής επιδίωξης των δικαιωμάτων στην Ευρώπη, το οποίο είναι υψηλό, καθώς και το γεγονός ότι η απόδειξη της μη συμμόρφωσης της εκάστοτε εταιρείας με τις διατάξεις της οδηγίας για τη δέουσα επιμέλεια είναι εξαιρετικά

¹⁷² Βλ. αιτ.σκ.19.

¹⁷³ Van Den Berghe A. και άλλοι, ‘Corporate Environmental Due Diligence’, σελ. 90.

¹⁷⁴ Αιτ.σκ. 79.

¹⁷⁵ Βλ. για τις προϋποθέσεις τεκμηρίωσης αστικής ευθύνης των εταιρειών κατά την οδηγία: Bueno, N., Oehm, F., [Conditions of Corporate Civil Liability in the Corporate Sustainability Due Diligence Directive: Restrictive, but clear?](#), VerfBlog, 28 Μαΐου 2024.

¹⁷⁶ Αιτ.σκ. 79.

δυσχερής.¹⁷⁷ Σχετικά με το κόστος, η οδηγία προβλέπει επ' αυτού ότι τα κράτη πρέπει να διασφαλίσουν ότι τα έξοδα της διαδικασίας δεν είναι τέτοια που να καθιστούν απαγορευτική για τους ενάγοντες την προσφυγή στη δικαιοσύνη (ά. 29 παρ. 3 (β)), αλλά αυτή η διάταξη, στην πράξη, δεν θα τροποποιήσει τις αντίστοιχες διατάξεις του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, αλλά ούτε και θα αλλάξει την (δομική) ανισορροπία δυνάμεων μεταξύ των θιγόμενων ατόμων και των εταιρειών, και άρα κινδυνεύει να αποτελέσει περισσότερο ευχολόγιο, παρά πραγματικότητα.¹⁷⁸

Ως προς αυτήν την προβληματική, η οδηγία προβλέπει ότι κάθε κράτος-μέλος προβλέπει εύλογους λόγους, υπό τους οποίους κάθε φερόμενος ως ζημιωθείς μπορεί να επιτρέψει σε συνδικαλιστική οργάνωση, μη κυβερνητική οργάνωση για τα ανθρώπινα δικαιώματα ή για το περιβάλλον ή άλλη μη κυβερνητική οργάνωση και, σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο, σε εθνικούς οργανισμούς για τα ανθρώπινα δικαιώματα, που εδρεύουν σε κράτος μέλος, να ασκούν αγωγές για την επιβολή των δικαιωμάτων του φερόμενου ως ζημιωθέντος, με την επιφύλαξη των εθνικών κανόνων πολιτικής δικονομίας (ά. 29 παρ.3 (δ)).

Σχετικά με τα ζητήματα απόδειξης, κατά την αιτιολογική σκέψη υπ' αρ. 81 της οδηγίας το καθεστώς ευθύνης δεν ρυθμίζει ποιος θα πρέπει να αποδεικνύει την εκπλήρωση των προϋποθέσεων όσον αφορά την ευθύνη, με βάση τις περιστάσεις της υπόθεσης, ή υπό ποιες προϋποθέσεις μπορούν να κινηθούν οι αστικές διαδικασίες και, ως εκ τούτου, τα ζητήματα αυτά επαφίενται στο εθνικό δίκαιο. Επομένως ισχύει ο γενικός κανόνας του δικονομικού δικαίου, ότι ο ενάγων πρέπει να αποδείξει τα γεγονότα που στοιχειοθετούν την αξίωσή του. Δεδομένου, όμως, ότι πολύ συχνά τα αποδεικτικά στοιχεία όπως έγγραφα κ.α. θα βρίσκονται στην κατοχή της εταιρείας, δημιουργείται ένα πραγματικό δικονομικό εμπόδιο για την ευδοκίμηση της εκάστοτε αγωγής. Ακριβώς αυτήν την δυσχέρεια του ενάγοντος προσπαθεί να υπερβεί η διάταξη του ά. 29 παρ. 3 (ε) της οδηγίας. Σύμφωνα με την εν λόγω διάταξη όταν ασκείται αγωγή, και ο ενάγων υποβάλλει εμπειριστατωμένη αιτιολόγηση στην οποία περιλαμβάνονται ευλόγως διαθέσιμα στοιχεία για πραγματικά περιστατικά και αποδεικτικά στοιχεία που επαρκούν για να θεμελιωθεί παραδεκτή αξίωση αποζημίωσης, και έχει δηλώσει ότι πρόσθετα αποδεικτικά στοιχεία βρίσκονται υπό τον έλεγχο της εταιρείας, τα δικαστήρια μπορούν να διατάξουν την εταιρεία να κοινοποιήσει τα εν λόγω αποδεικτικά στοιχεία σύμφωνα με το εθνικό δικονομικό δίκαιο.

Πέραν των ανωτέρω, έχουν αναγνωρισθεί και άλλοι πιθανοί περιορισμοί για την αποτελεσματικότητα των διατάξεων περί αστικής ευθύνης των εταιρειών κατά την

¹⁷⁷ Zimmermann, A. [Access to Supply Chain Justice?: Some procedural spotlights on Art. 29 para. 3 CSDDD](#), VerfBlog, 27 Μαΐου 2024.

¹⁷⁸ Zimmermann, A., Ό.π.

οδηγία, και πιο συγκεκριμένα η κάλυψη αμιγώς περιβαλλοντικών ζημιών, η ευθύνη των εταιρειών για τις δραστηριότητες των επιχειρηματικών τους εταίρων, η πρόσβαση στη δικαιοσύνη για κατοίκους- θύματα καταπάτησης τρίτων χωρών εκτός Ε.Ε., τα είδη των διαθέσιμων επανορθώσεων και η ευθύνη εταιρειών με έδρα εκτός Ε.Ε.

η. Σχέδια μετάβασης για τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής

Σύμφωνα με την παρ. 1 του άρθρου 22 της οδηγίας τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι οι εταιρείες που αναφέρονται στο άρθρο 2 παράγραφος 1 στοιχεία α), β) και γ) και στο άρθρο 2 παράγραφος 2 στοιχεία α), β) και γ) εγκρίνουν και θέτουν σε εφαρμογή σχέδιο μετάβασης για τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής, το οποίο έχει ως στόχο να διασφαλίσει ότι, μέσω κάθε δυνατής προσπάθειας, το επιχειρηματικό μοντέλο και η στρατηγική της εταιρείας συνάδουν με τη μετάβαση σε βιώσιμη οικονομία και με τον περιορισμό της υπερθέρμανσης του πλανήτη στον 1,5 C° σύμφωνα με τη συμφωνία του Παρισιού και με τον στόχο επίτευξης κλιματικής ουδετερότητας που ορίζεται στον κανονισμό (ΕΕ) 2021/1119, συμπεριλαμβανομένων του ενδιάμεσου στόχου και του στόχου για το 2050 όσον αφορά την κλιματική ουδετερότητα και, κατά περίπτωση, με την έκθεση της εταιρείας σε δραστηριότητες που σχετίζονται με τον άνθρακα, το πετρέλαιο και το αέριο.

Η κατάρτιση και εφαρμογή ενός σχεδίου μετάβασης κατά τα ανωτέρω από τις εταιρείες δεν πρέπει να συγχέεται, καθώς πηγαίνει πέραν των απαιτήσεων να γνωστοποιήσουν ένα σχέδιο, πράγμα που απαιτείται ήδη από την οδηγία CSRD.¹⁷⁹ Σημειωτέον, επίσης ότι και οι χρηματοοικονομικοί θεσμοί εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής αυτής της διάταξης.

Σε ότι αφορά τη στόχευση της οδηγίας γενικότερα και ειδικότερα του άρθρου 22 αυτής, αξίζει να παρατεθεί το πρώτο εδάφιο της αιτιολογικής σκέψης 73 του προοιμίου. Σύμφωνα με αυτή, η παρούσα οδηγία αποτελεί σημαντικό νομοθετικό εργαλείο για τη διασφάλιση της εταιρικής μετάβασης σε μια βιώσιμη οικονομία, μεταξύ άλλων για τη μείωση των υπαρξιακών ζημιών και του κόστους της κλιματικής αλλαγής, τη διασφάλιση της ευθυγράμμισης με το παγκόσμιο μηδενικό ισοζύγιο έως το 2050, την αποφυγή τυχόν παραπλανητικών ισχυρισμών σχετικά με την εν λόγω ευθυγράμμιση και τον τερματισμό της προβολής οικολογικού προσωπείου (το λεγόμενο “greenwashing”), της παραπληροφόρησης και της επέκτασης των ορυκτών καυσίμων παγκοσμίως, προκειμένου να επιτευχθούν οι διεθνείς και ευρωπαϊκοί στόχοι για το κλίμα.

¹⁷⁹ Chan και Tusson, ‘How the EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive can be harnessed to promote a just transition.’

Πολύ σημαντικό είναι το γεγονός ότι σύμφωνα με την ως άνω αιτιολογική σκέψη, οι απαιτήσεις αυτές θα πρέπει να νοούνται ως υποχρέωση προσπάθειας και όχι ως υποχρέωση επίτευξης αποτελεσμάτων. Έτσι λαμβάνονται υπόψη η πρόοδος που συντελείται από την εταιρεία καθώς και η πολυπλοκότητα και ο εξελισσόμενος χαρακτήρας της κλιματικής μετάβασης. Επομένως το άρθρο 22 της οδηγίας θεσπίζει δύο υποχρεώσεις των εταιρειών. Πρώτον, το καθήκον να υιοθετούν ένα σχέδιο μετάβασης, εννοώντας ότι υπάρχει μία τυπική ενδοεταιρική έγκριση του σχεδίου από διοικητικά, όργανα διαχείρισης ή ελεγκτικά όργανα της επιχείρησης. Δεύτερον, η οδηγία απαιτεί την θέση σε ισχύ του σχεδίου αυτού και επομένως περιλαμβάνει το καθήκον εφαρμογής του.¹⁸⁰

Στο πλαίσιο του σχεδίου θα πρέπει να αναπτύσσονται εκτελεστικές δράσεις για την επίτευξη των κλιματικών στόχων της εταιρείας, τα δε σχέδια θα πρέπει να βασίζονται σε αδιάσειστα επιστημονικά στοιχεία, δηλαδή στοιχεία επαληθευμένα από ανεξάρτητους επιστημονικούς φορείς που συνάδουν με τον περιορισμό της υπερθέρμανσης του πλανήτη στον 1,5° C, όπως ορίζει η Διακυβερνητική Επιτροπή για την Κλιματική Αλλαγή (IPCC) και λαμβανομένων υπόψη των συστάσεων της Ευρωπαϊκής Επιστημονικής Συμβουλευτικής Επιτροπής για την Κλιματική Αλλαγή.¹⁸¹ Οι εταιρείες θα πρέπει να παρακολουθούν την εφαρμογή των σχεδίων αυτών και να τα επικαιροποιούν κάθε 12 μήνες.

Ο ως άνω σχεδιασμός του σχεδίου μετάβασης για τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής περιλαμβάνει:

α) χρονικά προσδιορισμένους στόχους σχετικά με την κλιματική αλλαγή, για το 2030 και ανά πενταετία έως το 2050, με βάση επιστημονικά τεκμηριωμένα στοιχεία και, κατά περίπτωση, στόχους απόλυτης μείωσης των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου για τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου του πεδίου 1, του πεδίου 2 και του πεδίου 3 για κάθε σημαντική κατηγορία,¹⁸²

β) περιγραφή των προσδιοριζόμενων μοχλών απανθρακοποίησης και των βασικών δράσεων που σχεδιάζονται για την επίτευξη των στόχων που αναφέρονται στο

¹⁸⁰ FIDH και άλλοι, [Corporate Sustainability Due Diligence Directive, A guide to transposition and implementation for civil society organisations](#), σελ. 54.

¹⁸¹ Αιτιολογική Σκέψη 73.

¹⁸² Οι εκπομπές αερίου του θερμοκηπίου του πεδίου 1 είναι άμεσες εκπομπές από ίδιες ή ελεγχόμενες πηγές, αυτές του πεδίου 2 είναι έμμεσες εκπομπές από την παραγωγή αγορασμένης ενέργειας που καταναλώνεται από την εταιρεία και οι εκπομπές του πεδίου 3 είναι όλες οι άλλες έμμεσες εκπομπές που συμβαίνουν στην αξιακή αλυσίδα της εταιρείας.

στοιχείο α), συμπεριλαμβανομένων, κατά περίπτωση, αλλαγών στο χαρτοφυλάκιο προϊόντων και υπηρεσιών της επιχείρησης και της υιοθέτησης νέων τεχνολογιών,

γ) επεξήγηση και ποσοτικοποίηση των επενδύσεων και της χρηματοδότησης που στηρίζουν την υλοποίηση του σχεδίου μετάβασης για τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής, και

δ) περιγραφή του ρόλου των διοικητικών, διαχειριστικών και εποπτικών οργάνων σε σχέση με το σχέδιο μετάβασης για τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής.

Σημειωτέον, ότι και οι τέσσερις αυτές απαιτήσεις βασίζονται σε υπάρχουσες απαιτήσεις κατά την οδηγία CSRD.¹⁸³

θ. Προκλήσεις κατά την εφαρμογή της οδηγίας

Η εφαρμογή της οδηγίας συνδέεται με αρκετές και μεγάλες προκλήσεις για τα κράτη μέλη αλλά και για τις εταιρείες που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της. Όσον αφορά τα κράτη μέλη, αυτά θα πρέπει κατά την μεταφορά της οδηγίας να ορίσουν με σαφήνεια και σύμφωνα με τις επιταγές και διατάξεις της οδηγίας τον όρο της δέουσας επιμέλειας. Είναι αποφασιστικής σημασίας, όπως αναφέρεται σε αρκετές αιτιολογικές σκέψεις της οδηγίας¹⁸⁴ να παρέχεται στις εταιρείες νομική σαφήνεια και ασφάλεια δικαίου. Ενώ είναι εύλογη η ανησυχία ότι μπορεί να δημιουργηθεί ένα άκαμπτο νομικό πλαίσιο δέουσας επιμέλειας το οποίο να οδηγήσει τις εταιρείες στο να προσπαθούν απλώς να συμπληρώσουν τύποις όλες τις προϋποθέσεις κατά το νόμο, ωστόσο λαμβάνοντας υπόψη και το γεγονός ότι βάσει της οδηγίας μπορεί να επαπειλούνται κυρώσεις από τις εποπτικές αρχές για πλημμέλειες στην εφαρμογή των υποχρεώσεων σύμφωνα με την οδηγία αλλά και περιπτώσεις που τεκμηριώνεται η αστική ευθύνη των εταιρειών, θα πρέπει να δημιουργηθεί ένα σαφές και οριοθετημένο νομικό πλαίσιο. Αντίστοιχα, οι εταιρείες αναμένεται να δυσκολευτούν στην τέλεση μιας συνεχούς και δυναμικής διαδικασίας δέουσας επιμέλειας, βάσει κινδύνου, και όχι μιας τυπικής, άκαμπτης δέουσας επιμέλειας.

Είναι επίσης σημαντικό να τονισθεί ότι τα κράτη μέλη και οι εταιρείες που δραστηριοποιούνται σε αυτά, θα πρέπει να αντιληφθούν εγκαίρως, ότι οι απαιτήσεις της οδηγίας αυτής πηγαίνουν πέρα από αυτές της οδηγίας CSRD, όπως προαναφέρθηκε. Ενώ οι απαιτήσεις είναι απαιτήσεις προσπάθειας, δεν σημαίνει ότι αρκεί η γνωστοποίηση ενός σχεδίου μετάβασης αλλά και η εφαρμογή του και η παρακολούθηση αυτού. Ειδικότερα για τα σχέδια μετάβασης των εταιρειών, αυτά δεν

¹⁸³ FIDH και άλλοι, Corporate Sustainability Due Diligence Directive, A guide to transposition and implementation for civil society organisations, σελ. 54.

¹⁸⁴ Βλ. π.χ. Αιτ.σκ. 31 και 45.

είναι υποχρεωτικό να περιέχουν πληροφορίες για την λεγόμενη “δίκαιη μετάβαση” (just transition), για παράδειγμα τι επιπτώσεις πρόκειται να έχει το σχέδιο μετάβασης σε υπάρχουσες θέσεις εργασίας κ.ά.¹⁸⁵ Επισημαίνεται εδώ ότι υπάρχουν δυνατότητες από την μεριά της Επιτροπής να χρησιμοποιήσει υπάρχουσες κατευθυντήριες αρχές για εταιρικά σχέδια μετάβασης όπως το Disclosure Framework της βρετανικής Transition Plan Taskforce (TPT) και προδιαγραφές για υπεύθυνη εταιρική συμπεριφορά όπως οι επικαιροποιημένες κατευθυντήριες του ΟΟΣΑ για τις Πολυεθνικές εταιρείες και την υπεύθυνη επιχειρηματική συμπεριφορά, οι οποίες εμφορούνται από τις αρχές της δίκαιης μετάβασης. Για παράδειγμα, σύμφωνα με το πλαίσιο TPT οι εταιρείες καλούνται να γνωστοποιήσουν το πως εντόπισαν, αξιολόγησαν και έλαβαν υπόψη τους αρνητικές επιπτώσεις των σχεδίων μετάβασής τους σε ενδιαφερόμενους και γενικότερα τις κοινωνικές επιπτώσεις ή σύμφωνα με τις κατευθυντήριες του ΟΟΣΑ για τις Πολυεθνικές Επιχειρήσεις συστήνεται η κοινωνική δέσμευση, η συλλογική διαπραγμάτευση ή ο ουσιαστικός διάλογος με τους ενδιαφερόμενους προκειμένου να μετριαστούν οι αρνητικές κοινωνικές επιπτώσεις της απανθρακοποίησης.¹⁸⁶ Ενώ η οδηγία αναμφισβήτητα ενσωματώνει πολλές από αυτές τις πτυχές, η δημιουργία ενός συνεκτικού πλαισίου για κράτη και επιχειρήσεις εκλαμβάνεται ως πρόκληση.

Όσον αφορά στις κρατικές εποπτικές αρχές επιφορτισμένες με τον έλεγχο των εταιρειών, τα κράτη μέλη θα πρέπει να διασφαλίσουν την ανεξαρτησία τους σε αρμονία με τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τις ανεξάρτητες ρυθμιστικές αρχές και να τις εφοδιάσουν με τα κατάλληλα υλικά μέσα και προσωπικό. Εναπόκειται στη λεγόμενη θεσμική αυτονομία των κρατών μελών για το πως θα οργανωθούν αυτές οι αρχές, για παράδειγμα η ίδρυση μίας ad hoc ανεξάρτητης εποπτικής αρχής ή (πιο πιθανόν) ο κατακερματισμός των αρμοδιοτήτων σε περισσότερες ρυθμιστικές αρχές, η κάθε μία από τις οποίες θα εισφέρει τεχνογνωσία και οργάνωση για την επίτευξη των στόχων της οδηγίας. Στη δεύτερη περίπτωση, όπως τονίστηκε κατά τις συνεντεύξεις με διάφορους φορείς, θα είναι εξαιρετικά σημαντική η συμβολή μιας υπηρεσίας συντονισμού διαφορετικών αρχών.

Τα κράτη μέλη θα πρέπει επίσης να δημιουργήσουν συστήματα για να συγκεντρώσουν και να αξιολογήσουν περισσότερα και καλύτερα δεδομένα που ελέγχουν την απόδοση

¹⁸⁵ Για περισσότερες πληροφορίες επί του θέματος Βλ. Νόμο 4872/2021, ΦΕΚ Α 247, 10.12.2021 «Δίκαιη Αναπτυξιακή Μετάβαση, ρύθμιση ειδικότερων ζητημάτων απολιγνιτοποίησης και άλλες επείγουσες διατάξεις» και Νόμο 4887/2022 ΦΕΚ Α 16, 04.02.2022 «Αναπτυξιακός Νόμος Ελλάδα Ισχυρή Ανάπτυξη». Για το πλήρες θεσμικό πλαίσιο Βλ. <https://eydam.gr/d-nsi-stratigikou-schediasmou-synto/armodiotites-epitelikis/>.

¹⁸⁶ Chan και Tusson, ‘How the EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive can be harnessed to promote a just transition.’

της επιχείρησης, κατά μήκος της παγκόσμιας εφοδιαστικής της αλυσίδας.¹⁸⁷ Αυτό θα είναι εξαιρετικά σημαντικό και για τις εταιρείες που υποχρεούνται σε άσκηση δέουσας επιμέλειας για αρνητικές επιπτώσεις σε περιβάλλον και ανθρώπινα δικαιώματα. Οι εταιρείες αυτές θα πρέπει να εντοπίσουν και να αξιολογήσουν όλες τις αρνητικές επιπτώσεις κατά την οδηγία κατά μήκος της αλυσίδας δραστηριοτήτων τους. Ακόμα οι εταιρείες, πέραν της καλής πληροφόρησης που θα πρέπει να έχουν τόσο για τις ανάντη όσο και για τις κατόντη δραστηριότητες στην αξιακή τους αλυσίδα, θα πρέπει να αξιολογούν και την συμπεριφορά των έμμεσων επιχειρηματικών τους εταίρων. Τόσο οι εταιρείες όσο και τα κράτη θα πρέπει να αναπτύξουν δική τους μεθοδολογία για το πως θα χαρτογραφήσουν την αξιακή τους αλυσίδα και να προσπαθήσουν να ισορροπήσουν ως προς το πλήθος και την αναλυτικότητα των πληροφοριών,¹⁸⁸ καθώς η Επιτροπή θα παρέχει μεν κατευθυντήριες γραμμές, αλλά αυτές θα είναι διαθέσιμες 6 μήνες από την στιγμή που οι κανόνες της οδηγίας θα τεθούν σε ισχύ.

Ως μία τελευταία, πλην όμως σημαίνουσα πρόκληση στην εφαρμογή της οδηγίας αναγνωρίζεται η απαίτηση ουσιαστικής διαβούλευσης με τους ενδιαφερόμενους. Όχι μόνο υπάρχουν νέοι τύποι ενδιαφερόμενων (whistleblowers, ΜΚΟ κ.ά) , αλλά όπως προεκτέθηκε, η οδηγία θέτει συγκεκριμένα κριτήρια και προϋποθέσεις για την ουσιαστική διαβούλευση με ενδιαφερόμενους, λαμβάνοντας υπόψη μεταξύ άλλων κριτήρια όπως η γλώσσα ή η ευαλωτότητα ορισμένων ομάδων και ιδιαίτερα των γυναικών.

Προτάσεις

Προς το κράτος

- Γενικές Συστάσεις
- Οι αρμόδιες κρατικές αρχές πρέπει να εγκαινιάσουν ουσιώδη θεσμικό διάλογο σχετικά με την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στο πλαίσιο της εταιρικής δέουσας επιμέλειας και να εμπλέξουν όλα τα (συν)αρμόδια όργανα και τα ενδιαφερόμενα μέρη, οι οποίοι θα κληθούν να εφαρμόσουν την οικεία ευρωπαϊκή Οδηγία, συμπεριλαμβανομένων των οικείων κρατικών φορέων, των ενώσεων εργοδοτών και εργαζομένων και της κοινωνίας των πολιτών.
- Ο εθνικός νομοθέτης μπορεί να αναθέσει τη διεξαγωγή του σχετικού διαλόγου που απαιτείται για την ενσωμάτωση του διεθνούς και του ενωσιακού δικαίου στον τομέα της προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου και της εταιρικής δέουσας

¹⁸⁷ Posner, M., Challenges Ahead: [Implementing the EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive](#), 28 Μαΐου 2024.

¹⁸⁸ Deloitte, [The EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive is final. What now for your organisation?](#), 22 Απριλίου 2024.

επιμέλειας στην Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, η οποία μπορεί να ανταποκριθεί στην κάλυψη της ευρύτητας των οικείων ρυθμίσεων λόγω της πλουραλιστικής της σύνθεσης και της εμπειρίας των Μελών της στο σύνολο των πεδίων των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, αλλά και της και της δυνατότητας συλλογής και εμβάθυνσης στα στοιχεία μέσω της διεξαγωγής, βάσει του νόμου της, ακροάσεων φορέων και προσώπων

- Προσωπικό πεδίο εφαρμογής της οδηγίας

Ως προς το προσωπικό πεδίο εφαρμογής της οδηγίας συστήνεται στο κράτος να:

- Συμπεριλάβει όλους τους τύπους εταιρικών οντοτήτων
- Να μειώσει το κατώφλι εφαρμογής της οδηγίας, δηλαδή να συμπεριλάβει εταιρείες με λιγότερους εργαζομένους ή/και μικρότερο καθαρό κύκλο εργασιών.¹⁸⁹

- Ουσιαστικό πεδίο εφαρμογής της οδηγίας

- Συστήνεται στον εθνικό νομοθέτη να διευρύνει το ουσιαστικό πεδίο εφαρμογής της οδηγίας ως εξής:
- Ανθρώπινα δικαιώματα
 - Να συμπεριλάβει όλα τα διεθνώς αναγνωρισμένα ανθρώπινα δικαιώματα (όχι μόνο αυτά του μέρους I τμήμα 1 και 2 του Παραρτήματος της οδηγίας με τις επιπλέον προϋποθέσεις εφαρμογής)
 - Να απαλείψει τις επιπλέον προϋποθέσεις που πρέπει να πληρούνται για να ενεργοποιείται η ουσιαστική προστασία κατά το τμήμα 2 του μέρους 1 του Παραρτήματος.
 - Να συμπεριλάβει επιπλέον διεθνή όργανα προστασίας ΑΔ (ακόμα και σε συνδυασμό με την ακριβώς άνωθι δυνατότητα).¹⁹⁰
- Περιβάλλον
 - Συστήνεται η μέγιστη κάλυψη περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Είτε μέσω ενός πιο περιεκτικού καταλόγου περιβαλλοντικών επιπτώσεων, είτε

¹⁸⁹ Ωστόσο δεν θα πρέπει να εκφεύγει της προσοχής του εθνικού νομοθέτη, ότι όπως προεκτέθηκε, τόσο κατά το προοίμιο όσο και σύμφωνα με πολλές διατάξεις της οδηγίας, στόχος της είναι η προστασία των πολύ μικρών, μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων (ΜΜΕ) (άρθρο 3 παρ. 1 στ. θ της οδηγίας).

¹⁹⁰ Υπενθυμίζεται ότι ένας από τους λόγους που δεν συμπεριέλαβε εξαρχής η οδηγία κάποια από τα διεθνή εργαλεία και κείμενα προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι ότι οι αντίστοιχες συμβάσεις δεν έχουν κυρωθεί από όλα τα κράτη μέλη, οπότε και στην περίπτωση του εθνικού νομοθέτη οι περιορισμοί αυτοί εκλείπουν.

διασφαλίζοντας ότι ο κατάλογος με τις περιβαλλοντικές συμβάσεις είναι πλήρης.¹⁹¹

- **Δραστηριότητες της εταιρείας για τις οποίες απαιτείται άσκηση δέουσας επιμέλειας**
 - Κατά τη μεταφορά στο εθνικό δίκαιο συστήνεται να συμπεριληφθεί το σύνολο των κατάντη δραστηριοτήτων στην αλυσίδα δραστηριοτήτων της εταιρείας και να ευθυγραμμιστούν με τις απαιτήσεις για τις ανάντη.
 - Εναλλακτικά, ο εθνικός νομοθέτης συστήνεται είτε να διευρύνει τον ορισμό των κατάντη δραστηριοτήτων με την απαλοιφή της απαίτησης στο άρθρο 3 παρ.1 στ. ζ ii της οδηγίας οι δραστηριότητες να ασκούνται “για την εταιρεία ή για λογαριασμό της εταιρείας” είτε με την διεύρυνση του καταλόγου κατάντη δραστηριοτήτων όπως η διαχείριση αποβλήτων ή η διανομή, μεταφορά και αποθήκευση των προϊόντων.
 - Σαν τρίτη επιλογή, συστήνεται ο εθνικός νομοθέτης να καταστήσει σαφές ότι η εταιρεία θα πρέπει να αντιμετωπίσει κατάντη επιπτώσεις των δραστηριοτήτων της, καθότι η εξαίρεση των υπηρεσιών από τις κατάντη δραστηριότητες ισχύει κατά την οδηγία μόνο για τους επιχειρηματικούς εταίρους, όχι για την εταιρεία και τις θυγατρικές της.
 - Όπως αναφέρθηκε ήδη, οι κατάντη επιχειρηματικές δραστηριότητες των χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων και οντοτήτων κατά την οδηγία δεν συμπεριλαμβάνονται στις δραστηριότητες για τις οποίες απαιτείται άσκηση δέουσας επιμέλειας κατά την οδηγία. Ωστόσο ο εθνικός νομοθέτης, αν και δεν υποχρεούται προς αυτό, συστήνεται να επεκτείνει τις υποχρεώσεις κατά την οδηγία και σε αυτές τις δραστηριότητες για τις εν λόγω οντότητες.
- **Ενσωμάτωση της δέουσας επιμέλειας στις εταιρικές πολιτικές**
 - Ο εθνικός νομοθέτης θα πρέπει να διασφαλίσει ότι το καθήκον άσκησης δέουσας επιμέλειας θα επιβλέπεται από την ανώτερη διοίκηση της εταιρείας, η οποία θα είναι και υπεύθυνη ως προς αυτό.
- **Εντοπισμός κινδύνων και προτεραιοποίηση- ιεράρχησή τους**
 - Όσον αφορά στην προτεραιοποίηση κατά την αντιμετώπιση των κινδύνων, ο εθνικός νομοθέτης θα πρέπει να αποσαφηνίσει το καθήκον των εταιρειών να αντιμετωπίζουν σε εύλογο χρονικό διάστημα και τους λιγότερο σοβαρούς και πιθανούς κινδύνους για το περιβάλλον και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Με άλλα

¹⁹¹ Van Den Berghe A. και άλλοι, ‘Corporate Environmental Due Diligence’, σελ. 8.

λόγια η ιεράρχηση των κινδύνων δεν ισοδυναμεί με παραίτηση από την αντιμετώπιση των λιγότερο σοβαρών και πιθανών από αυτούς.

- **Πρόληψη και τερματισμός δυσμενών επιπτώσεων στα ανθρώπινα δικαιώματα και το περιβάλλον**

- Απαιτείται η πιστή εφαρμογή των απαιτήσεων των άρθρων 10 και 11 της οδηγίας.
- Θα πρέπει να αντικατοπτρίζεται και στο εθνικό δίκαιο η διάκριση ανάμεσα στα μέτρα που πρέπει και στα μέτρα που μπορεί να λάβει η εταιρεία.
- Ο εθνικός νομοθέτης πρέπει να αποσαφηνίσει ότι το εταιρικό σχέδιο δράσης για την πρόληψη και την αντιμετώπιση δυσμενών επιπτώσεων πρέπει να εκπονείται βάσει των διαβουλεύσεων με τους θιγόμενους ενδιαφερόμενους και τους εκπροσώπους, με ομάδες της κοινωνίας των πολιτών όπως ΜΚΟ και εργατικές- συνδικαλιστικές ενώσεις.
- Ο εθνικός νομοθέτης καλείται να αποσαφηνίσει ότι η δυνατότητα τερματισμού των επιχειρηματικών σχέσεων κατά το άρθρο 11 παρ. 7 της οδηγίας αποτελεί “έσχατη λύση” και ότι θα πρέπει πρώτα να έχει εξαντληθεί κάθε περιθώριο, όπως η διαδικασία αυτή περιγράφεται στο κείμενο της οδηγίας, συμπεριλαμβανομένης της λήψης συμβατικών εγγυήσεων κατά το άρθρο 11 παρ. 5 της οδηγίας.
- Όσον αφορά στην επανόρθωση για καταπατήσεις ΑΔ και δυσμενών επιπτώσεων για το περιβάλλον, ο εθνικός νομοθέτης θα πρέπει να προβλέπει το αντίστοιχο καθήκον των εταιρειών.

- **Ουσιαστικές επαφές με ενδιαφερόμενους**

- Ο εθνικός νομοθέτης οφείλει να υποχρεώσει τις εταιρείες που εμπίπτουν στις διατάξεις της οδηγίας να τηρούν τις υποχρεώσεις διαβούλευσης με τους ενδιαφερόμενους, όπως αυτοί ορίζονται στην οδηγία.
- Ο εθνικός νομοθέτης οφείλει να προβλέψει τη συμμετοχή των ενδιαφερομένων καθ’ όλη την διάρκεια, σε κάθε στάδιο της διαδικασίας δέουσας επιμέλειας. Κατ’ ελάχιστον όμως στα στάδια που αναφέρονται στο άρθρο 13 παρ. 3 της οδηγίας.
- Ο εθνικός νομοθέτης μπορεί να διευρύνει τον κύκλο ατόμων και οντοτήτων που συμμετέχουν ως ενδιαφερόμενοι στις ως άνω διαβουλεύσεις.
- Ο εθνικός νομοθέτης πρέπει να διασφαλίσει ότι ευάλωτες ομάδες ενδιαφερομένων έχουν την πραγματική δυνατότητα συμμετοχής και ουσιαστικής ακρόασης στην διαδικασία, να λάβει υπόψη τυχόν εμπόδια που αντιμετωπίζουν για την ουσιαστική συμμετοχή τους, όπως γλωσσικά κ.α., να μεριμνήσει για την αποφυγή αρνητικών συνεπειών από τη συμμετοχή τους και να διασφαλίσει την πρόσβασή τους σε κρίσιμες πληροφορίες.

- **Μηχανισμοί καταγγελιών, κοινοποίησης**

- Τα κράτη μέλη θα πρέπει να εγκαθιδρύσουν αποτελεσματικούς μηχανισμούς καταγγελιών και να υποχρεώσουν τις εταιρείες σε διαβουλεύσεις με τους ενδιαφερόμενους προκειμένου να σχεδιαστούν και να παρακολουθηθούν αυτοί οι μηχανισμοί.
- Θα πρέπει να διασφαλίζεται η προσβασιμότητα των μηχανισμών κοινοποίησης και καταγγελιών για τους ενδιαφερόμενους, λαμβάνοντας υπόψη και σε αυτήν την περίπτωση εμπόδια για αυτήν, όπως είναι ενδεχομένως το φύλο ή η γλώσσα.¹⁹²

- **Σχέδια μετάβασης**

- Απαιτείται η διασφάλιση της μεταφοράς του πλήρους περιεχομένου του άρθρου 22 της οδηγίας στην εθνική έννομη τάξη αναφορικά με τα σχέδια μετάβασης.

- **Εποπτικές Αρχές, Δομή και Εξουσίες**

- Ο εθνικός νομοθέτης πρέπει να προβλέψει μία ή περισσότερες εθνικές ανεξάρτητες εποπτικές αρχές που θα είναι επιφορτισμένες με το έργο της εποπτείας της τήρησης των άρθρων 7 έως 16 και 22 της οδηγίας, αποδίδοντας προεξάρχοντα ρόλο στον Εθνικό Θεσμό Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, δεδομένης της αποκλειστικής του εξειδίκευσης.
- Απαιτείται συμμόρφωση με τη νομολογία του ΔΕΕ για την ανεξαρτησία των εποπτικών αρχών κατά το πρότυπο των προβλεπόμενων από το ενωσιακό δίκαιο ανεξάρτητων αρχών και εφοδιασμός τους με τους κατάλληλους πόρους.
- Ο εθνικός νομοθέτης συστήνεται να καθορίσει ότι οι εποπτικές αυτές αρχές έχουν τη δυνατότητα να ελέγχουν την τήρηση και άλλων πλην των προναφερθεισών διατάξεων της οδηγίας.
- Ο εθνικός νομοθέτης συστήνεται να βελτιστοποιήσει τις διαδικασίες υποβολής τεκμηριωμένων ανησυχιών από φυσικά ή νομικά πρόσωπα κατά το άρθρο 26 της οδηγίας, με την πρόβλεψη ανατρεπτικής προθεσμίας για την απάντηση των εποπτικών αρχών
- Ο εθνικός νομοθέτης συστήνεται να προβλέψει πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε περιπτώσεις προσφυγών εναντίον αποφάσεων της εποπτικής αρχής (με απαραίτητη προϋπόθεση την ύπαρξη έννομου συμφέροντος άρθρο 26 παρ. 6 της οδηγίας).
- Τα κράτη μέλη πρέπει ακόμα να διασφαλίσουν κατά το άρθρο 25 της οδηγίας ότι οι εποπτικές αρχές έχουν την εξουσία να:

¹⁹² Βλ. αιτ.σκ. 33 για περαιτέρω κριτήρια που θα μπορούσαν να ληφθούν υπόψη.

- απαιτούν από τις εταιρείες να παρέχουν πληροφορίες και να διενεργούν έρευνες σχετικά με τη συμμόρφωση με τις υποχρεώσεις που ορίζονται στα άρθρα 7 έως 16
 - να εποπτεύουν την έγκριση και τον σχεδιασμό του σχεδίου μετάβασης για τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής
 - Κινούν έρευνες, είτε με δική τους πρωτοβουλία είτε μετά από κοινοποίηση τεκμηριωμένων ανησυχιών
 - Διενεργούν επιθεωρήσεις σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο του κράτους μέλους στο οποίο διενεργείται η επιθεώρηση και αφότου έχει ειδοποιηθεί η εταιρεία, εκτός εάν η προειδοποίηση θα εμπόδιζε την αποτελεσματικότητα της επιθεώρησης.
- Τα κράτη μέλη πρέπει να κατοχυρώσουν ότι κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο έχει το δικαίωμα πραγματικής δικαστικής προσφυγής κατά νομικά δεσμευτικής απόφασης εποπτικής αρχής που το αφορά, σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο (άρθρο 25 παρ. 7).
 - Οι ελληνικές αρχές πρέπει να δημιουργήσουν δομές συλλογής συγκεντρωτικών δεδομένων σχετικά με τις παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων από εταιρίες, προκειμένου τα δεδομένα αυτά να αποτελέσουν τη βάση λήψης περαιτέρω μέτρων στους τομείς όπου χρειάζεται. Σχετικά με ζητήματα περιβάλλοντος, οι ελληνικές αρχές πρέπει να ενισχύσουν τη διαφάνεια στη συλλογή, διαχείριση και πρόσβαση σε δεδομένα σχετικά με ρυπαίνουσες επιχειρήσεις.
 - Οι εποπτικές αρχές πρέπει να προχωρήσουν στην εκπαίδευση τόσο κρατικών αξιωματούχων όσο και εταιρικού προσωπικού σχετικά με ζητήματα επιχειρήσεων και ανθρωπίνων δικαιωμάτων.
- **Διασφάλιση δυνατοτήτων των εταιρειών για τη συμμόρφωση με τις απαιτήσεις της οδηγίας**
- Ο εθνικός νομοθέτης υποχρεούται να θεσπίσει ότι οι εταιρείες δικαιούνται να μοιράζονται πόρους και πληροφορίες εντός των αντίστοιχων οικείων ομίλων εταιρειών και με άλλες νομικές οντότητες, προκειμένου να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους για τη δέουσα επιμέλεια σύμφωνα με την οδηγία (άρθρο 5 παρ. 2).
 - Τα κράτος διασφαλίζει ότι οι μητρικές εταιρείες που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της παρούσας οδηγίας έχουν τη δυνατότητα να εκπληρώνουν τις υποχρεώσεις που ορίζονται στα άρθρα 7 έως 11 και στο άρθρο 22 για λογαριασμό εταιρειών που είναι θυγατρικές αυτών των μητρικών εταιρειών και εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της παρούσας οδηγίας, εάν αυτό διασφαλίζει αποτελεσματική συμμόρφωση. (άρθρο 6 παρ. 1).

- Αστική ευθύνη

- Ο εθνικός νομοθέτης συστήνεται να προβεί στην αναγνώριση, πέραν του άρθρου 29 παρ. 3 στ. δ της οδηγίας, της δυνατότητας οργανώσεων όπως αυτών για τα ανθρώπινα δικαιώματα ή περιβαλλοντικών ΜΚΟ ή συνδικάτων να ασκούν αγωγές για ζημίες στα συλλογικά τους συμφέροντα, των οποίων η υπεράσπιση αποτελεί καταστατικό τους σκοπό και όχι μόνο κατ' εξουσιοδότηση και για λογαριασμό (εν είδη διεξαγωγής της δίκης από τρίτους) ενός θύματος (αυτή η δυνατότητα παρουσιάζει, ακόμα και αν προβλέπεται από κάποιες έννομες τάξεις ιδιαίτερες δυσκολίες κατά το ελληνικό δικονομικό δίκαιο).
- Απαραίτητη είναι η αποσαφήνιση από τα κράτη μέλη ότι αν η ζημία προκλήθηκε από κοινού από την εταιρεία και τη θυγατρική της ή τον άμεσο ή έμμεσο επιχειρηματικό εταίρο της, ευθύνονται αλληλεγγύως και εις ολόκληρον, με την επιφύλαξη των διατάξεων του εθνικού δικαίου σχετικά με τους όρους της από κοινού και εις ολόκληρον ευθύνης και τα δικαιώματα αναγωγής.
- Ο εθνικός νομοθέτης μπορεί να προβλέψει αντιστροφή του βάρους απόδειξης (κατά βάση στο θύμα) γενικώς για υποθέσεις που αφορούν την αστική ευθύνη κατά τις διατάξεις της οδηγίας.
- Θα πρέπει να προβλέπεται επίσης η λήψη ασφαλιστικών μέτρων (όπως προσωρινών διαταγών).
- Η προθεσμία παραγραφής για την άσκηση αγωγών αποζημίωσης δυνάμει της παρούσας οδηγίας θα πρέπει να είναι τουλάχιστον πέντε έτη και, σε κάθε περίπτωση, όχι συντομότερη από την προθεσμία παραγραφής που προβλέπεται στο εθνικό νομικό καθεστώς.
- Συστήνεται εθνική νομοθετική πρόβλεψη για δικαιοδοσία εθνικών δικαστηρίων, η οποία θα βρίσκει εφαρμογή δυνάμει του άρθρου 5 παρ. 1 του Κανονισμού Βρυξέλλες 1, δίνοντας δικαιοδοσία στα εθνικά δικαστήρια για υποθέσεις αστικής ευθύνης ενάντια σε εταιρείες με έδρα εκτός Ε.Ε. υπό το νομικό καθεστώς της οδηγίας. Κρίνεται ότι θα πρέπει επ' αυτού να υιοθετηθούν τα κριτήρια του άρθρου 2 παρ. 7 της οδηγίας, δηλαδή η έδρα του υποκαταστήματος της εταιρείας ή το μεγαλύτερο μέρος του καθαρού κύκλου εργασιών είναι στην Ε.Ε. ή το ζημιόγONO γεγονός συνέβη στην Ε.Ε. (βλ. Και άρθρο 7 παρ. 2 του Κανονισμού Βρυξέλλες 1).

- Δημόσιες συμβάσεις

- Το κράτος πρέπει διασφαλίζει ότι η συμμόρφωση με τις υποχρεώσεις που απορρέουν από τις διατάξεις του εθνικού δικαίου για τη μεταφορά της παρούσας οδηγίας στο εθνικό δίκαιο, ή από την προαιρετική εφαρμογή τους, συνιστά περιβαλλοντική ή κοινωνική πτυχή που οι αναθέτουσες αρχές μπορούν, σύμφωνα με τις οδηγίες 2014/23/ΕΕ, 2014/24/ΕΕ και 2014/25/ΕΕ, να λαμβάνουν υπόψη στο πλαίσιο των κριτηρίων ανάθεσης δημόσιων συμβάσεων και συμβάσεων

παραχώρησης, και περιβαλλοντική ή κοινωνική κατάσταση που οι αναθέτουσες αρχές μπορούν, σύμφωνα με τις εν λόγω οδηγίες, να καθορίζουν σε σχέση με την εκτέλεση δημόσιων συμβάσεων και συμβάσεων παραχώρησης.¹⁹³

Προς τις εταιρείες

- Να ενσωματώσουν την άσκηση δέουσας επιμέλειας στις πολιτικές τους και τα συστήματα διαχείρισης κινδύνου κατά τις ως άνω εκτεθείσες διατάξεις της οδηγίας και σύμφωνα με τις επιταγές του εθνικού νομοθέτη.
- Να δημιουργήσουν ειδικό προγραμματισμό στον προϋπολογισμό τους για την αντιμετώπιση δυσμενών επιπτώσεων σε ανθρώπινα δικαιώματα και περιβάλλον.
- Να εντοπίζουν, αξιολογούν και να ιεραρχούν πιθανές ή υπαρκτές δυσμενείς επιπτώσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα ή το περιβάλλον, να τις αποφεύγουν ή να τις μετριάζουν όπου η αποφυγή δεν είναι δυνατή. Αυτό συνεπάγεται την ποιοτική συλλογή δεδομένων, στις ίδιες και σε θυγατρικές επιχειρήσεις και κατά μήκος της αλυσίδας δραστηριοτήτων τους και την συνεργασία με τους επιχειρηματικούς εταίρους.
- Να δημιουργήσουν προληπτικά και διορθωτικά σχέδια δράσης για την επίτευξη των ως άνω στόχων.
- Να επανορθώσουν τις επιπτώσεις που προκάλεσαν.
- Να διαβουλευτούν ουσιαστικά με τους ενδιαφερόμενους (εργαζόμενους, συνδικάτα, κοινότητες, ΜΚΟ), εφόσον παρέχουν επαρκή και αποτελεσματική πληροφόρησή και λάβουν υπόψη τυχόν επικοινωνιακά εμπόδια όπως γλώσσα, φύλο και άλλα χαρακτηριστικά καθώς και την ευαλωτότητα ορισμένων ομάδων. Ως προς το αντικείμενο της επικοινωνίας, στο επίκεντρο βρίσκονται πρακτικές βιωσιμότητας, η διαδικασία δέουσας επιμέλειας και ασφαλώς κίνδυνοι και ήδη υπαρκτές δυσμενείς επιπτώσεις για το περιβάλλον και για τα ανθρώπινα δικαιώματα.
- Να θεσπίσουν ένα αποτελεσματικό μηχανισμό κοινοποίησης και υποβολής καταγγελιών και να διασφαλίσουν ότι η υποβολή καταγγελίας γίνεται με εχέγγυα προστασίας του καταγγέλλοντος (π.χ. η τήρηση της ανωνυμίας, η αποφυγή εκδικητικών μέτρων κ.ά.).
- Να παρακολουθούν συνεχώς την αποτελεσματικότητα των εταιρικών πολιτικών δέουσας επιμέλειας (ακόμα και αν δεν οφείλεται συγκεκριμένο αποτέλεσμα των εταιρικών ενεργειών).

¹⁹³ Άρθρο 31 της οδηγίας. Σημειωτέον ότι η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου έχει ενθαρρύνει με ειδική έκθεση την κύρωση της Διεθνούς Σύμβασης Εργασίας Νο 94 για την προστασία των δικαιωμάτων των εργαζομένων στις εργολαβικές αναθέσεις, βλ. [Προτάσεις ΕΕΔΑ](#).

- Να παρέχουν στοχευμένη και αναλογική στήριξη σε ΜΜΕ που είναι επιχειρηματικός εταίρος της εταιρείας, όταν είναι αναγκαίο από άποψη πόρων, γνώσεων και περιορισμών της ΜΜΕ και σε περιπτώσεις όπου συμμόρφωση με τον κώδικα δεοντολογίας της εταιρείας από την ΜΜΕ θέτει σε κίνδυνο την βιωσιμότητα της τελευταίας, οι εταιρείες παρέχουν χρηματοδοτική στήριξη, π.χ χαμηλότοκα δάνεια.¹⁹⁴
- Να υποβάλλουν εκθέσεις σχετικά με τα θέματα που καλύπτονται από την οδηγία δημοσιεύοντας στον δικτυακό τόπο τους ετήσια κατάσταση.¹⁹⁵ Η ετήσια αυτή κατάσταση δημοσιεύεται: α), σε τουλάχιστον μία από τις επίσημες γλώσσες της Ένωσης που χρησιμοποιείται στο κράτος μέλος της εποπτικής αρχής β), εντός εύλογου χρονικού διαστήματος, αλλά το αργότερο εντός 12 μηνών από την ημερομηνία κλεισίματος του ισολογισμού του οικονομικού έτους για το οποίο συντάσσεται η κατάσταση ή, για τις εταιρείες που υποβάλλουν οικειοθελώς στοιχεία σύμφωνα με την οδηγία 2013/34/ΕΕ, έως την ημερομηνία δημοσίευσης των ετήσιων οικονομικών καταστάσεων.
- Να εκπονούν και να εφαρμόζουν σχέδιο μετάβασης. Ωστόσο, εταιρείες οι οποίες έχουν καταρτίζουν ανάλογο σχέδιο υπό το καθεστώς της οδηγίας CSRD, θεωρούνται ότι έχουν εκπληρώσει αυτό το καθήκον.
- Να διορίσουν εξουσιοδοτημένο εκπρόσωπο, δηλαδή ένα νομικό ή φυσικό πρόσωπο, το οποίο είναι εγκατεστημένο ή έχει την κατοικία/έδρα του σε ένα από τα κράτη μέλη στα οποία δραστηριοποιείται η εταιρεία. (βλ. Άρθρο 23 της οδηγίας).

¹⁹⁴ Βλ. Άρθρο 10 παρ. 2 στ. ε της οδηγίας.

¹⁹⁵ Άρθρο 16 παρ.1 εκτός των εταιρειών που εμπίπτουν στις διατάξεις της παρ.2 του ίδιου άρθρου.

Βιβλιογραφία

Ελληνική Νομοθεσία

1. Νόμος 1264/1982 (ΦΕΚ Α'79/1.7.1982) Για τον εκδημοκρατισμό του Συνδικαλιστικού Κινήματος και την κατοχύρωση των συνδικαλιστικών ελευθεριών των εργαζομένων
2. Νόμος 1568/1985 (ΦΕΚ Α' 177/18.10.1985) Υγιεινή και ασφάλεια των εργαζομένων
3. Νόμος 1837/1989 (ΦΕΚ Α'85/23.3.1989) Για την προστασία των ανηλίκων κατά την απασχόληση και άλλες διατάξεις
4. Νόμος 1876/1990, όπως έχει τροποποιηθεί με τους Νόμους 3899/2010, 4024/2011, 4046/2012, 4093/2012, 4475/2017 και 4635/2019.
5. Νόμος 2690/1999 Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας.
6. Νόμος 2839/2000 (ΦΕΚ 196/Α'/2000) «Ρυθμίσεις θεμάτων του Υπουργείου Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης και άλλες διατάξεις»
7. Νόμος 2928/2001 (ΦΕΚ Α'141/27.6.2001) Τροποποίηση διατάξεων του Ποινικού Κώδικα και του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας και άλλες διατάξεις για την προστασία του πολίτη από αξιόποινες πράξεις εγκληματικών οργανώσεων
8. Νόμος 3144/2003 (ΦΕΚ Α'111/8.5.2003) Κοινωνικός διάλογος για την προώθηση της απασχόλησης και την κοινωνική προστασία και άλλες διατάξεις
9. Νόμος 3302/2004 σχετικά με τον κανονισμό ετήσιας άδειας για τους εργαζόμενους και άλλων παροχών
10. Νόμος 3386/2005 (ΦΕΚ Α 212/23.8.2005) Είσοδος, διαμονή και κοινωνική ένταξη υπηκόων τρίτων χωρών στην Ελληνική Επικράτεια
11. Νόμος 3422/2005 (ΦΕΚ 303/Α/13-12-2005) για την κύρωση της Σύμβασης για την πρόσβαση σε πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά θέματα
12. Νόμος 3845/2010(ΦΕΚ Α'65/6.5.2010) Μέτρα για την εφαρμογή του μηχανισμού στήριξης της ελληνικής οικονομίας από τα κράτη-μέλη της Ζώνης του ευρώ και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο
13. Νόμος 3850/2010 για την Κύρωση του Κώδικα νόμων για την υγεία και την ασφάλεια των εργαζομένων
14. Νόμος 3863/2010 (ΦΕΚ Α'115/15.7.2010) Νέο Ασφαλιστικό Σύστημα και συναφείς διατάξεις, ρυθμίσεις στις εργασιακές σχέσεις
15. Νόμος 3875/2010 (ΦΕΚ Α'158/20.9.2010) Κύρωση και εφαρμογή της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών κατά του Διεθνικού Οργανωμένου Εγκλήματος και των τριών Πρωτοκόλλων αυτής και συναφείς διατάξεις
16. Νόμος 3896/2010 (ΦΕΚ 207/Α'/8-12-2010) για την «Εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης – Εναρμόνιση της κείμενης νομοθεσίας με την Οδηγία 2006/54/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Ιουλίου 2006 και άλλες συναφείς διατάξεις»
17. Νόμος 3899/2010 (ΦΕΚ 212/17.12.2010) «Επείγοντα μέτρα εφαρμογής του προγράμματος στήριξης της ελληνικής οικονομίας»
18. Νόμος 3996/2011(ΦΕΚ 170/Α'/5-8-2011) «Αναμόρφωση του Σώματος Επιθεωρητών Εργασίας, ρυθμίσεις θεμάτων Κοινωνικής Ασφάλισης και άλλες διατάξεις»
19. Νόμος 4014/2011 (ΦΕΚ Α'209/21.9.2011) για την περιβαλλοντική αδειοδότηση έργων και δραστηριοτήτων, καθώς και τις οικείες υπουργικές αποφάσεις

20. Νόμος 4075/2012 (ΦΕΚ 89/Α'/11-4-2012) «Θέματα Κανονισμού Ασφάλισης ΙΚΑ – ΕΤΑΜ, Ασφαλιστικών Φορέων, προσαρμογή της νομοθεσίας στην Οδηγία 2010/18/ΕΕ και λοιπές διατάξεις»
21. Νόμος 4093/2012 (ΦΕΚ Α'222/12.12.2012) Έγκριση Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013-2016 - Επείγοντα Μέτρα Εφαρμογής του Ν. 4046/2012 και του Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013-2016
22. Νόμος 4097/2012 (ΦΕΚ 235/Α'/3-12-2012) με τίτλο «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών κατά την άσκηση αυτοτελούς επαγγελματικής δραστηριότητας – Εναρμόνιση της νομοθεσίας με την Οδηγία 2010/41/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου»
23. Νόμος 4254/2014 (ΦΕΚ Α'85/07.04.2014) Μέτρα στήριξης και ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας στο πλαίσιο εφαρμογής του ν. 4046/2012 και άλλες διατάξεις
24. Νόμος 4475/2017 (ΦΕΚ Α'83/12.6.2017) Κύρωση της τροποποιημένης Συμφωνίας για την ίδρυση της Γενικής Επιτροπής Αλιείας για τη Μεσόγειο, συνταξιοδοτικές ρυθμίσεις Δημοσίου και άλλες διατάξεις
25. Νόμος 4549/2018 (ΦΕΚ Α 105/14.06.2018) Διατάξεις για την ολοκλήρωση της Συμφωνίας Δημοσιονομικών Στόχων και Διαρθρωτικών Μεταρρυθμίσεων Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2019-2022 και λοιπές διατάξεις
26. Νόμος 4635/2019 (ΦΕΚ Α 167/30.10.2019)
27. Νόμος 4685/2020 (ΦΕΚ Α 92/7.5.2020) Εκσυγχρονισμός περιβαλλοντικής νομοθεσίας, ενσωμάτωση στην ελληνική νομοθεσία των Οδηγιών 2018/844 και 2019/692 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και λοιπές διατάξεις
28. για τον εκσυγχρονισμό της περιβαλλοντικής νομοθεσίας
29. Νόμος 4727/2020 (ΦΕΚ 184/23.09.2020) Ψηφιακή Διακυβέρνηση (Ενσωμάτωση στην Ελληνική Νομοθεσία της Οδηγίας (ΕΕ) 2016/2102 και της Οδηγίας (ΕΕ) 2019/1024) Ηλεκτρονικές Επικοινωνίες (Ενσωμάτωση στο Ελληνικό Δίκαιο της Οδηγίας (ΕΕ) 2018/1972) και άλλες διατάξεις
30. Νόμος 4808/2021 (ΦΕΚ Α 101/19.6.2021) κωδικοποιημένος με τον 5149/2024, Για την Προστασία της Εργασίας κ.α.
31. Νόμος 4872/2021, ΦΕΚ Α 247, 10.12.2021 «Δίκαιη Αναπτυξιακή Μετάβαση, ρύθμιση ειδικότερων ζητημάτων απολιγνιτοποίησης και άλλες επείγουσες διατάξεις»
32. Νόμος 4887/2022 ΦΕΚ Α 16, 04.02.2022 «Αναπτυξιακός Νόμος Ελλάδα Ισχυρή Ανάπτυξη».

Υπουργικές αποφάσεις

1. Υ.Α. Οικ.: 1649/45/2014 (Φ.Ε.Κ. 45/Β` 14.1.2014) σχετικά με την εξειδίκευση των διαδικασιών γνωμοδοτήσεων και τρόπου ενημέρωσης του κοινού και συμμετοχής του ενδιαφερόμενου κοινού στη δημόσια διαβούλευση κατά την περιβαλλοντική αδειοδότηση έργων και δραστηριοτήτων της Κατηγορίας Α'
2. Υ.Α. ΥΠΕΝ/ΔΙΠΑ/84932/5821/2022 (Φ.Ε.Κ. 4418/Β` 19.8.2022) «Εξειδίκευση των προδιαγραφών, του τρόπου παροχής και συντήρησης, των διαδικασιών και αδειών ηλεκτρονικής πρόσβασης και εισαγωγής πληροφοριών καθώς και κάθε αναγκαίας λεπτομέρειας για την οργάνωση, υλοποίηση και λειτουργία του Ηλεκτρονικού Περιβαλλοντικού Μητρώου (ΗΠΜ), σύμφωνα με τα οριζόμενα στην παρ. 5 του άρθρου 18 του ν. 4014/2011 (Α' 209).»
3. Κ.Υ.Α. 36060/1155/Ε.103/13 (Β' 1450) «Καθορισμός πλαισίου κανόνων, μέτρων και διαδικασιών για την ολοκληρωμένη πρόληψη και τον έλεγχο της ρύπανσης του

περιβάλλοντος από βιομηχανικές δραστηριότητες, σε συμμόρφωση τις διατάξεις της οδηγίας 2010/75/ΕΕ “περί βιομηχανικών εκπομπών (ολοκληρωμένη πρόληψη και έλεγχος της ρύπανσης)” του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 24ης Νοεμβρίου 2010»

4. Υ.Α. οικ. 130621/2003 (ΦΕΚ 875/Β' 2.7.2003) Εργασίες, έργα και δραστηριότητες στις οποίες απαγορεύεται να απασχολούνται ανήλικοι

Προεδρικά διατάγματα

1. Προεδρικό Διάταγμα 16/1996 (Φ.Ε.Κ. Α' 10/18-1-1996) Ελάχιστες προδιαγραφές ασφάλειας και υγείας στους χώρους εργασίας σε συμμόρφωση με την οδηγία 89/654/ΕΟΚ
2. Προεδρικό Διάταγμα 17/1996 (Φ.Ε.Κ. 11/Α' 18.1.1996) Μέτρα για την βελτίωση της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων κατά την εργασία σε συμμόρφωση με τις οδηγίες 89/391/ΕΟΚ και 91/383/ΕΟΚ
3. Προεδρικό Διάταγμα 62/1998 (ΦΕΚ 67/Α' 26.3.1998) σχετικά με τα μέτρα για την προστασία των νέων κατά την εργασία σε συμμόρφωση με την οδηγία 94/33/ΕΚ
4. Προεδρικό Διάταγμα 80/2022, ΦΕΚ Α 222/4.12.2022, Κώδικας Ατομικού Εργατικού Δικαίου
5. Προεδρικό Διάταγμα Υπ' Αριθμ. 28 ΦΕΚ Α' 34/23.3.2015 Κωδικοποίηση διατάξεων για την πρόσβαση σε δημόσια έγγραφα και στοιχεία.

Αποφάσεις Στε

ΣτΕ Ολ 2913/2017, Ολ 1704/2017, Ολ 3352/2013.

Αποφάσεις ΔΕΕ

ΔΕΕ, Υπόθεση 718/18 Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά ΟΔΓ, παρ. 109.

Επιστημονικά Συγγράμματα

1. Αλαφραγκής, Ε., Εισαγωγή στο αστικό δίκαιο, 2η έκδ., 2018, Εκδόσεις Σάκκουλα
2. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Αλ., Μπρεδήμας Α., Σισιλιάνος Λίνος-Αλ. (επιμ.), Η Προστασία του Περιβάλλοντος στο Δίκαιο και στην Πράξη, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008
3. Ζερδελής, Δ., Εγχειρίδιο Εργατικού Δικαίου - Ατομικές Εργασιακές Σχέσεις, Εκδόσεις Σάκκουλα, 8η έκδ., 2023
4. Ζερδελής, Δ., Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο, 6η έκδ., 2023, Εκδόσεις Σάκκουλα
5. Καϊάφα Γκμπάντι Μ., Συμεωνίδου Καστανίδου Ε., Γενικό Ποινικό Δίκαιο, Νομική Βιβλιοθήκη 2022,
6. Κοϊμτζόγλου, Ι., Σύνοψη Διοικητικού Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017
7. Κουκιάδης Ι., Ατομικό και συλλογικό εργατικό δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, 8η Έκδοση 2021
8. Μπουρμάς Γ., Ποινική Προστασία Περιβάλλοντος Ερμηνευτικές προσεγγίσεις & ειδικότεροι δογματικοί προβληματισμοί, Νομική Βιβλιοθήκη, 2020

9. Μυλωνόπουλος, Χ., Ειδικό Ποινικό Δίκαιο, Νομική Βιβλιοθήκη 2021
10. Παπαδημητρίου Κ., Ατομικό Εργατικό Δίκαιο, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2η Έκδοση 2022
11. Παπαϊωάννου, Μ., Το πρόβλημα της ποινικής ευθύνης των νομικών προσώπων-επιχειρήσεων, Δογματική ανάλυση και αναζήτηση ενός εναλλακτικού μοντέλου ευθύνης, 2012, διδακτορική διατριβή διαθέσιμη στο Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών
12. Ράικος, Δ., Διοικητικό Δικονομικό Δίκαιο, 2024, Εκδόσεις Σάκκουλα
13. Σιούτη Γ., Εγχειρίδιο δικαίου περιβάλλοντος, 4η έκδ., 2022, Εκδόσεις Σάκκουλα
14. Σισιλιάνος, Λ.Α. [δ/νση έκδοσης], Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ερμηνεία κατ' άρθρο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017
15. Τριάντος Ν., Αστικό Δίκαιο, Επιτομή, Νομική Βιβλιοθήκη, 2013
16. Χαϊνταρλής Μ., Περιβαλλοντική νομοθεσία, Νομική Βιβλιοθήκη, 2014
17. Χρυσόγονος, Κ., Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, 5η έκδ., 2023, Εκδόσεις Σάκκουλα

Επιστημονικά Άρθρα

1. Οικονόμου Α., Αστική Ευθυνη Του Δημοσίου Και Επανάρθωση των Περιβαλλοντικών Βλαβών
2. Τσιλιώτης, Χ. Η επίλυση της σύγκρουσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων μέσω του κρατικού καθήκοντος προστασίας τους, σε: ΔτΑ 2016, σελ. 69-70
3. Bueno N, Bernaz N, Holly G, Martin-Ortega O. The EU Directive on Corporate Sustainability Due Diligence (CSDDD): The Final Political Compromise 1 Business and Human Rights Journal 7 (2024)
4. Mares, R., Corporate and State Responsibilities in Conflict-Affected Areas, 83 Nordic Journal of International law 3 (2014)
5. Sherman J., Beyond CSR: The Story of the UN Guiding Principles on Business and Human Rights, Corporate Responsibility Initiative, Harvard Kennedy School March 2020, Working Paper No. 71

Αναφορές

1. FIDH και άλλοι, Corporate Sustainability Due Diligence Directive, A guide to transposition and implementation for civil society organisations, διαθέσιμο στο https://www.fidh.org/IMG/pdf/transposition_guide_for_the_csddd.pdf
2. Holy G. The EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive: Maximizing Impact through Transposition and Implementation, The Danish Institute for Human Rights, 2024
3. Lagoutte, S. The State Duty To Protect Against Business-Related Human Rights Abuses Unpacking Pillar 1 And 3 Of The Un Guiding Principles On Human Rights And Business, The Danish Institute For Human Rights, Matters of concern Human rights' research papers Series No. 2014/1.
4. Van Den Berghe A. και άλλοι, Corporate Environmental Due Diligence and Reporting in the EU Legal analysis of the EU Directive on Corporate Sustainability Due Diligence and policy

recommendations for transposition into national law, ClientEarth and Frank Bold, Σεπτέμβριος 2024.

Άλλα Άρθρα

1. Bueno, N., Oehm, F., Conditions of Corporate Civil Liability in the Corporate Sustainability Due Diligence Directive: Restrictive, but clear? , VerfBlog, 28 Μαΐου 2024 διαθέσιμο στο, <https://verfassungsblog.de/conditions-of-corporate-civil-liability-in-the-corporate-sustainability-due-diligence-directive/>
2. Chan, T., Tuson, S., Parent companies can be held liable for human rights and environmental abuses carried out by their subsidiaries operating in other countries, Σχολιασμός, 31 Ιουλίου 2024, διαθέσιμο στο <https://www.lse.ac.uk/granthaminstitute/news/how-the-eu-corporate-sustainability-due-diligence-directive-csddd-can-be-harnessed-to-promote-a-just-transition/>
3. Cossé, E. Greece's Surveillance Scandal Puts Rights At Risk Public Inquiry Needed to Tackle Chilling Effect on Media Freedom, 7 November 2022, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.hrw.org/news/2022/11/07/greeces-surveillance-scandal-puts-rights-risk>
4. Deloitte, The EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive is final. What now for your organisation?, 22 Απριλίου 2024, διαθέσιμο στο <https://www.deloitte.com/uk/en/Industries/financial-services/blogs/the-eu-corporate-sustainability-due-diligence-directive-is-final.html>
5. EU Commission, Directive on Corporate Sustainability Due Diligence Frequently asked questions
6. European Centre for Press and Media Freedom, Press freedom on trial in Greece: support Alterthess' appeal, 19 Σεπτεμβρίου 2024, διαθέσιμο στο <https://www.ecpmf.eu/press-freedom-on-trial-in-greece-support-alterthess-appeal/>
7. European Centre for Press and Media, Giorgos Karaivaz: One year later, targeted killing remains unresolved, 7 Απριλίου 2022, διαθέσιμο σε <https://www.ecpmf.eu/giorgos-karaivaz-one-year-later-targeted-killing-remains-unresolved/>
8. Organized Crime and Corruption Reporting Project, Greece Drops Anonymity for Novartis Case Whistleblowers, 25 October 2024
9. Posner, M., Challenges Ahead: Implementing the EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive, 28 Μαΐου 2024, διαθέσιμο στο <https://bhr.stern.nyu.edu/quick-take/challenges-ahead-implementing-the-eu-corporate-sustainability-due-diligence-directive/>
10. Short chronicle of lawsuits against EQOS, 8 Νοεμβρίου 2022, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://syrosenvobservatory.gr/en/short-chronicle-of-lawsuits-against-eqos/>
11. Stamouli, N., Enemy of the state: The investigator tackling Greece's spy scandal, 28 February 2023, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.politico.eu/article/christos-rammos-greece-privacy-chief-fighting-prime-minister-kyriakos-mitsotakis-spyware>
12. Zimmermann, A. Access to Supply Chain Justice?: Some procedural spotlights on Art. 29 para. 3 CSDDD, VerfBlog, 27 Μαΐου 2024 διαθέσιμο στο <https://verfassungsblog.de/access-to-supply-chain-justice/>.
13. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Corporate sustainability due diligence, διαθέσιμο στο https://commission.europa.eu/business-economy-euro/doing-business-eu/sustainability-due-diligence-responsible-business/corporate-sustainability-due-diligence_en

14. Καραγεώργου, Α. και Γούσης Κ., Η μεγάλη εργασιακή απορρύθμιση: Συζητώντας με τον Γ. Κουζή για τα 30+ χρόνια προς το ευέλικτο πρότυπο, *eteron.org*, 17 Μαΐου 2024, διαθέσιμο στο <https://eteron.org/i-megali-ergasiaki-aporrythmisi-syzitontas-me-to-g-koyzi-gia-ta-30-chronia-pros-to-eyelikto-protypo/>.
15. Μπενάκη Β.- Α., Προσβολή του δικαιώματος της προσωπικότητας (ΑΚ 57) – Έννοια και προϋποθέσεις προστασίας – Αναλογική εφαρμογή του άρθρου 367 ΠΚ και στο χώρο του ιδιωτικού δικαίου, 15 Ιουνίου 2019, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://efotopoulou.gr/prosvoli-tou-dikeomatos-tis-prosopikotitas-ak-57-ennia-ke-proipotesis-prostasias-analogiki-efarmogi-tou-arthrou-367-pk-ke-sto-choro-tou-idiotikou-dikeou/>.
16. Παρασκευοπούλου-Κόλλια, Μ., Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων, Νοέμβριος 2019, Μελέτη, *The art of crime*.
17. Στίγγα, Δ. Ν., Η ευθύνη νομικών προσώπων για αδικήματα δωροδοκίας, ως μέσο καταπολέμησης της διαφθοράς στο δημόσιο τομέα. Χαρακτηριστικά και στοχοθεσία, *Εθνική Σχολή Δικαστικών Λειτουργιών*, διαθέσιμο στο https://www.esdi.gr/wp-content/uploads/2024/09/stiggas_2024.pdf
18. Τσιλιώτης, Χ., Η υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού στις ιδιωτικές, ιδιαίτερα τις εργασιακές, σχέσεις και η αναβίωση της θεωρίας της «τριτενέργειας» των θεμελιωδών δικαιωμάτων, *Syntagma Watch*, 3 Νοεμβρίου 2021, διαθέσιμο στον ιστότοπο https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/h-yproxrewtikotita-tou-emvoliasmou-stis-idiwtikes-idiaitera-tis-ergasiakes-sxeseis-kai-h-anaviwsi-ths-thewrias-ths-tritenergeias-twn-themeliwdwn-dikaiwmatwn/#_ftn4.

Ιστοσελίδες

Υπουργείο εξωτερικών, <https://www.mfa.gr/en/foreign-policy/global-issues/human-rights.html>.

Ειδική Υπηρεσία Δίκαιης Αναπτυξιακής Μετάβασης, <https://eydam.gr/d-nsi-stratigikou-schediasmou-synto/armodiotites-epitelikis/>.

Γραφείο Υπατου Αρμοστή ΟΗΕ για τα ανθρώπινα δικαιώματα, <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/wg-business/national-action-plans-business-and-human-rights>

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/inf_24_4661.

Γενική Γραμματεία Ισότητας, <https://isotita.gr/nomothesia/>.

Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας, <https://ypen.gov.gr/perivallon/perivallontiki-adeiodotisi/perivallontiki-adeiodotisi-ergon/>.

Επιθεώρηση Εργασίας, <https://www.hli.gov.gr/ergasiakes-scheseis/nomothesia-ergasiakes-scheseis/prostasia/anilikoi/>

Διεθνής Οργανισμός Εργασίας, https://www.ituc-csi.org/spip.php?page=legal_info&cc=GRC&lang=en.

Δημοσιογράφοι χωρίς Σύνορα, <https://rsf.org>

UN Global Compact, The Ten principles of the UN Global Compact, Principle One: Human Rights, <https://unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles/principle-1>.

Διεθνή Κείμενα

1. Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Climate change and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 8 Οκτωβρίου 2018
2. Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Climate change and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 8 Οκτωβρίου 2018, διαθέσιμο στον ιστότοπο <https://www.ohchr.org/en/statements/2018/10/committee-releases-statement-climate-change-and-covenant>.
3. Corporate Responsibility to Respect Human Rights, An Interpretive Guide, UN Human Rights Office of the High Commissioner, New York and Geneva 2012
4. Directive (EU) 2024/1760 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on corporate sustainability due diligence and amending Directive (EU) 2019/1937 and Regulation (EU) 2023/2859
5. European Parliament, Resolution of 7 February 2024 on the rule of law and media freedom in Greece (2024/2502(RSP))
6. Human Rights Committee General comment No. 36, CCPR/C/GC/36, 3 Σεπτεμβρίου 2019
7. Human Rights Council, Resolution, Human rights and transnational corporations and other business enterprise, A/HRC/RES/17/4, 06 July 2011.
8. OECD Due Diligence Guidance for RBC (2018), Overview and Annex, Q3 to Q5, and OECD (2011), Commentary on General Policies.
9. OECD, Translating a risk-based due diligence approach into law: Background note on Regulatory Developments concerning Due Diligence for Responsible Business Conduct, 2022.
10. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Access to Remedy in Cases of Human rights Abuse, An interpretive Guide, 2024
11. UN General Assembly, Improving accountability and access to remedy for victims of business-related human rights abuse, Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights, A/HRC/32/19, 10 Μαΐου 2016.
12. UN General Assembly, Report of the Special Representative of the Secretary-General on the Issue of Human Rights and Transnational Corporations and Other Business Enterprises, John Ruggie, Guiding Principles on Business and Human Rights : Implementing the United Nations "Protect, Respect and Remedy" Framework, A/HRC/17/31, 21 Μαρτίου 2011
13. UN General Assembly, Resolution, A/RES/76/300, 1 Αυγούστου 2022.
14. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Commission Staff Working Document, 2022 Rule of Law Report, Country Chapter on the rule of law situation in Greece, SWD(2022) 508 final.
15. Κανονισμός (ΕΕ) 2024/1083 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Απριλίου 2024, σχετικά με τη θέσπιση κοινού πλαισίου για τις υπηρεσίες μέσω ενημέρωσης στην εσωτερική αγορά και την τροποποίηση της οδηγίας 2010/13/ΕΕ ("Ευρωπαϊκός κανονισμός για την ελευθερία των μέσων ενημέρωσης").
16. Οδηγία 2013/34/ΕΕ για τον καθορισμό των σχετικών υποχρεώσεων υποβολής εκθέσεων για τις εταιρείες που καλύπτει η παρούσα οδηγία.

